

מעין בלום

אפשר ביחד

שילוב כשותפות - תכנית לשילוב ילדים
מהחינוך המיוחד עם ילדים מהחינוך הרגיל

העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים
ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)
מיסודו של ג'וינט ישראל ובתמיכתן של
ממשלת ישראל והפדרציה היהודית של ניו-יורק

מדינת ישראל
משרד החינוך, התרבות והספורט
שירות פסיכולוגי ייעוצי

מעין בלום

אפשר ביחד

אשלים

מעין בלום

אפשר ביחד

שילוב כשותפות - תכנית לשילוב ילדים סהחינוך המיוחד
עם ילדים סהחינוך הרגיל

מעין בלום

אפשר ביחד

שילוב כשותפות – תכנית לשילוב ילדים מהחינוך המיוחד
עם ילדים מהחינוך הרגיל

אשלים
ASHALIM

העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים
ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)
מיסודו של לוינט ישראל ובתמיכתן של
ממשלת ישראל והפרדסיה היהודית של ניו-יורק
www.ashalim.org.il

מדינת ישראל
משרד החינוך, התרבות והספורט
שירות פסיכולוגי ייעוצי

MA'AYAN BLUM

Getting Together
Bringing Closer Special Education Frameworks
to Regular Schools

ועדת הוצאה לאור, אשלים : רינה לאור, חנה פרימק, דפנה פרומר

עריכה לשונית : איילה ביבר זייל
הפקה ותבאה לדפוס : דפנה פרומר, אשלים
מזכירות ותיאום הפקה : מירב חוגיה, סיגל ברזילאי
תבאה לדפוס : מרים גרינשטיין
הוצאה לאור : טוביה מנדלסון, אשל

©

כל הזכויות שמורות לאשלים, 2006
סדר ועימוד : מי פקלמן
הפקה : מוסד ביאליק - ירושלים
לוחות והדפסה : אופסט שלמה נתן בע"מ
Printed in Israel

תודות

"אפשר ביחד" הוא מודל שנבנה בשיתוף פעולה פורה בין 'אשלים' לבין משרד החינוך על אגפיו השונים ומחלקות חינוך במועצות מקומיות. לפיתוח הפרוייקט היו שותפים בתי ספר שונים, תלמידים, צוותי חינוך, מנהלי בתי ספר, מפקחים, מנהלי מרכז תיאום יישובי אזורי (להלן: מתי"א) וממונים על שילוב במתי"א, ממונים על שילוב במשרד החינוך ועוד אנשים רבים שתרמו בעשייה, הפעלה, ארגון, חשיבה, עצה וכיו"ב. פיתוח התכנית נעשה אמנם בידי הרבה אנשים אולם לא ניתן להזכיר כאן את כולם, היות שלפעמים הצוותים התחלפו לאחר שנה או שנתיים וכן התחלפו מנהלים, וקבוצות הילדים המשתתפות.

השילוב שנבנה היה שילוב בין בתי ספר או גני ילדים, אחד מהחינוך הרגיל והשני מהחינוך המיוחד. כאן המקום להזכיר את אלה שהקשר ביניהם התמיד יותר משנה אחת. הצגת המוסדות היא לפי סדר גיאוגרפי שרירותי, מדרום לצפון:

- **בירושלים:** קשת ואילנות; דרור ובית חינוך עוורים; רמת מוריה ובן יהודה. מתי"א היה שותף פעיל.
  - **בבית שמש:** לולבים וניצנים; ערבה ופעמונית; רקפות ונורית. המתי"א היה שותף פעיל.
  - **בתל-אביב:** גן קמ"ח וגן און; גיבורי ישראל ואנוך; ישגב ואון; נוה שרת ואון. המתי"א היה שותף פעיל.
  - **בכפר סבא:** בן גוריון וסאלד.
  - **ברעננה:** דקל ותוחלת.
  - **בנעמן:** גוונים וגלים. המתי"א היה שותף פעיל.
  - **בעפולה:** נופים ויובלים. המתי"א היה שותף.
- מסגרות החינוך מהחינוך המיוחד כללו כאלה המיועדות לילדים עם שיתוק מוחין, פיגור, ליקויי ראייה, לקויי למידה רב בעייתיים, ומעוכבי שפה.

כאן המקום להודות בראש ובראשונה לעמוס פז, מנהל התכנית שדחף את הפרוייקט למן ההתחלה והמשיך ללוותו לאורך פיתוחו. נשמח להודות על שיתוף הפעולה והתמיכה לגבי דליה פז שהייתה ממונה על השילוב במשרד החינוך בראשית התכנית, לגבי סמדר מליחי שהמשיכה לתמוך בתכנית, למפקחים מהחינוך הרגיל, החינוך המיוחד והמתי"א שנתנו יד לפיתוח התכנית, ולגבי שלי נורדהיים ורחל פרנק שריכזו את הפרוייקט בתחילת דרכו מטעם אשלים.

תודה גם למכון ברוקדייל על ליווי הפרוייקט באמצעות הערכה מעצבת.

תוכן

9	..... פתח דבר
10	..... ברכת משרד החינוך
11	..... הקדמה
13	..... פרק א: מבוא תאורטי
25	..... פרק ב: נהלים
41	..... פרק ג: כלים וטפסים
51	..... פרק ד: סיפורה של שותפות אחת
59	..... פרק ה: קובץ פעילויות למפגשים משולבים
101	..... רשימת מקורות

פתח דבר

אשלים, בהיותה עמותה המפתחת שירותים חדשניים לילדים בסיכון, מייחסת לנושא השילוב חשיבות רבה והיא רואה בו אמצעי להפחתת סיכון. הדבר נעשה בדרך של פיתוח מודלים אשר מטרתם להביא לשינוי עמדות כלפי אדם עם מוגבלויות.

אנו מציגים בפניכם את "אפשר ביחד" – המדריך להפעלת מודל שילוב בין ילדים בבתי ספר רגילים לבין ילדים בבתי ספר בחינוך המיוחד.

בבסיסו של מודל "אפשר ביחד" עומדת האמונה בדבר חשיבות שילובם של ילדים עם צרכים מיוחדים במסגרות החינוך הנורמטיביות, המדגישה את הצורך לקרב את החינוך הרגיל לחינוך המיוחד, למען יצירת חברה שמשוגלת לקבל את השונה, ולהכיל אנשים עם מוגבלויות.

המדריך פותח בשיתוף עם משרד החינוך, במטרה לסייע לבתי ספר, אשר חרטו על דגלם את נושא הסובלנות, הרגישות לזולת והשוויונות, והתגייסו להגשים את החזון, הלכה למעשה.

אנו מקווים, כי החומר המקיף הכלול במדריך יעודד בתי ספר מהחינוך הרגיל ומהחינוך המיוחד לנקוט יוזמה ולכלול בתכנית הלימודים הבית ספרית פעילויות משולבות, שיעודדו מפגש אנושי מעשיר בין קבוצות שונות של ילדים ובני נוער.

בברכה,

ד"ר רמי סולימני
מנכ"ל אשלים

מדינת ישראל
משרד החינוך
המינהל הפדגוגי
אגף חינוך מיוחד

חוק החינוך המיוחד שנחקק בשנת 1988 קבע את זכויותיהם של תלמידים בעלי צרכים מיוחדים.

התיקון לחוק, בשנת 2001 הוסיף והדגיש את זכותו של הפרט להשתלב ולהיות בסביבה נורמטיבית.

לא די בחוקים כדי להבטיח את השילוב. הצורך, הרצון, המוטיבציה, המאמצים ובעיקר האידיאולוגיה של המשלב, הרואה את שילובו של התלמיד כחלק אינטגרלי ממהות עשייתו, הם הגורמים המכריעים בהצלחת השילוב.

תכנית "אפשר ביחד" היא דוגמה נפלאה לשותפות ולמימוש אידיאולוגיה של מסגרת חינוך מיוחד שרואה את מטרתה הראשונית לשלב את התלמיד בחברה הנורמטיבית ושל מערכת רגילה שפותחת את שעריה, מאפשרת ופועלת לשילוב תלמיד בעל צרכים מיוחדים בסביבתה.

נדמה כי בתי הספר פועלים לא רק כמקום לימוד אלא כבתי חינוך.

שותפות המתי"אות מהווה חלק נכבד בהצלחה ובליווי המקצועי של התהליכים. יישר כח לצוותים העושים במלאכה ולעומדים בראשם.

אין לי ספק כי תיעוד העשייה הנפלאה יאפשר לרבים ללמוד מניסיונם של אחרים.

בברכת יישר כח

סמדר מליחי

מפקחת ארצית ממונה על השילוב

הקדמה

עמותת אשלים הוקמה על-ידי ג'וינט ישראל, ממשלת ישראל ופדרציית ניו יורק לצורך תכנון ופיתוח שירותים עבור ילדים ובני נוער בסיכון ובני משפחותיהם. אשלים שואפת לצמצם את מספר הילדים ובני הנוער בסיכון בישראל, ולסייע ביצירת הזדמנויות לילדים אלה.

תכנית "אפשר ביחד" פותחה במסגרת תחום ילדים ונוער בעלי צרכים מיוחדים באשלים. התחום מתמקד בפיתוח תכניות להפחתת הסיכון של בעלי צרכים מיוחדים, לצד פיתוח תכניות ושירותים לטיפול באלו שחוו פגיעה. מטרת הפעילות בתחום היא ליצור מעגלי תמיכה סביב הילד בעל הצרכים המיוחדים ומשפחתו.

ילדים ובני נוער בעלי צרכים מיוחדים חשופים באופן מיוחד לסיכון של פגיעה, הזנחה והתעללות. אחד מגורמי הסיכון הוא בידודם במסגרות החינוך המיוחד. תכנית "אפשר ביחד" נבנתה מתוך מגמה להפחית את הסיכונים להם חשופים ילדים אלו, ולענות על הצורך בשילובם בחברה, תוך שמירה על יתרונות המסגרות המיוחדות שפותחו למענם.

"אפשר ביחד" מציעה מודל המבוסס על שילוב בין קבוצות שונות הפועלות במסגרת חברתית נתונה. השילוב מתבצע במפגשים בין תלמידי בתי ספר מן החינוך הרגיל ומן החינוך המיוחד. התכנית מתאימה לתלמידי החינוך המיוחד ומשמשת גם מקור לתמיכה ולהזדהות עבור תלמידים בעלי נכויות המשולבים בחינוך הרגיל. מטרת התכנית ליצור ולטפח הידברות בין תלמידים בעלי נכויות לבין תלמידים מהחינוך הרגיל. שילוב כזה הוא תנאי הכרחי לעתיד משותף בחברה אחת.

משרד החינוך היה השותף העיקרי לפרוייקט. מחלקות החינוך ברשויות המקומיות השתתפו אף הן. עבודת הפיתוח המעשית בוצעה במסגרות החינוך עצמן.

סקר ההערכה של מכון ברוקדייל שליווה את התכנית הצביע על השפעה חיובית של התכנית על יכולת ההידברות ההדדית של כלל המשתתפים – תלמידי המסגרות השונות, צוותי החינוך, והורי התלמידים.

התכנית המובאת בחוברת זו הנה חלק אחד בתכנית שילוב רחבה ומסועפת, הכוללת גם קמפוסים משולבים ושילוב באמצעות תיקשוב.

פרק א

סבוא תאורטי

1 מהו שילוב, ובסיסיו החוקיים והעקרוניים

מהו שילוב כשותפות?

לפני הדיון התאורטי ננסה להבהיר מהו שילוב כשותפות על-ידי תיאור פעילות של שותפות מסוימת.

אותו בוקר מסדרונות בית הספר המו מפעילות. כל ילדי בית הספר הרגיל תפסו מקום באולם הספורט, לצידם ישבו ילדי בית הספר המיוחד. ילדי קבוצת השילוב משני בתם הספר התרוצצו נרגשים, עוסקים בהכנות אחרונות לקראת מופע משותף.

הורי התלמידים משני בתי הספר, שחלקם הכירו כבר מפעילותם המשותפת בוועד, משייבות משותפות ומהכנת התפאורה והתלבושות, בירכו לשלום אלה את אלה, את הצוות ואת ילדיהם, והתיישבו באולם.

המופע התחיל. במשך כשעה ורבע העלו 60 תלמידי קבוצת השילוב – 30 תלמידים מבית הספר הרגיל ו-30 מבית הספר המיוחד, מופע משותף בנושא של אגדות ילדים. המופע כלל שישה קטעים מתוך שש אגדות שונות, שהומחזו על-ידי הילדים. המופע היה שיא של פעילות משותפת, ובלטו בו השילוב, השותפות והשוויון: התפקידים חולקו ללא משוא פנים – חלק מתפקידי הדמויות הראשיות הוצגו על-ידי תלמידי בית הספר המיוחד ואחרות שוחקו על-ידי תלמידים מבית הספר הרגיל, וכך גם לגבי דמויות המשנה. חלק מתלמידי שני בתי הספר הופיעו יותר מפעם אחת. בכל קטע היו על הבמה תלמידים משני בתי הספר, בשילוב מלא, כשלא ניתן להבחין ביניהם. כולם הציגו יחד.

היה זה מופע משולב בנושא אגדות ילדים שהיווה סיכום הנושא שנלמד במשותף לאורך השנה, אך בעיקר היה זה מופע של שילוב – שותפות, שוויון, והתנסות בחוויה נורמטיבית, בסביבה נורמטיבית, ולפני קהל נורמטיבי. בסיום המופע, ולאחר קידה משותפת כנדרש, התחבקו כולם עם כולם – הורים, ילדים, צוות. החוויה המרגשת ותחושת השיתוף והגאווה, היו משותפות לכולם, והן ילוו את השחקנים והצופים לאורך זמן. זהו שילוב כשותפות.

חוק החינוך המיוחד שנתקבל ב-1988 פתח עידן חדש בתולדות החינוך המיוחד היכול להיקרא **עידן השילוב**. חוק זה הגדיר את אחריות המדינה ואת חובותיה לתלמידים הזקוקים לסיוע מיוחד. המטרות המוגדרות בו הן "לקדם ולפתח את כישוריו ויכולתו של התלמיד החריג (גילאי 3-21)... ולסגל לו התנהגות מקובלת בחברה במטרה להקל על שילובו בה". הסעיף הבולט בחוק הוא זה המטיל על קובעי זכאותו של ילד חריג לשירותי חינוך מיוחד, בבואם לקבוע מסגרת לאספקתם – מתן "זכות קדימה להשמתו במוסד חינוך מוכר שאינו מוסד לחינוך מיוחד" (חוק חני"ם 88, פרק ג' סעיף ב'). זהו הביטוי הפורמלי למה שמוכר בדרך כלל כ**עיקרון השילוב**: עמדה ערכית ומקצועית המבוססת על עיקרון הנורמליזציה (ראה בהמשך) והמבקשת למנוע בידול תלמידים בעלי צרכים מיוחדים במסגרות נפרדות. זאת על בסיס ההנחה כי שילובם עם תלמידים רגילים בשנות ההתחנכות המעצבות הנו הכרחי להשתלבותם העתידית בחברה.

עקרון הנורמליזציה והשאיפה לשילוב ילדים בעלי צרכים מיוחדים בחינוך הרגיל אינם מסירים מעל החינוך המיוחד את האחריות לאותם ילדים אלא משנים את אופן עבודתו – ממסגרת סגורה למסגרת שמקיימת שיתוף פעולה עם מסגרות אחרות. ניתן לקבוע כי **לחינוך המיוחד יש אחריות כוללת ברמה הבית ספרית לאוכלוסיית בעלי הצרכים המיוחדים ומתוקף כך לבעיות הבידול והשילוב כאחד**. זה תפקידו **בעידן השילוב**. תפיסת אחריותו של החינוך המיוחד לבעיות בידול ושילוב כאחד מבוססת על הנחות אלו:

- א. הלכות מהווה מאפיין מכוון של הזהות האישית והקבוצתית. הקשר בין לקות וזהות עומד, בדרך כלל, ביחס ישר לעומק הלקות. עם זאת ב"חשבון אחרון" הוא פתוח להכרעתם של בעל הלקות ושל סביבתו.
- ב. הקשר הקיים בין לקות לבין זהות מועד להכחשה ולהתעלמות מצד בעל הלקות ומצד הסביבה הקרובה לו.
- ג. אין סתירה בין הכרה בקשר בין לקות וזהות לבין התביעה לשילוב בעל הלקות בחברה הרגילה: הכרה בזהות שכזו היא תנאי הכרחי להשתלבות אותנטית במסגרת חברה רבת פנים.

המסקנה מן ההנחות האלו היא כי האחריות למתן מענה כולל לצורכי אוכלוסיית עם לקויות שונות כוללת את האחריות לקשר בין הלקות לבין הזהות אצל הפרט. קבלת אחריות זו מצד מערכת החינוך המיוחד היא תהליך מקביל לקבלת הלקות מצד הפרט והיא מקיפה את צורכי השילוב ("ביחד") ואת צורכי הבידול ("לחוד") גם יחד.

לרשות מסגרות החינוך המיוחד עומדים מאגר של הון אנושי ומקצועי, אתוס ומסורת. למסגרות אלו אפוא אין תחליף, לא עקרונית ולא מעשית, כנושאות האחריות למתן

מענה כולל לאוכלוסיות הלקות השונות. בעידן השילוב יש לבחון מחדש את מערכת היחסים בין המסגרות השונות, את תחומי אחריותן ואופן עבודתן.

לקראת הסכם חדש ("ניו דיל") בין החינוך המיוחד לחינוך הרגיל

החינוך המיוחד מייצג זהות ייחודית בעוד שהחינוך הרגיל מייצג נורמטיביות כללית. השילוב מחייב חתירה ליצירת הסכם חדש בין שתי המערכות, אשר יאפשר חשיפה הדדית ביניהן וזאת בלא קיזוזו היתרון היחסי של כל אחת מהן. בין מונחי בידול ושילוב מוחלטים, מוצע הסכם חדש בין המערכות, המעמיד את השותפות כדימוי המרכזי המשמר את הזהות של כל מערכת בצד מחויבות לשיתוף פעולה מובנה בין שתיהן.

על מנת לאפשר מימוש של ה"עסקה החדשה" בין החינוך המיוחד לחינוך הרגיל במסגרת של שיתוף פעולה נדרשות המערכות השונות, קודם לכול, לשינוי בדימוי העצמי של דפוסי פעולתן: ככלל, החינוך המיוחד נדרש לדפוס פעולה המקיף מכלול צרכים של אוכלוסיית לקות נתונה, כולל הצורך בשילוב, בעוד החינוך הרגיל נדרש להרחבת תפיסת ההישגיות כיכולת הכלה. פירוט נוסף מנקודת מבט של בית הספר המיוחד ובית הספר הרגיל יצביע על האפשרויות הבאות:

בית הספר המיוחד

- יציאה מהמבנה המרוכז למבנה מבוזר והקמת שותפויות עם מסגרות חינוך שכנות.
- יציאה מתפיסה עצמית של ספק שירות הוראה אל תפיסת תפקיד רב-שירותית.
- יציאה מהבניין המבודד ומעבר לקריית חינוך במתכונת של קמפוס משולב.

בית הספר הרגיל

יציאה מתפיסה עצמית השואפת להישגיות במילוי תפקיד, ומעבר לתפיסה שההישגיות מכילה גם יכולת הכלה, הן בעבור תלמידים רגילים והן בעבור תלמידים בעלי צרכים מיוחדים.

על יסודות אלה ניתן לעצב מספר מודלים של שיתוף פעולה המסתכמים לכלל **רצף של שותפות**, ביניהם שילוב יחידני, כיתות משולבות, כיתות חינוך מיוחד בבית הספר הרגיל ועוד. בכל המודלים הללו יש לתת את הדעת לאופני השילוב.

שילוב כשותפות – שואף ליצירת שילוב בין בתי ספר מיוחדים ורגילים שיש ביניהם מרחק פיזי. הוא כרוך בכינון צוות שילוב משותף לשני בתי הספר, המפיק תכנית שילוב מובנית משותפת ומאפשר תנאים ליצירת תהליך הידברות ארוך טווח בין תלמידים משני בתי הספר.

2 שאלות אתיות, פילוסופיות, סוציולוגיות ופסיכולוגיות, המלוות את השילוב

גם נפש בריאה וגם גוף בריא עלולים להיות נכים. העובדה שאנשים נורמליים יכולים להסתובב, לראות, לשמוע, אין פירושה שהם רואים או שומעים.

הם יכולים להיות עיוורים מאוד כלפי הדברים ההורסים את אושרם, חירשים מאוד כלפי הזולת המבקש ידידות.

כשאני חושב עליהם אני מרגיש את עצמי נכה יותר מהם. באיזה שהוא אופן אני יכול אולי להיות הכלי לפתיחת עיניהם אל היופי שמסביבנו: דברים כמו לחיצת יד חמימה, קול שמשתוקק לעודד, רוח אביב קלה, מוסיקה, מנוד ראש ידידותי.
(מתוך: "סטיגמה" מאת א' גופמן)

"שילוב כשותפות" היא תכנית שמטרתה חינוך מניעתי לשם הפחתת סיכון של קבוצת בעלי הצרכים המיוחדים. "סיכון" הוגדר על-ידי מרום ועוזיאל (2001) כמצב שבו הפרט חי בסביבה הפוגעת, או עלולה לפגוע, בהתפתחותו התקינה וביכולתו לממש את כישוריו. "סיכון" כולל הזנחה (פיזית, חינוכית, רגשית), התעללות (פיזית, מינית, רגשית), חיים במשפחה או בסביבה אלימה, נשירה ממסגרות חינוך, מעורבות בפעילות שולית או עבריינית, בעיות התנהגותיות או נפשיות. הרציונל המנחה את פיתוח תכנית "שילוב כשותפות" הוא שישנם ילדים בעלי צרכים מיוחדים שבת הספר המיוחד מתאים להם יותר מאשר תכניות שילוב יחידניות. כיום מצויים במסגרות נפרדות כ-32,000 ילדים בעלי צרכים מיוחדים.

סגרגציה היא אחד הגורמים האקולוגיים המגדילים את הסיכון של בעלי צרכים מיוחדים הן בשל היעדר חשיפה לאינטראקציות עם חברה רגילה, והן בשל העובדה שהיא מאפשרת לחברה הרגילה לשמר עמדות שליליות כלפי נכים. על-פי המודל האקולוגי, סטיגמה שלילית מקלה על תוקפנות כלפי ילדים עם נכויות או הזנחתם.

מחקרים הראו כי תכניות משלבות שיפרו את מידת קבלת הנכה בקהילה (גולן, 2002).

התנסות במסגרת נורמטיבית: ילדים הלומדים במסגרות סגרגטיביות של החינוך המיוחד חשופים רק לאינטראקציות חברתיות בינם לבין עצמם ובינם לבין הצוותים החינוכיים המופקדים על הטיפול בהם, אך נמנעת מהם החשיפה לאינטראקציות עם ילדים הלומדים במסגרות נורמטיביות. אינטראקציה כזו עשויה לסייע להם להסתדר בחברה נורמטיבית.

עמדות כלפי אנשים עם נכות

הספרות העוסקת בנושא הסיכון מצביעה על כך שרוב האנשים הרגילים (ללא נכות) רואים את בעלי הנכות כנחותים בשטחים רבים, והם משתמשים בסרגציה כאמצעי לשמירה על מרחק חברתי (Garret & Levine, 1973, Safilios, 1970, Wright, 1960).

מחקרים רבים בדקו את היחס של אנשים ללא נכות אל אנשים בעלי נכות ומצאו שקיימות עמדות שליליות כלפיהם, וזאת בכל הגילים (מרום ועוזיאל, 2001; פלאוט, 1977; Hahn, 1989; Sobsey, 1994).

ניסיונות שונים נעשו למצוא את הסיבות לעמדות שליליות כלפי אנשים עם נכות. אחת התאוריות רואה בזרות ובחוסר דמיון בין אדם ללא נכות לאדם עם נכות את הגורמים להיווצרות עמדות שליליות (פלאוט, שם). יש הרואים בהתנהוות עמדות שליליות כלפי אנשים עם נכות תהליך למידה, כאשר הסטיגמה החברתית כלפי נכים נרכשת כבר מגיל צעיר אצל אדם ללא נכות. אחרים קושרים בין עמדות כלפי נכים לבין עמדות כלפי מיעוטים בכלל, וטוענים שעמדות שליליות כלפי האחר הן אמצעי בבניית הזהות הלאומית, הקבוצתית והאישית.

בהנחה שגורם הנכות אכן משפיע על יצירת עמדות שליליות כלפי אנשים בעלי נכות, פותחה השערה בדבר התועלת שבמגע בין אנשים נכים ולא נכים. מגע כזה עשוי ליצור היכרות בין שני הצדדים המסתגלים זה לזה ובעקבות זאת לפיתוח תגובות חיוביות כלפי אנשים נכים.

השילוב והאיזולוגיה של הנורמליזציה

המדיניות בנושא השילוב התגבשה בישראל במקביל לשינויים בגישות כלפי הילד החריג בעולם. עד שנות השישים שייכו ילדים לקבוצות חינוך בהתאם לליקוי הבולט של הילד, על-פי חלוקה כללית של הליקויים – פיזי, נפשי, שכלי והתנהגותי (רייטר,

1989, עמ' 52-37). משנות השישים, האידאולוגיה של הנורמליזציה החלה להשפיע על תפיסת החינוך המיוחד. הילד לא הוגדר עוד כזקוק לחינוך מיוחד על-פי ליקויו – אלא על-פי צרכיו, כשהמטרה של החינוך המיוחד היא הוראה מתקנת וטיפול ממוקד, אשר תכליתם היא שיקום חברתי של הילד לשם שילובו המיטבי בחברה הרגילה. תפיסה זו מעמידה את צורכי הילד במרכז, וממצבת את החינוך המיוחד כנותן שירות לבעלי צרכים מיוחדים בכל מערכת החינוך, הן במערכת הרגילה והן במערכת המיוחדת. רעיון הנורמליזציה מתייחס לשימוש בשירותים וכן תנאים נורמטיביים ככל האפשר, לפי יכולת הפרט המשולב לתפקד בהם.

עיקרון הנורמליזציה

וולפנסברגר הגדיר את הנורמליזציה כ"ניצול אמצעים נורמטיביים תרבותיים ככל האפשר, כדי לייסד, לאפשר או לתמוך בהתנהגויות, הופעות נורמטיביות ואינטרפרטציות נורמטיביות תרבותיות ככל האפשר" (Wolfensberger, 1980).

רונן טוען כי אדם בעל ליקוי מסוים עלול להיתפס בעיני החברה כסוטה (חריג). הסטייה אינה בתוך הפרט אלא היא תפקיד חברתי שנקבע עבורו על-ידי החברה. כדי לצמצם תפיסה סטיגמטית זו יש לקדם את תפקידו החברתי של אדם בעל ליקוי באמצעות שתי אסטרטגיות: קידום ערכו והדימוי החברתי שלו כפי שהוא נתפס בחברה, וקידום כשריו, קשריו ורמת תפקודו (רונן, 1988). האידאולוגיה של הנורמליזציה מפנה את תשומת הלב הן לאסטרטגיה השנייה המתמקדת בפרט בעל הליקוי והן לחשיבותה של האסטרטגיה הראשונה: עיצוב ערכים תרבותיים ועמדות בקרב הציבור כדי שיוכל לקבל את השונות, ועיצוב תחומי חיים שונים של האדם המוגבל (כגון בית ספר ועבודה) כך שייתפסו באופן חיובי, וכן התייחסות לאדם המוגבל בדרך המדגישה את הדמיון בינו לאחרים ולא את השוני.

הנורמליזציה אינה רק מטרה אלא היא גם אמצעי. חלק מבעיותיהם של אנשים בעלי מוגבלות נובע לאו דווקא ממוגבלותם אלא מתנאי חייהם הבלתי נורמטיביים.

- במסגרות נפרדות, שתנאי החיים בהן אינם נורמטיביים קיימים החסרונות הבאים:
- האוכלוסייה שלהן עלולה לפתח דימוי מוטעה על אודות העולם האמתי.
  - האוכלוסייה הרגילה, שנמנעת ממנה היכרות עם אוכלוסייה זו, עלולה לפתח כלפיה סטיגמה ודימוי מוטעה.
  - התנהגותם של בני הקבוצה בתוך המסגרת המיוחדת משמשת מודל לחיקוי.
  - מערכת הגירויים המלווה את התפתחותם עלולה להיות מצומצמת ומגבילה, מאחר שהיא מתמקדת בעיקר בליקויים שמהם הם סובלים.
- עקרון הנורמליזציה נועד למזער אפקטים אלו.

פועל יוצא מתפיסת הנורמליזציה היא מדיניות השילוב שקיבלה קדימות בחוק חינוך מיוחד 1988 ותוקף חוקי בתיקון מספר 7 שנתקבל ב-2002. חוק זה קובע כי יש לתת קדימות להשמתו של ילד חריג במוסד מוכר שאינו מוסד לחינוך מיוחד, ולספק לו, לפי צרכיו, טיפולים ושיעורים מיוחדים באותו מוסד. ברוח חוק זה פותחו דגמים שונים של שילוב שבחלקם מתאימים לעקרון הנורמליזציה, המבטא שאיפה לשילוב מוצלח של מיעוט בתוך רוב נורמטיבי, וחלק מהם מתאימים למודל ההומניסטי-חינוכי, השואף לשילוב הדדי ולא להטמעת המיעוט ברוב. לדגם זה מתאים שילוב יחידים בכיתות רגילות, שילוב כיתות מיוחדות בבתי ספר רגילים, ושילוב השונים בכיתה משולבת. גם בתנאים אלה לא כל בעלי הצרכים המיוחדים יכולים ליהנות מיתרונות השילוב. עם זאת, אין לראות במסגרת הנפרדת מילה נרדפת לסגרגציה, כשם שאין לראות במסגרת הרגילה מילה נרדפת לאינטגרציה (ראה מרום ועוזיאל, 2001, עמ' 31). תיתכן אינטגרציה בשילוב בין מסגרות נפרדות ותיתכן סגרגציה במסגרת רגילה. שילוב כשותפות שמה לה למטרה לשלב את בעלי הצרכים המיוחדים הנמצאים במוסדות לחינוך מיוחד בחברה הרגילה; זאת באמצעות מפגש מתוכנן וממוסד, שמטרתו כפולה: לבעלי הצרכים המיוחדים מציע המפגש התנסות חברתית במסגרת נורמטיבית, שאינה אפשרית בבית הספר המיוחד; ולתלמידי בית הספר הרגיל מזומנת התנסות חברתית חינוכית עם בעלי נכות, שעשויה לפתח סובלנות, קבלה, עזרה הדדית, ותפיסת עולם דמוקרטית והומנית. שילוב כשותפות ניצבת על רצף של שילוב, שיש בו מידות שונות של אינטגרציה, בהתאם לצרכים וליכולות של הפרטים.

מחקרים מראים כי קיים הבדל בשינוי עמדות המושג באמצעות חשיפה מובנית לבין שינוי עמדות המושג באמצעות חשיפה שאינה מובנית: מחד, חלק מהמחקרים העוסקים בתיאור מפגשים בסיטואציות לא מוכנות מצביע על כיוון חיובי בשינוי עמדות חלקם מצביע על כיוון שלילי. מאידך גיסא, במחקרים שבהם מתואר מפגש מתוכנן ומובנה, נרשם באופן שיטתי שינוי לכיוון חיובי (מרגלית ומירון, 1982). **אשלים** פיתחה את "שילוב כשותפות" כתכנית למפגש מובנה (ראה בפרק השני המתאר את נוהלי הפעילות).

שילוב הוא פעולה אקטיבית הכוללת הן את אימונו והכשרתו של בעל המוגבלות לצורך הצלחת השילוב והן את הכשרת הקהילה מבחינת עמדותיה כלפי המשולב ופיתוח השירותים שהיא צריכה להעמיד לרשותו.

המפגש הקבוצתי של "שילוב כשותפות", הנערך בתנאים של עיבוד ותהליכים חינוכיים, יכול לסייע לאקלים בבית הספר ובעקיפין גם לשילובם וקבלתם של יחידים משולבים, לעומת שילוב יחידני שלא תמיד זוכה לתמיכה חברתית מספקת (מרום ועוזיאל, 2001, עמ' 31, 39).

יש לזכור כי השילוב הפרטני ואף השילוב הקבוצתי בכיתת שילוב מציבים קשיים שלא לכולם נמצא פתרון: דחייה חברתית ובידוד של החריג בבית הספר הרגיל, בעיקר כשאין הכנה והנחיה לקליטתו; והקושי של המורה להתמודד עם צרכיו של הילד המיוחד בכיתה רגילה. "שילוב כשותפות", בהיותה תכנית המפתחת היכרות, סובלנות, קבלה והבנה, עשויה לסייע בעקיפין להפחתת בעיות אלה גם לגבי משולבים אחרים.

"שילוב כשותפות" פותחה בהתאם להנחה שעמדות כלפי אנשים עם נכות נרכשות כנראה כבר בגיל צעיר.

מקובל להניח שיש נקודות משותפות בין קבוצות מיעוט אתניות ובין אנשים עם נכות. התוקפנות המופנית כלפי ילדים עם נכויות נובעת בעיקר מן הגזענות כלפי נכים בכלל (Waxman, 1991). האופן שבו מנסים סוכני החינוך לשנות אופני התנהגות של בני הקבוצות הללו ולהביאם לידי טמיעה בחברה הכללית, עלול לדעת ורנון (Vernon & Makowsky, 1969) ליצור אצלם רגשות בושה ודימוי עצמי נמוך. מאידך גיסא, העמדת חיץ ברור בין האוכלוסייה ה"נורמלית" לבין אוכלוסיית הנכים מעמיד את האחרונים בעמדה תת-אנושית, מרוחקת ומאיימת, אשר מקלה, מצדיקה, ולעתים אף מעודדת יחס לא אנושי כלפיהם (מרום ועוזיאל, 2001), בהציבה אותם כאובייקט ולא כסובייקט. "שילוב כשותפות", באמצעות שמירה על מסגרת השתייכות וזהות קבוצתית, ותוך בניית קבוצה משותפת משולבת המורכבת משתי הקבוצות, מנסה להתגבר על קושי זה, באמצעות מפגש מתוכנן, מתווך, ומבוקר.

רציונל השילוב הוא פתיחת ערוץ תקשורת משותף, חינוך ילדי בית הספר המיוחד להתנהגות בחברה נורמטיבית, תוך התנסות באתגרים שמציבה חברה כזו, וחינוך ילדי בית הספר הרגיל להכיר ולקבל את תכונותיו המיוחדות של הילד מבית הספר המיוחד. חינוך מניעתי זה נועד ליצור שינוי חברתי כולל ואווירה חברתית מקבלת כלפי הנכים, שבכוחה ליצור אווירה ציבורית מרתיעה כלפי התוקף הפוטנציאלי ולעודד נקיטת עמדה אסרטיבית מצדם של הנכים כלפי תוקפיהם.

3 הצגת התכנית

"שילוב כשותפות" היא תכנית שילוב בין ילדים הלומדים בבתי ספר של החינוך המיוחד לבין ילדים באותו הגיל הלומדים בבתי ספר של החינוך הרגיל.

"שילוב כשותפות" היא תכנית של מפגשים משותפים בין קבוצת תלמידים מבית

הספר המיוחד לבין קבוצת תלמידים מבית הספר של החינוך הרגיל, המבוססים על פעילות חברתית – לא אקדמית – משותפת, המותאמת למגבלות האוכלוסיות הנוטלות חלק בשילוב. תכנית זו מתקשרת במידת האפשר לתכניות הלימוד הרגילות של בתי הספר השותפים, ומסתמכת על כוחות פנימיים של צוותי ההוראה.

ראשיתה של התכנית בזיהוי הצורך לשילוב, כמתבקש מחוק החינוך המיוחד (1988), של אוכלוסייה שאינה משולבת באופנים אחרים בבתי ספר רגילים, ואינה זוכה לחשיפה ולמגע עם בני גילה הלומדים במסגרות נורמטיביות.

מטרות התכנית הן שינוי עמדות בקרב משתתפי התכנית וסביבתם (הורים, מורים, כלל בית הספר) כלפי שותפיהם לתכנית, הפחתת חרדות וסטראוטיפים, מתן אפשרות להתנסות נורמטיבית לילדים בעלי צרכים מיוחדים, ומניעת סיכון מאוכלוסיית בעלי הצרכים המיוחדים (ראה מרום ועוזיאל, 2001).

התכנית התפתחה בהדרגה, תוך ניסיון לשלב בה מגוון רחב של משתתפים – ילדים בעלי נכויות שונות, דרגות נכות שונות ובני גילים שונים (5-17), וכן תושבי מחוזות שונים בארץ, על מנת להגיע לפריסה רחבה ככל האפשר של ההתנסויות, לאתר קשיים ולבחון פתרונות.

התכנית נועדה להציע פעילויות משותפות וליצור שותפויות בין בתי ספר סמוכים, הנמצאים במרחק של כקילומטר זה מזה.

4 רציונל השילוב וחשיבות התכנית

הרציונל המרכזי של השילוב הוא חינוך מניעתי לצורך הפחתת סיכון לאוכלוסיית בעלי הצרכים המיוחדים, המוגדרת כאוכלוסייה בסיכון (מרום ועוזיאל, 2001). חינוך מניעתי יושג, בין השאר, באמצעות יצירת מפגש בין השונים, התנסות בשיתוף פעולה, ויצירת אקלים חברתי של סובלנות, כבוד וקבלה.

"שילוב כשותפות" היא תכנית המבוססת על רציונל ערכי של דמוקרטיה, סובלנות, קבלת השונה, כבוד הדדי, נתינה, קשר עם הקהילה, הפחתת חרדות ודעות קדומות, קירוב לבבות, העצמה אישית, קבוצתית ובית ספרית – לתלמידים ולצוותים החינוכיים. התכנית מיועדת למנוע סיכון מאוכלוסיית בעלי צרכים מיוחדים הנמצאת במסגרת סגרגטיבית של החינוך המיוחד. מצד אחד היא מאפשרת לאוכלוסייה הנמצאת במסגרת סגרגטיבית של החינוך המיוחד מפגש והתנסות עם

מסגרת נורמטיבית, ומצד אחר היא מחנכת את תלמידי בית הספר הרגיל לסובלנות וקבלה בחברה הטרוגנית.

5 סאפייני התכנית: קשר, גיל, לקות, תכנים

התכנית, כאמור, נועדה ליצור קשר בין אוכלוסייה הלומדת בבית ספר רגיל לבין אוכלוסייה הלומדת בבית ספר של החינוך מיוחד. הקשר הרצוי הוא של שותפות ללא פטרונות. הקשר מיועד לבני גיל דומה. התכנית מתאימה לבעלי צרכים מיוחדים מכל טווח הלקויות, בכל גיל, ומכל רמות הלקות, ומזמנת להם את האפשרות לפעול בשותפות עם תלמידי בתי ספר רגילים הנמצאים בסביבתם. עם זאת ראוי לציין שנמצאו הבדלים בין עמדות של קבוצות גיל שונות כלפי ילדים עם לקויות: נמצא שמגע בין ילדים בגיל צעיר קשור בעמדות חיוביות יותר מאשר מגע בין ילדים בגיל ההתבגרות (פלואט, 1977, עמ' 10).

התכנים המתאימים להיכלל בתכנית הם תכנים חווייתיים וחברתיים, לא אקדמיים, בהתאם ליכולות בעלי הצרכים המיוחדים המשתתפים בתכנית, תכנים המשולבים בתכנית החינוכית של בית הספר הרגיל. תכנים לדוגמה: חגיגות משותפות, אמנויות פלסטיות (ציור, פיסול, פסיפס, יצירת דגם), מוסיקה, תאטרון, ספורט, ריקוד, תקשורת, פעילות חברתית, טבע (חקלאות, בעלי חיים), ספרות, מחשבים, ושילובים שונים של תחומים אלה תוך שימת דגש על עשייה משותפת וחוויה אינטראקטיבית.

6 סאפייני המפגש בין המסגרות – גישור

המפגש בין תלמידי בתי הספר השונים הוא מפגש של שיתוף בין שווים שהם שונים. קבלת השונות הבסיסית בין התלמידים ובין מסגרות החינוך השונות, היא תנאי הכרחי להצלחת המפגש. שונות בסיסית זו מקלה על המפגש, לעומת מפגש עם בעלי צרכים מיוחדים המשולבים בכיתות מיוחדות בבית הספר הרגיל.

מפגש בין בתי הספר השונים הוא גם מפגש בין מסגרות חינוך שונות. הבדלי היכולת בין תלמידי המסגרות השונות משפיעים על מטרות המוסד, על אופן הפעילות החינוכית, על תפיסת העולם של הצוות החינוכי, על מעורבות ההורים, ועוד. מסגרות החינוך השונות פועלות באופן שונה ומתוך תפיסה שונה של העבודה החינוכית. מפגש זה הוא למעשה מפגש בין עולמות שונים.

למרות הבדלים בין בתי ספר שונים בכל מגזר חינוכי, ניתן להצביע על מספר הבדלים מהותיים בין מסגרות החינוך השונות.

בבית הספר המיוחד מספר התלמידים מצומצם יחסית לבית הספר הרגיל, והאוריינטציה החינוכית היא טיפולית התנהגותית. מתכונת העבודה היא יחידנית כדי להתאים לכל פרט תכנית לימודית וחינוכית אישית; העבודה עם התלמידים היא פרטנית ומגוונת. בבית הספר הרגיל יש מספר רב של תלמידים, הלומדים בכיתות גדולות יחסית, מונעים למוטיבציה הישגית, והתפקוד הוא קבוצתי. יצירת קבוצה מתפקדת והשגת משמעת הן מרכיב משמעותי בעבודת המורה בבית הספר הרגיל, וזאת כאמור לעומת הטיפול היחידני בבית הספר המיוחד. בבית הספר הרגיל מערכת השעות נוקשה ואינה מותירה לזווות מרווחי זמן, לעומת הגמישות המתאפשרת בבית הספר המיוחד – בשל הרכב וגודל קבוצת הלימוד, והיקף הצוות המסייע.

השילוב הוא במהות פעולתו ומטרותיו של בית הספר המיוחד. לעומת זאת בבית הספר הרגיל הוא נתפס כמטרה ערכית, בין מטרות ערכיות חינוכיות אחרות, ולצד המטרה ההישגית המרכזית שמנחה בדרך כלל את הפעילות החינוכית והלימודית בו.

מעורבות ההורים שונה במסגרות השונות – מרבית הורי החינוך המיוחד יעודדו שילוב, אך לא תמיד ישמחו להשתתף בו בעצמם, היות שהמפגש עצמו מהווה תזכורת להבדלים בין ילדיהם לבין ילדים אחרים, תזכורת שאינה קלה להם (ראה גולן, 2002; מרום ועוזיאל, 2001). בין הורי החינוך הרגיל יהיו מי שיסתייגו מהמפגש בשל דעות קדומות, רתיעה אישית, או מסיבות אחרות. אך יהיו גם מי שיתמכו בו, בשל תפיסה חינוכית פתוחה, ניסיון מוצלח בפעילות דומה, או היכרות אישית עם בעלי צרכים מיוחדים. מרביתם ייענו לפעילות משותפת.

הואיל ותלמיד בית הספר קשור לקהילתו, יש לפעול לקירוב לבבות גם בקרב ההורים; יש לשאוף לקרבם לפעילות באמצעות שיחות הכנה, בית ספר להורים ופעילות משותפת.

ההבדלים בין מסגרות החינוך השונות יבואו לידי ביטוי, קרוב לוודאי, גם בתהליכי הכנת הפעילות וגם במהלך הפעילות המשותפת. יש לתת את הדעת להבדלים אלו ולנצל את היתרונות היחסיים של כל מסגרת, תוך הדגשת הדדיות הקשר והשותפות.

השילוב בין המסגרות מחייב בראש ובראשונה קבלה, הבנה ונכונות לשיתוף פעולה בין הצוותים. כל אחד מהצוותים יצטרך כנראה לוותר בנקודות שהן מהותיות למסגרת השנייה. לדוגמה: מסגרות הזמן בחינוך הרגיל נוקשות מאלו שבחינוך

המיוחד, ושמירה עליהן מחייבת תכנון זמן והקפדה עליו. בחינוך המיוחד יש צורך בתכנון מפורט של הפעילות והתאמתה ליכולות שונות, כדי למנוע פגיעה בבעלי לקויות שונות.

7 פיתוח מודל "שילוב כשותפות" התפתחות הפרויקט: סרעיון לתכנית

"שילוב כשותפות" הוא מודל שנבנה והתפתח באשלים כדי לענות על צורך בארגון והבניה של קשרים בלתי סדירים שהתקיימו בין מסגרות החינוך המיוחד והחינוך הרגיל. ההבניה נועדה למנוע מפגשים שעלולים להוסיף לפגיעה באוכלוסיית בעלי הצרכים המיוחדים – למשל, כאשר הם מוזמנים כקבוצה המזוהה עם חריגותה לחגיגות, בלא הכנה מספקת של צוותי החינוך והתלמידים. ראשיתו של הפרויקט בפילוט שנערך בין שני בתי ספר בירושלים, והמשכו בפיתוח מודל שנפרס על פני מרבית הלקויות – שילוב עם ילדים עם שיתוק מוחין, לקויות למידה, לקויות שפה, ילדים עם פיגור ברמות שונות, עיוורים ואוטיסטים, ועל פני קבוצות גיל שונות – גני ילדים, כיתות שונות של בית הספר היסודי, חטיבת הביניים והתיכון, ועל פני מחוזות שונים – ירושלים, מנח"י, תל-אביב, מרכז וצפון.

פיתוח המודל ארך כשלוש שנים והוא כלל: פיתוח צוותים, הכנת תלמידים, גיבוש מסגרת לפעילות, בחינת פעילויות שונות, תכנים ואופני הפעלה, דרכי עיבוד של הפעילות עם הילדים, הבניה של מפגשי צוות, בחינת הקשר עם ההורים, ובניית תכנית השתלמות לצוותים החינוכיים ולהורים.

פיתוח התכנית לווה בסקר עמדות ויישום של התכנית, שנערך בידי מכון ברוקדייל. הסקר בחן שינוי עמדות כלפי בעלי צרכים מיוחדים וכלפי השילוב של תלמידים, הורים וצוותים חינוכיים במהלך שנת פעילות, כמו גם עניינים שונים הקשורים ביישום התכנית.

פרק ב נהלים

1 מודל "שילוב כשותפות"

"שילוב כשותפות" היא תכנית עבודה משותפת בין שני מוסדות חינוך, האחד של החינוך הרגיל והאחר של החינוך המיוחד, הנמצאים במרחק של כקילומטר זה מזה.

תכנית השילוב מבוססת על פעילות חברתית משותפת לחינוך המיוחד ולחינוך הרגיל, של קבוצת ילדים מכל בית ספר, פעילות המותאמת לגיל הילדים ולבעיות המיוחדות של בית הספר המיוחד, מופעלת על-ידי צוותים משותפים, ומתקיימת בשני בתי הספר, לסירוגין, באופן סדיר.

שילוב וחשיפת אוכלוסיית תלמידי החינוך המיוחד לפעילות משותפת עם אוכלוסייה נורמטיבית היא רציונל חינוכי יסודי, בהתאם לחוק חינוך מיוחד 1988, ודו"ח מרגלית.

מבחינת בית הספר הרגיל, תשתלב התכנית ברציונל החינוכי והערכי שלו, בהיותה מושתתת על עקרונות של קבלת השונה, חינוך דמוקרטי והומניסטי, סובלנות, מעורבות בקהילה, ועוד.

2 שותפות

השותפות תתקיים קודם כול ברמת המוסד החינוכי, ברמת המנהלים, צוותי החינוך והילדים. יש לשאוף לשלב בשותפות קבוצות רחבות ככל האפשר של משתתפים, כדי שתרומת המפגש תקרין על המוסד החינוכי כולו.

בפועל תשתתפנה בתכנית באופן סדיר קבוצות מוגדרות של תלמידים מכל מוסד חינוכי. כלל התלמידים וצוות המוסד החינוכי ייחשפו לתכנית באירועים מיוחדים, ובמפגש אקראי במסדרונות ובהפסקות. הפעילות המשותפת תתקיים על בסיס של

הדדיות בין שני מוסדות החינוך, כדי לאפשר לשתי האוכלוסיות לארח ולהתארח, ולהרחיב את מעגל התלמידים הבאים במגע עם קבוצת השונים. הפעילות המשותפת תהיה מהנה, תאפשר יצירת היכרות אישית ואינטראקציה בין הילדים, ותדגיש יכולות ותחומי עניין משותפים לשם יצירת קבלה והערכה הדדיים.

3 תנאים מקדימים והכרחיים

תנאי הכרחי מקדים הוא נכונות ורצון לקיים פעילות משותפת בשני בתי הספר וקיום תקשורת נוחה בין מנהלי בתי הספר.

תנאי שני וחשוב ביותר הוא **התנאי המרחבי** שיאפשר את הפעילות. בתי הספר המשתתפים צריכים להימצא בקרבה זה לזה כדי שיתאפשר קיום המפגשים. הקרבה צריכה לאפשר לילדי החינוך הרגיל להגיע ברגל (כקילומטר) לבית הספר המיוחד.

התנאים הפיזיים בבית הספר הרגיל צריכים לאפשר כניסה למרחב הפעילות לילדים מבית הספר המיוחד, לפי סוג הלקות הספציפי (למשל כיסאות גלגלים והליכוניים).

יש לבחון קיום מרחב פעילות הולם בבתי הספר, לפעילות משותפת של קבוצת התלמידים.

השילוב צריך להיות חלק מרציונל בתי הספר המשתתפים.

יש לתאם **לוח זמנים** לפעילות משותפת – "שילוב כשותפות" מחייב תכנית שנתית של מפגשים שיתקיימו מדי שבוע או לכל היותר שבועיים. תדירות נמוכה יותר תמנע יצירת שותפות אמיתית.

התכנית השנתית תכלול הקצאת זמן למפגשי צוות לצורך עיבוד המפגש, תכנון ותיאומים. מפגשי הצוות יתקיימו לכל הפחות אחת לחודש וחצי.

תנאי מקדים לפתיחת שותפות הוא הכנה מובנית של כלל המשתתפים: צוות, הורים ותלמידים (ראה בהמשך).

עיבוד: כדי להבטיח הבניה חיובית של חוויית המפגש יש להקצות זמן לעיבוד החוויה מדי מפגש, עם מחנכת הכיתה או עם יועצת בית הספר.

יש להבטיח קשר שוויוני והדדי בין התלמידים משני בתי הספר, תוך התמקדות

בפעילויות המאפשרות יחסים שוויוניים. קשר שוויוני והדדי בין התלמידים תלוי בקיום קשר כזה גם ברמת הצוותים והמנהלים.

4 דרכי העבודה

תהליך הקמת השותפות כולל שלושה שלבים:

הכנה

- איתור שותפויות אפשריות בשיתוף פעולה עם גורמי משרד החינוך – מתי"א, מפקחים.
- בדיקת מוכנותם של בתי הספר להיכנס לתהליך.
- חוזה בין בתי הספר: מחויבות לתכנית, תיאום ציפיות ומיפוי צרכים.

כניסה לבתי הספר

- מיפוי צוותים, וכיתות לשילוב.
- הכנת צוותים: ניסוח רציונל השילוב, קביעת תכנים ופעילויות, בחירת מודל לשילוב (משך ותדירות הפעילות, תחומי פעילות ותכנים, מפגשי צוות, מפגשי עיבוד לתלמידים).
- הכנת הורים משתי הקבוצות, קבלת אישור להשתתפות הילדים.

יישום

- מפגש צוות שילוב משותף לשני בתי הספר, לשם תכנון מפורט של הפעילות.
- פעילות הכנה עם התלמידים בכל בית ספר – שיחות, סיורים הדדיים, סרטים.
- פעילות משותפת של שתי קבוצות התלמידים, על-פי התכנית, פעם בשבוע או פעם בשבועיים, למשך שעה וחצי לפחות.
- שיחות משוב לתלמידים (לחוד או ביחד, בהתאם למודל שנקבע) לאחר כל מפגש.
- שיחות צוות סדירות מדי שלושה שבועות (או מדי חודש אם המפגשים נערכים אחת לשבועיים), לסיכום הפעילויות שהיו ותכנון הפעילויות הקרובות.

מומלץ להתחיל את התהליכים כשלושה חודשים לפני תום הלימודים, כדי להתחיל ביישום התכנית מיד עם פתיחת שנת לימודים.

5 גיל ונכות

הפעלת התכנית "שילוב כשותפות" תורמת בכל גיל וניתן ליישמה בכל קבוצת נכות, אולם יש להתחשב בגיל הילדים המשולבים ובסוג הנכות כאשר בוניס תכנית לפעילות משותפת. ככלל, כפי שכבר הוזכר, מחקרים מראים כי מגע בין ילדים בגיל צעיר קשור בעמדות חיוביות יותר מאשר מגע בין ילדים בגיל ההתבגרות (פלאוט, 1977).

גיל

גן ילדים: הפעלת התכנית בגיל הגן היא הפשוטה ביותר, ולעתים קרובות גם המתבקשת ביותר – גני ילדים בנויים לרוב בצמדים. תכופות ניתן למצוא צמדי גנים שאחד מהם שייך לחינוך הרגיל והשני לחינוך המיוחד, והקשר ביניהם יהיה טבעי ויתרום לשני הגנים. היעדר קשר כזה מעביר לילדים מסרים שליליים ביחס לאוכלוסיית השונים. בגיל הגן הנכות תיתפס כגופנית בלבד וכחולפת (טיאנו, 1997) ולכן גם אם מובעת איזו רתיעה ראשונית מהשונה, היא מתמתנת לאחר היכרות קצרה. התחברות הילדים בגיל זה היא על בסיס משחק – ומהקשר שהם יוצרים במהלך המשחקים הם נעים לקראת מפגש עם ילדים אחרים (שם). הקשר ההדדי אז קל, טבעי, ומבוסס על קבלה טבעית של השוני.

הניסיון מלמד כי שילוב בגיל הגן יסייע לבעלי הצרכים המיוחדים והוריהם להגדיר את זהותם, צורכיהם ורצונותיהם, לקראת ועדות ההשמה שלפני הכניסה לבית הספר.

הפעילות בין גני ילדים סמוכים עשויה להתקיים ברמות שילוב יחידניות שונות, אך לטובת אותם ילדים שאינם מסוגלים לשילוב יחידי, מומלץ לפעול למיסוד והבניה של מפגש מאורגן מדי שבוע.

בית הספר היסודי: השותפות בבית הספר היסודי נעשית על בסיס שונה מאשר בגן. בכיתות הנמוכות השותפות עדיין דומה לזו שבגן, אך בכיתות ג-ו' משתנה בסיס הקשר. בניית הזהות בגיל זה כרוכה בעיקר בחשש מפני בניית דימוי עצמי נמוך. אם הילד ייכשל ביצירת המעמד החברתי שלו או אם המטען העומד לרשותו אינו מאפשר לו הישגיות, עלולה להתרחש נסיגה, נזירוז או אף גילויי עבריינות (טיאנו, 1997). ילדים בגיל זה מגיעים אל השותפות מתוך בשלות ובגרות שמאפשרות להם הכלה וקבלה של האחר; השתתפות בתכנית והמפגש עם האחר שלא על בסיס הישגי, עשויה להשפיע באופן חיובי על בניית זהותם של ילדים בגיל זה.

הניסיון בהפעלת התכנית מראה כי ילדים בכיתה ו' מאמצים לעתים התנהגות של חונכות כלפי חבריהם בעלי הצרכים המיוחדים, בעיקר כאשר צרכים אלה בולטים במיוחד – נובע מכך שתפיסת השוני רבה יותר, אך גם יכולת הקבלה וההכלה של השוני גבוהה יותר. בגיל זה רצוי לשלב את התלמידים בהכנת תכנית לחלק מהפעילויות, תוך השגחה והתערבות של הצוותים החינוכיים. מספר מודלים שפותחו במסגרת פרויקט "שילוב כשותפות" היו של ילדים בכיתה ה' ו-ו', ורובם המכריע היה מוצלח ותרם באופן חיובי במרבית ההיבטים המצופים בהתאם לרציונל התכנית, הן לילדי בית הספר המיוחד והן לילדי בית הספר הרגיל.

חטיבת ביניים ותיכון: הפעלת תכנית "שילוב כשותפות" בחטיבת הביניים ובתיכון היא עניין מורכב. למורכבות זו תורמות הבעיות האופייניות לגיל ההתבגרות – התבגרות סקסואלית מואצת, שינויים קיצוניים בתפיסת הגוף והעצמיות, כאוס, נרקסיסטיות, ארגון מחדש של מערכת הערכים והאמונות והנטייה להשתייך לקבוצתם הם (פלאוט, 1977).

עם זאת, הואיל ובני גיל זה מיטלטלים לעתים בין אגואיזם לאלטרואיזם (פלאוט, 1977) והיות שמתבגרים נוטים לעתים להזדהות עם פעילות חברתית אינטנסיבית הנובעת מאמונה באידאלים חברתיים ושוויוניים, כשאריית לערכים שספגו בילדותם וכעת הם נקראים לפשר בינם לבין המציאות (טיאנו, 1997). ניתן לרתום את אמונתם באידאלים אלה לצורך עשייה חברתית של שילוב וקבלת אוכלוסיות של נכים.

מורכבות הקשר עולה גם בעניין מציאת בסיס משותף לפעילות בין נכים קשים המשובצים במסגרת מיוחדת לבין מתבגרים מבית הספר הרגיל. ההבדלים ביכולות הולכים וגדלים במהלך השנים ולכן יש למצוא פעילות משותפת שתיצור עניין – ולא תהיה על בסיס חונכות. בגיל זה רצוי מאוד לשתף את הילדים בהכנת תכנית הפעילות, אך יש להימנע מלהטיל את כל כולה עליהם, בעיקר בשלבים הראשונים.

קושי נוסף קשור בעובדה כי בבית הספר התיכון מתחזקת האוריינטציה ההישגית של מערכת החינוך הרגילה, צוות ההוראה הוא בעל מומחיות להוראת מקצועות ספציפיים, הוא אינו מלמד שעות רבות בכיתה אחת, ומתקשה למצוא זמן להפעלת תכנית חינוכית של שותפות.

אם בכיתה ו' ניתן לראות חונכות לצד השיתוף הרי שהקשר בגיל הנעורים עלול לגלוש לעתים לחונכות יותר מאשר לשיתוף. לכן יש צורך בבניית פעילות שתדגיש את היכולות של כל המשתתפים, ולהנחות את הקשר לכיוון של שותפות.

ניתן להגיע לעשייה משותפת משמעותית בגיל זה, תוך מתן דגש לעיבוד הפעילות

והפנמת מורכבות היחסים עם האחר (מותר לכעוס). פעילות מוצלחת בגיל זה הנה משמעותית במיוחד, שכן היא הבסיס לקבלה חברתית כבוגרים.

נכות

מחקרים מראים כי ילדים עם נכות נראית לעין פחות מתקבלים על-ידי הילדים הרגילים (ללא נכות) מאשר ילדים עם נכות בלתי נראית. כמו כן נמצא שילדים עם נכות בלתי נראית פחות התקבלו על-ידי ילדים שידעו על נכותם מאשר על-ידי ילדים שלא ידעו על נכותם, ושהקבלה החברתית יורדת ככל שהנכות קשה יותר (פלאוט, 1977).

למרות האמור לעיל, הניסיון מלמד שניתן ליצור פעילות משותפת בין ילדים מטווח רחב של צרכים מיוחדים. לכל קבוצה יש צרכים מיוחדים שיש לתת את הדעת עליהם בעת תכנון הפעילות המשותפת. הפעילות צריכה להיות מותאמת במיוחד לבעיות הספציפיות. יש לקחת בחשבון את בעיות הניידות של משותקי מוחין, יכולות ורבליות של הלוקים בפיגור, קשיי ריכוז של ילדים עם התנהגות רב-בעייתית וכיו"ב, ולתכנן את הפעילות בהתאם.

6 מה כוללת התכנית

תכנית "פעילות משותפת" תהיה תכנית של מפגשים סדירים לאורך השנה, והיא תיבנה בהתאם לרציונל השילוב וליכולות השותפים. התכנית תכלול מרכיבים שונים שיהוו שלד של הפעילות המתוכננת (דוגמה לתכנית שנתית ניתן למצוא בנספחים): הכנתם של הצוותים החינוכיים ושל התלמידים וההורים, פריסת הפעילות לאורך השנה (קביעת תאריכים), נושאי הפעילות המשותפת בכל תאריך, מיקום הפעילות המשותפת, צוות השותפות משני מוסדות החינוך, פריסה שנתית של מפגשי הצוות, פריסה שנתית של מפגשי העיבוד עם התלמידים, מועדי המפגש בין המנהלים, סיוע מטעם המת"א והרשות המקומית, פריסה של התקציב ומקורות המימון.

בתכנית השנתית יש לתת את הדעת לרציונל השילוב ולתפיסה החינוכית והערכית של מוסדות החינוך המשתתפים בתכנית.

7 המפגשים: מטרות ותכנים

מטרת המפגשים בתכנית "שילוב כשותפות" היא עצם המפגש בין אוכלוסיות ממוסדות חינוך נפרדים.

עבור אוכלוסיית בעלי הצרכים המיוחדים מפגש זה מזמן חוויית פגישה עם הנורמטיבי. המפגש מזמין התמודדות עם בעיות מיוחדות בתנאי אמת (מגע לא נעים, מודעות להפרשות, תקשורת), בתיווך הצוותים החינוכיים. הצוותים החינוכיים צריכים לסייע לשתי האוכלוסיות להתמודד, מתוך קבלה הדדית – קבלת בעל הצרכים המיוחדים מחד גיסא, תוך התחשבות וקבלת צרכיו של הילד מהחינוך הרגיל מאידך גיסא.

עבור אוכלוסיית בית הספר הרגיל המפגש הוא הזדמנות למגע עם השונה, שבעקבותיו יבואו קבלה והכרה של הדומה והשונה שבקרבו. המפגש נועד להפחית חרדות, לקרב בין האוכלוסיות, לשנות אצלן עמדות, לקבל, להבין וליצור פתיחות ביניהן. המפגש לא נועד ליצור חברות, שכן יחסים כאלה לא ניתן להכתיב באמצעות מפגש; יש על כן להתאים את הציפיות למסגרת, אם כי בהחלט ייתכן שיווצרו קשרים אישיים במהלך הזמן.

המפגש המשותף יהיה מלווה בחששות, כפי שניתן לצפות בכל מפגש בין ילדים שאינם מכירים אלה את אלה, כשלמפגש הספציפי הזה מתלווים חששות וחרדות ממפגש עם שונים. יש להקדים לפעילות המשותפת הכנה של הצוותים, הילדים והוריהם, ולבסס את המפגשים על תכנית מובנית של פעילות משותפת, וכך למנוע אפשרות של שעמום, יחס של ביטול כלפי הזולת והתרחקות של התלמידים אלה מאלה.

יש לשים דגש על פעילות משותפת ולא על תחרותיות או הישגיות אישית. במשימות למען מטרה משותפת, קיימות "מטרות על". כל חברי הקבוצה עוסקים במשימה משותפת לקראת השגת מטרה משותפת. כך נוצרת תלות הדדית בין חברי הקבוצה ושיתוף פעולה ביניהם לצורך הישג קבוצתי. משימות משותפות – כמו בניית דגם, יצירה אמנותית משותפת, הרכבת פאזל או גיבוש פתרון קבוצתי לבעיה – תורמות רבות ל"קבלה" חברתית, לפיתוח כשרים חברתיים ולהגדלת מספר האינטראקציות הבין-אישיות (פלאוט, 1994).

ניתן לשנות כללים של משחקים תחרותיים ולהפוך אותם למשחקים הדורשים שיתוף פעולה ועזרה הדדית. לדוגמה, משחק הכיסאות המוסיקליים: כאשר מוצא כיסא מן המשחק, מתבקשים התלמידים לדאוג למקום ישיבה לזה שנותר ללא כיסא (למשל ישיבה על ברכי חבר).

תכנים

תוכני הפעילות המשותפת יהיו חווייתיים וחברתיים, כאשר במקרים מסוימים ניתן לשלבם בתכנים אקדמיים המתאימים לרמת התלמידים ולתכנית הלימודים הרגילה.

הפעילות המשותפת תותאם לכוחות של צוות בתי הספר וליכולת התלמידים – אמנויות שונות (תאטרון, תנועה, פיסול, פסיפס, קרמיקה, ציור, מוסיקה, ספרות), ספורט, טבע, חקלאות, הפעלות חברתיות, חגיגות, קבלות שבת, טקסים, וכיו"ב.

8 כוח אדם

הבחירה של צוות מתאים היא מהותית לתכנית השותפות. הצוות המלווה משני בתי הספר יעבוד יחד כצוות כשהתכנית עשויה לתרום לצמיחה והעצמה של הצוות. הצוות צריך להיות פתוח, בעל ניסיון חינוכי ויכולת קבלה של התלמידים וכן בעל יכולת לעבוד כצוות. יש לבחור לתכנית צוות קבוע, שיש לו קשר עם הילדים. הצוות יכלול מחנכים משני בתי הספר, ולצדם צוות מקצועי לצורך ההפעלות השונות, וליווי של צוות ייעוצי משני בתי הספר.

יש למנות רכז תכנית מתוך הצוות, שיהיה אחראי על תיאומים שונים. כן יש למנות בכל בית ספר רכז בית-ספרי, שירכז את הפעילות בבית הספר (תיאומים, הכנות, הסעות, קשר עם הורים, קשר עם גורמי חוץ, קשר עם מנהלים וכד'). מומלץ כי רכז בית הספר יהיה מחנך הכיתה או יועץ חינוכי, שיוכל לעבד את הפעילות עם התלמידים ועם הצוותים המשתתפים.

בניית הצוות חשובה הן לצורך חלוקת נטל העשייה והן לצורך חלוקת הנטל הרגשי שמזמן מפגש כזה, באמצעות ונטילציה וטיפוח תחושת השותפות. לא מומלץ להטיל את העשייה המשלבת על אדם אחד, אלא להגיע לשותפות משמעותית של כל חברי הצוות, גם לצורך הטמעת התכנית בבית הספר כולו.

שיתוף, העצמה ולמידה הדדית: אחת הבעיות בעבודת הצוות היא התאמת התכנית לשתי האוכלוסיות הנוטלות בה חלק ועבודה עם קבוצה גדולה והטרוגנית. לדוגמה: התאמת תכנית הפעילות בספורט ליכולות שתי האוכלוסיות. לא מומלץ לפתור בעיה זו באמצעות כפילות בצוות (כמו למשל מורה לספורט מכל מוסד חינוכי),

שכן פתרון זה מצריך משאבים כפולים של כוח אדם, והוא גם עלול ליצור מתיחות ותחרותיות בין אנשי הצוות, הואיל ומורים מקצועיים רגילים לעבוד לבדם. מומלץ לפתור את הבעיות הנ"ל באמצעות התייעצות ותכנון משותף בצוות השילוב יחד עם מחנכים, והסתייעות בצוות עזר כגון סטודנטים, פר"ח, וכיו"ב. לדוגמה: המורה לספורט מבית הספר הרגיל יכין תכנית פעילות ויבדוק אותה עם הפיזיותרפיסט של בית הספר המיוחד ועם המחנכות. המורה לאמנות או לריפוי בעיסוק מבית הספר המיוחד יתייעץ עם מחנכת בית הספר הרגיל, וכדומה. כמו כן ניתן לחלק קבוצה גדולה לסדנאות פעילות.

9 אוכלוסיית התלמידים

הפעילות המשותפת תתקיים בין קבוצות ילדים משני בתי הספר. הקבוצות ייקבעו לפי שיקולים שונים של הצוות, בהתאם לקווים מנחים מסוימים: יש להתחשב בבשלות הרגשית של הילדים, בתפקודם כקבוצה וביחסיהם עם הצוות החינוכי הנבחר. ניתן להתחיל את השילוב בכל גיל, אך הניסיון מלמד שרצוי להתמקד בכיתות הגבוהות של בית הספר היסודי או בכיתות הנמוכות של החטיבות העליונות, כאשר יש לקחת בחשבון שהפעילות המשותפת תימשך כשנתיים, היות שתהליכי ההתקשרות והשותפות לוקחים זמן.

קבוצה של שותפות תכלול בין 25 ל-50 ילדים, כשהיחס בין הקבוצות צריך להיות של שוויון או יחס שייתן עדיפות לקבוצה מהחינוך הרגיל, כלומר יחס מספרי של 1:1 ולא יותר מ-1:3. יחס של שוויון מספרי יאפשר התייחסות אישית, וימנע איום על קבוצת בעלי הצרכים המיוחדים. יחס כזה אפשרי כאשר הקבוצה מורכבת ממתנדבים שבחרו להשתתף בשילוב. כאשר השילוב נעשה בין קבוצות אורגניות קבועות (כיתה), ניתן לשנות את היחס לטובת בית הספר הרגיל, כדי לאפשר לתלמידים המתקשים להתחבר לפעילות עם מידה מסוימת של מרחק ותמיכת בני קבוצתם. בכל מקרה יש ליצור שילוב שלא יאיים על בעלי הצרכים המיוחדים ולא יחשוף אותם להתעלמות (הזנחה). לאחר תחילת הפעילות המשותפת, יש לעזור לילדים ליצור קבוצות משותפות קבועות או משתנות, שייצרו זיקה הדדית בין הקבוצות האורגניות ויאפשרו יצירת זיקה אישית בין המשתתפים במפגשים. הקבוצות ייקבעו לפי רצון הילדים, תוך הכוונה והדרכה של הצוות.

בבית הספר המיוחד ישתתפו במפגשים כיתה אחת או שתיים, לפי שיקולי הצוות החינוכי ויכולות הילדים. יש לשאוף לשיתוף קבוצה גדולה ככל האפשר של ילדים, ולא להתמקד רק בילדים בעלי תפקוד גבוה במיוחד. הואיל ובחינוך המיוחד הכיתות

הן בדרך כלל קטנות יחסית לכיתות בבית הספר הרגיל, וכדי לאפשר יצירת יחסים אישיים בין הילדים וטיפוח תחושת שותפות, מומלץ לאחד שתי כיתות לפעילות השותפות.

בבית הספר הרגיל ניתן לשלב כיתה אורגנית או ליצור נבחרת של אותה קבוצת גיל ממספר כיתות שונות. במקרה כזה ("נבחרת"), יש לערוך בחירה מודרכת של הילדים בהתאם לרצון שהם מביעים, תוך התחשבות בשיקולים של הצוות החינוכי – יכולת קבלה ונתינה, בגרות רגשית, אחריות, יכולת הכלה וכיו"ב.

יש לציין שבחירת הקבוצה יכולה להשפיע על בחירת מלווה השילוב ותושפע מבחירתו. כיתה אורגנית רצוי שתלווה על-ידי מחנך הכיתה. קבוצה נבחרת מכיתות אחדות רצוי שתלווה על-ידי רכז ששעות עבודתו גמישות (יועצת, מורה מקצועי מתאים), על מנת שיוכל ללוות את התלמידים לפעילות ובעיבוד המפגשים.

בכל מקרה יש להתחשב ברצון הילדים ולאפשר להם להימנע מהשתתפות במסגרת השילוב.

10 אישורים

יש לקבל אישור לפעילות המשותפת מטעם מפקחי בתי הספר המשתתפים בפרויקט, הן מהחינוך הרגיל והן מהחינוך המיוחד.

יש ליצור קשר עם המתיי"א, שהוא הגוף האחראי על השילוב והוא מנחה השילוב, ועם מחלקת החינוך היישובית.

11 זמן – תדירות ומשך

תדירות: המפגש המשותף ייערך בשעה קבועה, תוך רוטציה בין בתי הספר, מדי שבוע ולא פחות מאשר פעם בשבועיים, לשם יצירת רציפות של קשר ופעילות. ניתן למסד רוטציה שבועית או תקופתית (חצי שנה בכל מוסד).

משך: משך הפעילות ינוע בין שעתיים לבין יום פעילות שלם. רצוי שתתקיים פעילות מובנית לפחות למשך שעתיים, ובמשך הזמן, לאחר יצירת הקשר בין הילדים, ניתן

נהלים

לצרף לה את שעת ההפסקה לצורך פעילות חופשית בהפסקה משותפת. הימצאות יחד בשעת ההפסקה תורמת לקשר בלתי פורמלי בין הילדים, ומאפשרת יצירת קשר עם תלמידים נוספים מבית הספר.

תקופה: המפגש המשותף מזמן התמודדות עם תהליכים אישיים ובין-אישיים האורכים זמן. לכן רצוי לאפשר לקבוצות להיפגש לאורך זמן החורג מגבולות שנת לימודים אחת. מומלץ לאפשר פעילות משותפת למשך שנתיים לפחות, כאשר לאחר שנה יש לבחון את המשך הקשר עם כל הנוגעים בדבר.

12 הכנה

"שילוב כשותפות" מחייבת הכנה מקדימה לגורמים השונים הנוטלים חלק בתכנית:

הכנה מקדימה של **מנהלי בתי הספר**: בשלב זה יש לגבש את רציונל השילוב, ולברר אילו כיתות יקחו חלק בתכנית ואילו צוותים מקצועיים יתלוו אליהן (מחנכים, יועצים, מורים מקצועיים להפעלות ספציפיות).

הכנת הצוותים: לאחר בחירת הצוותים יש לקיים מפגש משותף של הצוותים למטרות היכרות, תיאום ציפיות וקביעת תכנית כללית. יש לבחון את עמדות המשתתפים כלפי המפגש המשותף וכלפי השותפים.

במסגרת ההכנה רצוי לדון גם בתפקידיהם של הצוותים המלווים (סייעות וחונכים) במהלך המפגש ואחריו.

סיוור מקדים: כל צוות יבקר בבית הספר השותף לשם הכרת בית הספר, המבנה שלו, מקום הפעילות המיועד, תלמידי בית הספר, אקלים בית הספר.

הכנת חדרי המורים: יש לקיים שיחת הכנה לכלל מורי בית הספר בנושא השילוב, רציונל השילוב ותכנית השילוב באופן כללי. רצוי לשלב בהכנה מידע על נכויות בכלל ועל המאפיינים המייחדים את הלקות של הקבוצה המיועדת לשילוב (ילדים עם פיגור, ילדים עם שיתוק מוחין).

הכנת ההורים: יש לקיים מפגש הכנה להורי התלמידים המיועדים לקחת חלק בשילוב. בשיחה יובהר להם רציונל השילוב, תכנית השילוב ויעדי השילוב. יש לאפשר

להם לבטא חרדות, חששות, עמדות שונות, הכול במגמה להגיע לתמיכתם בתלמידים הנוטלים חלק בשילוב.

הכנת התלמידים: יש לקיים שיחות עם התלמידים המיועדים להשתתף בתכנית. בשיחה יש לשלב מתן מידע על הלכות הספציפית של האוכלוסייה שעמה הם עומדים להיפגש ועל בית הספר המיוחד, מאפייניו ומאפייני אופן הלימוד בו, זאת לצד בירור עמדות התלמידים כלפי אוכלוסיית בעלי הצרכים המיוחדים, ציפיות, חששות, מוטיבציות לפעילות, וכיו"ב. מחקרים מדווחים על ההשפעה החיובית של מידע בשינוי העמדות.

השיחה צריכה להיות פתוחה ומקבלת. ניתן לצפות במהלכה בסרטים מתאימים על האוכלוסייה הנדונה.

יש להכין את ילדי החינוך המיוחד למפגש. ניתן לשוחח אתם על ציפיותיהם וחששותיהם מהמפגש, על חוויות קודמות ממפגשים עם החברה הרגילה, על קשיים ודרכי התמודדות.

(דוגמה לסדרת שיעורי הכנה ניתן למצוא בקובץ הפעילויות).

13 משוב ואורור רגשות

המפגשים המשותפים מעלים אצל כל המשתתפים רגשות, תחושות ומחשבות שונים ומגוונים. כדי לאפשר צמיחה מתוך החוויות הטעונות, להתמודד עם קשיים ולשתף בחוויות חיוביות יש צורך לעבד כל מפגש משותף ברמת הילדים וברמת הצוותים. מרגלית ומירון (1982) מציגים את גישת השדה של לוי לגבי שינוי עמדות סטראוטיפיות: העמדות מייצגות מצב מאוזן בשדה, כשלכוחות הדוחפים והמושכים עוצמה זהה. שינוי בעמדות יחול באמצעות חיזוק או החלשה של אחד הכוחות. תפקיד המשוב והאורור לדאוג לכך שהפרת האיזון תביא להבנה ולתקשורת ולא תחזק עמדות סטראוטיפיות שליליות. היות שהמפגש מלווה בחששות ועכבות לצד סקרנות ועניין, יש לסייע למשתתפים להבין את תחושותיהם ותגובותיהם ולהתמודד עמן.

הילדים יקיימו שיחה עם איש הצוות שליווה את הפעילות לאחר כל פעילות (מחנכת/ יועצת/רכז שילוב) במטרה לברר ממה נהנו וממה לא נהנו, מהם הקשיים שהתעוררו ודרכי ההתמודדות עמם, וכן תחושות שונות, רגשות ומחשבות. את השיחה יש לקיים סמוך לפעילות, כדי לנטרל מטענים רגשיים מיד בהיווצרם, ולתת מענה מידי לבעיות. בשלב הראשון רצוי לקיים את המשוב בקבוצות נפרדות, ובהמשך ניתן לשקול קיום

שיחת משותפת – לכל המשתתפים. דגם מעניין שנבחן היה קיום שיחת משותפת עם מחנך הקבוצה השותפה.

הצוותים יערכו שיחה משותפת לאחר כל שני מפגשים, לצורך ליבון בעיות בתפקוד המשותף של הצוותים ולצורך דיון על ההפעלה ואופי הפעילות, על מטרות המפגשים והדרך להשגתם, וכן לשם העלאת חוויות, תכנון הפעילויות הבאות וחלוקת התפקידים, ליבון בעיות עקרוניות ומעשיות שנתקלו בהן, וכיו"ב.

לצורך קיום מפגשי צוות ניתן לשבץ במערכת השעות של המורים שעת שהייה משותפת. ניתן גם להסתייע במתנדבים כמו מורים בגמלאות, לצורך מילוי מקומם של המורים בכיתה בשעה שהם במפגש צוות.

מנהלי בתי הספר יפגשו עם הצוותים ובינם לבין עצמם במועדים קבועים לאורך השנה (שלוש עד ארבע פעמים בשנה), לצורך עדכון ובידור בעיות בפעילות.

ניתן להסתייע בדף משותף לפעילות – הן עבור הילדים והן עבור הצוותים, כדי לסייע להם בעיבוד חוויותיהם (דוגמאות לדפי משותף שניתן להתאים לאוכלוסיית הילדים הספציפית, ניתן למצוא בנספחים). בנספחים מופיעה גם דוגמת טופס המיועד למנהל לצורך הערכת תשומות ותפוקות.

14 משאבים

הפעילות המשותפת מצריכה משאבים, שאת רובם ניתן לגייס מתוך בתי הספר וחלק ניתן לגייס ממקורות נוספים.

כוח אדם: יהיה מורכב מצוות בית הספר והנלווים אליו (שירות לאומי, פ"ח), כלומר מחנכים או רכזי שילוב שילוו את כל הפעילויות, וכן מורים מקצועיים שילוו פעילויות ספציפיות. ניתן לבחון הקצאת שעה שבועית לשילוב מהמתי"א.

חומרים מתכלים: יילקחו מתקציב בתי הספר.

הסעות ופעילות מיוחדת: ניתן לבחון שיתוף של המתנ"סים והרשויות המקומיות. אם הקשר הוא בין בתי ספר שאינם שכנים קרובים, יש לבחון לפני הכניסה לשותפות מה יהיו מקורות המימון לתחבורה בין השותפים.

15 ריכוז התכנית

המתי"א הוא מרכז תמיכה יישובי או אזורי המרכז את תכניות השילוב ביישוב. תפקידו של המתי"א לעזור בהתארגנות הראשונית, לתמוך בבתי הספר המקיימים פעילויות שילוב, ולוודא כי נשמרים תנאי הסף לשילוב. המתי"א יקצה רכוז שיתמחה בנושא, יתאם וירכז את פעילויות השילוב בין בתי הספר שבתחומי אחריותו.

מנהל בית הספר – עליו מוטלת האחריות הכוללת להפעלת התכנית, כולל בקרה ומעקב וכן קיום קשר רצוף עם צוותו ועם מנהל בית הספר השותף.

אחראי שילוב בבית הספר – מחנך/יועץ/רכז אחר – אחראי לתכנון וביצוע הפעילות, ולקיום קשר עם מורים מקצועיים באשר להפעלות בודדות – הכנתן, מעקב אחרי התכניות והכנת הציוד, קיום קשר עם הורים, קבלת משוב מתלמידים, ישיבות הכנה ועיבוד, הזמנת ציוד/הסעות/תיאומים עם גורמי חוץ/אחר.

מורים מקצועיים – אחראים להפעלות מסוימות בתאריכים מסוימים.

ניהול ישיבות צוות – יתבצע בידי רכוז השילוב מאחד מבתי הספר או לסירוגין בידי מנהלות בתי הספר או רכוז השילוב מהמתי"א.

רכוז השילוב הבית-ספרי של החינוך הרגיל יהיה אחראי על כלל פעילויות השילוב בבית-ספרו – שילובים יחידניים, לימודיים, וכיו"ב. הוא ירכז את פעילות "שילוב כשותפות", כשתפקידו יהיה לבנות עם הצוות את תכנית הפעילות השנתית, תכנית העיבוד עם הילדים, קביעת מועדים לשיחות הצוות, קביעת תוכן שיחות הצוות, וכן תיאומים שונים, הזמנת ציוד, וכיו"ב. הוא זה שיקשר בין בתי הספר לצורך הפעילות המשותפת, יהיה אחראי לקשר עם גורמי חוץ, להפעלת הצוותים וכיו"ב.

בבית הספר המיוחד יהיה רכוז מקביל לצורך תיאום הפעילות של פרויקט "שילוב כשותפות" והתאמתה ליכולות התלמידים, ולצורך ניהול שילובים יחידניים ברמות שונות. הרכוז יהיה בקשר עם המתי"א, עם בתי הספר השונים ועם מחנכי הכיתות והמורים המקצועיים גם בכל הקשור לשילובים יחידניים.

עמדות של הורים משפיעות על עמדות ילדיהם בתחומים רבים ושונים, וכך גם ביחס לשילוב.

עבור ילדי בית הספר הרגיל, עמדות "מקבלות" ותמיכה של הורים במפגשים יסייעו להצלחת המפגש. עבור ילדי החינוך המיוחד, המפגש עם בית הספר הרגיל מחייב התמודדות עם מגבלותיהם, קבלה עצמית והיכרות עם עצמם בתוך סביבה נורמטיבית. להורים של ילדי החינוך המיוחד מפגש כזה עלול להיות קשה במיוחד, שכן הוא חושף אותם לפער בין ילדם הסובל ממגבלות תפקודיות לבין ילדים "בריאים" במסגרת הנורמטיבית (גולן, 2002). יש על כן לארגן את הפעילות בהתאם ולהימנע מהדגשת ההבדלים במפגש המשותף. עם זאת הקושי מצביע על חשיבותו המיוחדת של המפגש המשותף.

ההורים יהיו חלק בלתי נפרד מפעילות "שילוב כשותפות". במקביל להכנת התלמידים לפעילות המשותפת, יש צורך בהכשרת לבבות גם בקרב הורי התלמידים. הִשְׁדָּרִים שסופגים הילדים בבית ישיעו על השתתפותם בפעילות ועל יחסם לשילוב.

בראשית השנה יש לקיים אספת הורים ייעודית בנושא השילוב. במסגרת אספה זו ההורים יקבלו הסברים על סוגי לקויות שונים, מאפייני אוכלוסיית השותפים לפרויקט, ואופי הפעילות המשותפת המתוכננת. במהלך אסיפת ההורים ניתן להקרין סרטים ייעודיים. ההורים יקבלו הסבר על רציונל השותפות, ויתקיים דיון פתוח שבו ניתן יהיה להעלות ציפיות, חששות, עמדות, וכיו"ב.

הכנת ההורים תיעשה בהנחיית מדריך הורים/יועצים/עובדים סוציאליים, בליווי מנהלי בתי הספר. הכנת ההורים **תיעשה בכל בית ספר בנפרד**, במקביל להכנת הילדים אך בנפרד.

במהלך השנה תתקיימנה פעילויות משותפות של הורים וילדים, כחלק מפעילות השילוב. יש לשאוף לשתף הורים בפעילות משותפת מייצגת כגון: טקסים משותפים, טיול משותף, צפייה משותפת בהצגה ופעילות סיום השנה, שתותאם לנושא המרכזי של הפעילויות. את הפעילות בשיתוף ההורים יש להתחיל לאחר שנוצר קשר ראשוני בין הילדים, אך לא רק בסיום השנה; זאת כדי ליצור פתח לשותפות אמיתית ותומכת שלהם, ולמנוע הצצה סקרנית חד-פעמית. מפגש משותף של הורים וילדים ייערך במקום ניטרלי, וידגיש את המשותף ולא את השונה.

מומלץ ליצור ועד הורים משותף לתכנית, ולזמנו לצורך דיון משותף ותכנון הפעילות המשותפת עם ההורים. יש חשיבות לפיתוח השותפות, הקרבה וההתייחסות החיובית של ההורים. קיים אמנם קושי להזמין הורים, בעיקר בחינוך המיוחד, כשהילדים מגיעים לבית הספר מיישובים שונים, אך הניסיון מראה כי הדבר אפשרי, והתגייסותם עשויה לתרום רבות לשילוב.

17 הדרכת איש מקצוע

פעילות השילוב מעלה בעיות התמודדות החורגות מהשגרה היומית של צוותי ההוראה והחינוך בבתי הספר. הפעילות המשותפת מעלה על פני השטח שאלות ובעיות שעשויות להיות זרז לצמיחה ולשיפור. כדי להבטיח שהשילוב אכן יעודד זאת, רצוי ללוות את הפעילות בהדרכה מקצועית.

מפגשי הצוות מוקדשים בחלקם לעיבוד והפקת לקחים מפעילויות קודמות, ובחלקם לתכנון פעילויות עתידיות. מטבעם של מפגשים אלה שיהיו קונקרטיים ולכן לא תמיד יצלחו להעמיק בשאלות מהותיות הקשורות בשילוב.

מומלץ לקיים השתלמות חודשית בליווי איש מקצוע (פסיכולוג המלווה את בתי הספר, או איש מקצוע חיצוני למערכת), העובד עם מספר צוותי שילוב במרחב מוניציפלי אחד, לצורך דיון והחלפת רעיונות הדדיים.

ההשתלמות תיבנה על-פי צורכי הצוות, כהשתלמות מוסדית או רחבה (סילבוס אופציונלי להשתלמות ניתן למצוא בסיום קובץ הפעילויות, עמ' 100-101).

18 תעודת השתתפות

בפעילות השילוב משתתפות בדרך כלל כיתה או שתיים מכל בית ספר. כדי להגביר את תהודת הפעילות בבית הספר מומלץ להכין לתלמידים ולמורים שהשתתפו בשילוב תעודות השתתפות, הערכה או הוקרה, על-מנת לחזק את המחויבות וההזדהות שלהם עם השילוב. חלוקת התעודות תיערך בטקס רשמי בסיום השנה בבית הספר, תחזק את התלמידים והמורים המשתתפים, ואת מעמד הפרויקט בבית הספר. על התעודה יהיו חתומים מנהלי בית הספר, והמתיי"א.

פרק ג **כלים וטכסים**

1. הסכם התקשרות.
2. דף משוב תלמידים.
3. דף משוב צוות.
4. דף משוב חיצוני.
5. כלים להערכת תשומות ותפוקות.

רצ"ב דוגמאות לטפסים העשויים להיות לעזר בניהול השילוב. מובן שיש להתאים את הטפסים לצורכי השותפות, ולשנותם בהתאם.

1 הסכם התקשרות

הסכם בין שותפות בתי הספר _____ ו _____ לשנת תש"_____

בית ספר	בית ספר
מפקחת חינוך מיוחד	מפקחת כוללת
מנהל/ת בית הספר	מנהל/ת בית הספר

צוות השותפות: (רכזות, מחנכות, יועצות, מורים מקצועיים)

תפקיד	שם	תפקיד	שם

כלים וטפסים

תאריך	תאריך	תאריך	תאריך	תאריך	תאריך	תאריך	
							מפגש בין מנהלי בית ספר
							מפגש צוות עם מנהלי בתי הספר
							מפגשים עם גורמים נוספים מתי"א (מנהלים, צוות)
							פגישות ועדת שילוב יישובית (ועדת היגוי של הפרויקט)
							ועדת ביצוע (צוות מצומצם)

בסעיפים הבאים יש לציין גם תוכן ותאריכים:

תכנית לימי הערכות בנושא "שילוב כשותפות":

מפגשים מתוכננים לכלל ציבור המורים בבתי הספר במהלך השנה (בנושא "שילוב כשותפות"):

מפגשים מתוכננים עם הורים במהלך השנה (הכנה לפעילות, השתתפות בפעילות, סיכום הפעילות):

מפגשים מתוכננים לתלמידי בתי הספר במהלך השנה:

אוכלוסיית התלמידים המשתתפים והתכנית:

מספר התלמידים המשתתפים מבית ספר _____ מכיתה/מכיתות _____

מספר התלמידים המשתתפים מבית ספר _____ מכיתה/מכיתות _____

יום הפעילות הקבוע: _____ בשעות: _____ תדירות המפגשים: _____

תוכן המפגשים המשותפים (נושאים ותחומי פעילות): _____

רציונל השילוב:

פריסה שנתית של פעילות "שילוב כשותפות"

מפגש מס'	תאריך	נושא הפעילות ותוכנה
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		
9		
10		
11		
12		
13		
14		
15		
16		
17		
18		
19		
20		

טבלת פריסה תקציבית:

מחוז: _____ עיר _____ בתי ספר _____

						שמות בתי הספר
						מנהלים
						טלפונים
						רכזים ומורים
						טלפונים
6	5	4	3	2	1	מרכיבי התכנית
						פירוט המרכיבים
						עלויות לפי הצעות מחיר
						מקורות מימון

<p style="text-align: right;">הערות:</p>

לוח זמנים:

2 דף משוב תלמידים

שם: _____ תאריך: _____

לתלמידי כיתה _____ שלום רב, לאחר מספר מפגשים עם תלמידים מבית ספר _____
אנו מבקשים מכל אחד מכם לענות על השאלות הבאות:

1. באילו מפגשים נהנית? _____
_____

2. על איזה פעילות היית רוצה לחזור? _____
_____

3. עם מה היה לך קשה להתמודד? _____
_____

4. מה לדעתך צריך לשנות במפגשים? _____
_____

5. איך את/ה רואה את הקשר שלך עם בן/בת הזוג מבית ספר? _____
_____

6. הצעות נוספות והערות _____
_____

3 דף משוב צוות

דף משוב והערכת פעילות **שילוב כשותפות** תש"____ תאריך _____

בתי הספר: _____

אנשי צוות יקרים,
להלן דף מחוון למילוי בתום הפעילות, לצורך עיבוד בשיחת הצוות הקרובה.
אנא הוסיפו דוגמאות והערות על-פי הצורך.
פעילות בנושא _____ מקום הפעילות _____
שם ממלא השאלון _____ מסי אנשי צוות שנכחו בפעילות _____
תפקידים _____

סולם למילוי דף המחוון

1. במידה רבה מאוד 2. במידה רבה 3. במידה בינונית 4. במידה מועטה
5. במידה מועטה מאוד

	5	4	3	2	1
מספר אנשי הצוות שנטלו חלק בפעילות היה מספק					
תלמידי בית הספר ציפו למפגשי הפעילות					
נצפה שינוי באווירה במהלך המפגש					
הפעילות התאפשרה לאחר מציאת פתרונות טכניים רבים					
אווירת הפעילות היא של "שווה בין שווים"					
נצפתה יוזמה לתקשורת בלתי מילולית בין תלמידים משני בתי הספר					
נצפתה יוזמה לתקשורת מילולית בין תלמידים משני בתי הספר					
נצפתה אינטראקציה בלתי מילולית בין תלמידים משני בתי הספר (מגע, שפת גוף, מבט, הבעת שמחה/הסתייגות/רתיעה, פעילות משותפת)					
נצפתה אינטראקציה מילולית בין תלמידים משני בתי הספר					
במהלך הפעילות ובסיומה תלמידים מבית ספר _____ הביעו שביעות רצון					
במהלך הפעילות ובסיומה תלמידים מבית ספר _____ הביעו תסכול					
תלמידים משני בתי הספר פעלו בקבוצות מעורבות					
התכנים והפעילות התאימו לתלמידי שני בתי הספר					
משך הפעילות התאים לתכנית ולתלמידים					

מוקדי עניין

מוקדי קושי

אירוע לציון

4 דף משוב חיצוני

מומלץ לצרף מדי פעם צופה חיצוני (שאינו שותף להפעלה) לפעילות, כדי שיוכל למלא דף משוב. צופה זה יכול להיות איש מתי"א, מנהל בית ספר, פסיכולוג בית הספר, או אחרים.

צופה חיצוני יוכל להעריך את הפעילות מנקודת מבט פחות מעורבת.

נקודות להתייחסות:

- א. הפגישה הראשונית – תאר את התרשמותך מהמפגש: האם הייתה קבלת פנים מצד המארחים? האם נצפתה תגובה רגשית למפגש? מה הייתה? אצל כמה ילדים?
- ב. האם הפעילות זימנה אינטראקציות? כיצד?
- ג. האם נצפו אינטראקציות במפגש? האם היו אינטראקציות מילוליות? בלתי מילוליות? אם כן תאר אותן ואת איכותן.
- ד. תאר את האווירה במפגש. האם האווירה הייתה אחידה לכל אורך המפגש?
- ה. האם משך המפגש היה ארוך מדי? קצר מדי? מתאים לפעילות?
- ו. האם הפעילות התאימה לקבוצת המשתתפים? לכולם? למרביתם? הסבר.
- ז. תאר את הפרידה.
- ח. התייחסות נוספת.

5 הערכת תשומות ותפוקות

הערכת תשומות ותפוקות תעוצב בהתאם לתפיסת בית הספר. הואיל והשילוב הנו תהליך, מומלץ לבחון תשומות ותפוקות בתום שנת פעילות ובתום שנתיים, כדי להעריך את התכנית בבית הספר.

נושאים לבחינה:

1. כוח אדם:

- מספר שעות תקן המוקצה לפרויקט השילוב?
- האם נוצר צוות שילוב בבית הספר?
- האם למורים הנוטלים חלק בשילוב יש עמדות חיוביות כלפיו?
- האם השילוב מעצים את הצוותים החינוכיים?

2. תלמידים

- מספר התלמידים המשתתפים בפועל בפרויקט השילוב?
- יוקרת הפרויקט ורצונם של תלמידים נוספים להשתתף.
- חשיפת תלמידים נוספים לאינטראקציות עם השותפים.
- עמדות/התנהגות התלמידים כלפי השילוב (ניתן לבחון אמירות, התייחסות אנונימית בכתב, היעדרויות מבית הספר, גילויי שמחה, היחס במפגש).

3. הורים

- באיזו מידה הם מכירים את הפעילות?
- התבטאויות גלויות של תמיכה/הסתייגות הנשמעות מפי הורים.
- נכונותם להשתתף בפעילויות.
- נכונותם לתרום לפעילות.

4. כלל בית הספר

- האם תלמידי כיתות אחרות יודעים על השילוב?
- האם הם מקנאים במשתתפים?
- האם חדר המורים מתייחס בחיוב לפרויקט?
- האם יש מורים נוספים המבקשים להצטרף לצוות/לקיים הפעלות?

סיכורה של שותפות אחת

הסיפור של כל שותפות הנו יחיד ומיוחד, ויחד עם זאת ניתן לאתר קווים המשותפים לכל השותפויות. ניתן לאתר מרכיבי הצלחה משותפים, לצד בעיות ספציפיות של שותפויות שונות. בכל שותפות יופיעו הבעיות וההצלחות בדרכים שונות ובמינונים שונים.

בפרק זה נתאר מהלך חיים לאורך שנתיים של התקשרות אחת, תוך שימת דגש על תחנות שונות שטמנו בחובן סכנה למשבר, והדרכים שבהן התמודדה השותפות עם הבעיות.*

בית ספר "נוי" הוא בית ספר רגיל. בית ספר "חן" הוא בית ספר לחינוך מיוחד. בתי הספר שוכנים במרחק הליכה של חמש דקות זה מזה, והאוכלוסייה בשניהם מסוגלת לצעוד ברגל מרחק זה.

הקשר בין בית ספר "נוי" לבית ספר "חן" התחיל כקשר בין שלושה ילדים מ"חן" שהגיעו אחת לשבוע-שבועיים לשיעור משותף של "זהירות בדרכים" באמצעות מחשב, בבית ספר "נוי". השיעור נערך במסגרת רב-גילית, ובמהלכו דנו התלמידים בדילמות בתחום הזה"ב, ופתרו אותן באמצעות מחשב. בתקופה זו הקשר היה מצומצם.

לפני שלוש שנים הורחב הקשר. ילדי "חן" הוזמנו בפורים ל"נוי" לפעילות עם מתקנים מתנפחים וריקודי דיסקו. השתלבותם הייתה טובה מאוד. הילדים השתלבו ורקדו יחד, וגם עמדו זה לצד זה בתור למתקנים.

בעקבות המפגש המוצלח חשבו מנהלות בתי הספר למסד את הקשר, ובהמשך יצרו קשר עם המת"א ועם אשלים במסגרת חיפוש פתרונות מעשיים למיסוד הקשר.

---

* באופן מכוון הושטמו מהתיאור פרטים מזהים של השותפות המתוארת.

- בעיות ראשוניות שעלו היו:
- איך בונים מערכת שעות?
- מה יהיה משך הפעילות?
- מה תהיה תכיפות הפעילות?
- תכנים ותחומים מתאימים לפעילות משותפת.
- מי יהיה כוח האדם המתאים?
- אילו תלמידים ישולבו?

בשלב הבא הוגדרו **מטרות הקשר – רציונל השילוב**: מפגש הדדי וקשר דו-סטרי בין שתי מסגרות חינוך שונות, כבסיס להידברות וכתנאי להשתלבות עתידית בחברה. המטרה המרכזית הייתה ליצור קשר אמתי לאורך זמן, לטפח חברות וקבלת השונה לאור העיקרון: "כל אחד יחיד ומיוחד" – כלומר קבלה עצמית והדדית, יצירת אקלים חיובי ללא דעות קדומות וללא פחדים.

בית ספר "חן" ראה את חשיבות הפרויקט בהיכרות ובפעילות של תלמידי החינוך המיוחד עם תלמידים רגילים באמצעות מפגשים שבועיים ופעילות לימודית, תוך שימת דגש על כללי התנהגות בחברה.

בית הספר "נוי" ראה את חשיבות הפרויקט בתפיסת עצמו כחלק מהקהילה. על כן כל באי בית הספר לוקחים אחריות בעשייה למען הקהילה, וכל אחד מהם צריך לדעת לקבל כל אחד בחברה. חשובה גם ההיכרות עם בעלי צרכים מיוחדים הלומדים בשכונה, היכרות שתיעשה באמצעות מפגשים שבועיים ופעילות לימודית משותפת. הפעילות המשותפת תבחן תפיסות סטראוטיפיות ותשמש מנוף לשינוי עמדות. הפעילות תזמן לתלמידי שני בתי הספר אפשרות לפיתוח מיומנויות חברתיות ויכולות אינטגרציה.

תהליך בניית התכנית

מורת תקשורת, שעבדה במסגרת הראשונית עם פרויקט השילוב הייתה מובילת התכנית ב"נוי". הבחירה נבעה מכך שהמורה המוצעת הכירה כבר את אוכלוסיית "חן", תפיסתה הייתה פתוחה ומשלבת, ומערכת השעות שלה הייתה גמישה. הבחירה בה נבעה גם מכך שמחנכות הכיתות המיועדות לשילוב לא היו פנויות לתהליך של שנתיים, והיה חשש מפני פספוס הקשר כתוצאה מהיעדר תמיכה וליווי רצופים. ב"חן" נבחרה בתחילה מחנכת הכיתה המיועדת לשילוב כמובילת התכנית.

תחום פעילות: נבחר תחום הספורט, מקצוע לימוד לא אקדמי. תחום זה נבחר ממספר סיבות: שתי מורות הספורט – ב"נוי" וב"חן" – נמצאו מתאימות לנושא. כמו

סיפורה של שותפות אחת

כן, תחום זה היה צפוי להביא לאינטגרציה טובה באמצעות מגע גופני, חיבור פעיל, ויכולות מגוונות.

מתוך חשש ממיצוי הפעילות בתחום אחד, נקבע למחצית השנייה של השנה תחום שונה – **מוסיקה**, גם הוא תחום לא אקדמי, והמורות משני בתי הספר הביעו פתיחות לשילוב.

צוות: בנוסף על המורות המקצועיות משני בתי הספר כלל צוות ההפעלה בספורט שלוש סטודנטיות לחינוך גופני (חני"ג) מסמינר הקיבוצים, שבאו להתלמד אצל מורת הספורט ב"נוי".

צוות ההפעלה במוסיקה כלל שתי מורות למוסיקה, אחת מכל בית ספר.

מלוות את התכנית גם מורה לתקשורת מבית הספר "נוי", ומחנכת וסייעת מבית הספר "חן".

מערכת שעות

נקבע כי הפעילות המשותפת תימשך שעתיים, ותתקיים מדי שבוע. מערכת השעות יצרה מספר בעיות טכניות ותכניות:

1. לילדים ב"נוי" היו במערכת שעתיים שבועיות לפעילות משותפת – לחצי שנה במקצוע, כלומר רק שעה שנתית עבור המורה. הדבר יצר בעיות במערכת השעות של המורות המפעילות – מורות הספורט והמוסיקה – כשכל אחת מהן קיבלה מחצית מהתכנית. המנהלת לקחה על עצמה לסדר עניין זה בארגון מערכת השעות לשתי מחציות השנה.
2. עלתה השאלה – האם שיעור הספורט ייחשב כשעה כיתתית או שיש לתת לתלמידים שעה נוספת? משיקולים שונים ניתנה שעה נוספת.

מיקום

אולם הספורט ב"נוי" מרווח ולכן נקבע כי שיעורי הספורט ייערכו שם. ליצירת הדדיות בקשר נקבע ששיעורי המוסיקה ייערכו ב"חן".

גיל וקבוצה

התכנית נבנתה מראש לשנתיים (כלומר כיתות ו' נמצאו כבלתי מתאימות). לאחר מחשבה רבה נבחרה כיתה ד' מ"נוי" וזאת לאור מספר סיבות: בגיל זה ניתן

לשלב תלמידים בפעילות המצריכה השקעה רגשית; כמו כן והייתה זו כיתה טובה, שניתן לבנות עבורה תכנית קצת שונה ולהטמיע אצלם את החדש והלא מוכר. בקבוצה זו מבית ספר "נווי" השתתפו 32 תלמידים.

ב"חן" לומדים ילדים בגילאי 7-14 בשלוש קבוצות מעורבות. הורכבה קבוצה משלוש הכיתות. הקריטריונים לבחירת הילדים היו התאמתם בפרק זמן זה לשילוב ולא לחונכות: הם היו בגיל המתאים לגיל התלמידים ב"נווי", וכן היו כאלה שהיו מסוגלים מבחינה נפשית להתמודד עם הפרויקט (אינטליגנציה ובשלות רגשית), כאלה שפחות מוגבלים פיזית – כלומר תלמידים שיהנו מהשילוב ויוכלו לפעול. בשנה השנייה שולבו גם בעלי חריגות גבוהה יותר. חלק מהתלמידים שולבו רק בפעילות המוסיקה בשל מגבלות גופניות קיצוניות. בסה"כ השתתפו בשילוב 18 תלמידים מבית ספר "חן".

סה"כ משתתפים בתכנית כ 50 תלמידים.

הכנה

א. הכנה לצוות החינוכי: נערכו שלוש ישיבות צוות משותפות לפני התחלת התכנית. בישיבות אלו השתתפו אנשי אשלים, מנהלות בתי הספר, המורות הנוטלות חלק בתכנית ונציגת מתי"א. בישיבות אלו נקבעו מטרות התכנית, מודל השילוב, תדירות מפגשי התלמידים ומשכם ותדירות מפגשי הצוות. כמו כן התקיים דיון על קשיים ומגבלות אפשריים.

כלל צוותי בתי הספר שמעו על התכנית בימי ההיערכות לשנת הלימודים.

ב. הכנה לתלמידים: בבית ספר "חן" הוזמנו התלמידים המשתתפים בתכנית לשיחה קבוצתית. בשיחה הוסברה להם מהות התכנית, תוך הדגשת כללי התנהגות.

בבית ספר "נווי" שמעו התלמידים על התכנית באופן כללי, תוך מתן מקום להבעת רגשות (שמחה, דחייה, פחדים וכדומה). בהמשך הם צפו בשני משדרי טלוויזיה "הביצה החריגה" ו"בראד מתקשה בלימודים" – שעסקו בחריג בתוך אוכלוסייה, ביחס החברתי אליו, ובחיפוש אחר פתרונות. לאחר הצפייה התקיימה שיחה על החריג בחברה, המניעים להתנהגותו, רגשותיו, וכדומה. מפגש נוסף התקיים בהנחיית מחנכת ויועץ מבית ספר "חן", שסיפרו על בית-ספרם – תלמידיהם, יכולותיהם ומגבלותיהם, סוגים שונים של נכויות ומגבלויות, וכדומה.

סיפורה של שותפות אחת

ג. **הכנה להורים:** ההורים משני בתי הספר שמעו על התכנית מפי מנהלות בתי הספר באספת ההורים הראשונה שהתקיימה, בכל בית ספר בנפרד. כמו כן נשלחו מכתבים להורים שבהם הם נתבקשו לאשר את השתתפות ילדיהם בפעילות. לא היו אמנם הסתייגויות אך גם לא ניכרה התלהבות.

מפגשי הצוות התקיימו אחת לחודש

במפגשי הצוות לקחו חלק המורות שהשתתפו בהפעלה. מפגשים אלו הוקדשו לתכנון פעילויות עתידיות ולמשוב על פעילויות שהתקיימו: הקשר בין הילדים, בעיות שהתעוררו במפגשים, משוב התלמידים, עמדות הצוות.

מפגשי הצוות שנערכו אחת לחודש נעזרו בנתונים ממשוב שבועי בכתב שנבנה על-ידי הצוות, ומולא בתום כל פעילות.

משוב תלמידים: כלל שיחה פתוחה וכמו כן משוב בכתב בעזרת טופס משוב שהצוות בנה.

תהליכים לאורך השנה

פעילות: הפעילות בתחום הספורט הייתה מגוונת, והיא נבנתה מתוך תפיסה שוויונית, שלפיה ילדי "נוי" ו"חן" יכולים להדגים פעילות. הפעילויות התבססו על עבודה ביחידים, בזוגות, בקבוצות קטנות וגדולות, ונוצרה דינמיקה חברתית אינטראקטיבית מגוונת.

הפעילות בתחום המוסיקה התמקדה בהאזנה לסוגי מוסיקה שונים, שירה, נגינה, ועבודות יצירה בחומרים בעקבות יצירות מוסיקליות. הפעילות התקיימה תחילה במסגרת מליאה ובהנחיית שתי המורות, אחת מכל בית ספר. בהמשך התקיימה הפעילות בקבוצות קטנות מעורבות, וכך התאפשרה אינטראקציה מגוונת בין התלמידים. במסגרת הפעילות במוסיקה הכינו הילדים מופע משותף בשיר ובנגינה, שהועלה במסגרת תחרות כישרונות צעירים בבית ספר "נוי" בפני הורים ואורחים.

סיום: לסיום השנה צפו תלמידי בית ספר "נוי" והוריהם בהצגה "מלאך עם תסמונת דאון" עם השחקנים עפר ודקל שקרצי. כפעילות הכנה לקראת ההצגה הסבירו ילדי "נוי" לכלל תלמידי בית הספר מהי הפעילות המשותפת עם "חן" ומהי תסמונת דאון.

תהליכי התקשרות בין הילדים: הילדים הגיעו למפגש הראשון חוששים אך גם

סקרניים. במפגשים הראשונים שיתוף הפעולה בין הילדים לא זרם באופן טבעי אלא כוון על-ידי הצוות. בהמשך הפך שיתוף הפעולה לספונטני, נוצרו אינטראקציות חופשיות טבעיות, והילדים הביעו רצון לבלות יחד גם מעבר לשיעור המאורגן. על רקע זה נשקלה אפשרות של קיום הפסקת אכילה משותפת ובילוי משותף בשעת ההפסקה. הדבר התאפשר בבית ספר "נווי", שבו הוקצה לקבוצה מגרש כדורסל משותף לשעות ההפסקה, ונוצרה אינטראקציה גם עם ילדים נוספים מבית ספר "נווי". מרבית הילדים הביעו שביעות רצון מהפעילות המשותפת, אך היו גם כאלה שהסתייגו. הוחלט לאפשר למסתייגים להימנע מהשתתפות בתכנית, מתוך תפיסה שיש מקום למגוון רחב של התייחסויות. בודדים אמנם ניצלו פתח זה, אך חלק מהם חזר והצטרף בהמשך.

תלמידי "נווי" דיווחו על התפתחות יכולות קבלה של ילדים שונים גם בתחומי השכונה, ושיתוף מוגבלים שפעם לא התייחסו אליהם במשחקיהם החופשיים.

בבית ספר "חן", הביעו התלמידים שמחה וציפייה למפגשים המשותפים.

במהלך תקופת הפעילות הילדים מ"נווי" עברו מספר תהליכים: בתחילה נצפו חשש, התרגשות, פחד וסקרנות לקראת המפגש. בהמשך התבדו הסטראוטיפים וניכרה התקרבות. עלו אז שאלות שהצביעו על שינוי קיצוני שחל בעמדותיהם. שאלות כמו: "מדוע אינם לומדים אתנו?", "הם רגילים", "כיף אתם". בשלב הבא חלה התפכחות – לפתע עלו תגובות של כעס על הבדלים ביכולות, על קצב הבנה אטי, ודווח על שעמום בשעת המפגש. אולם בהמשך נבנו ה"קבלה", ההבנה וההכלה – תלמידי "נווי" גילו את המיוחד בילדי "חן" (למשל פתיחות רגשית וספונטניות); הם הסתגלו למגבלותיהם, למדו לעזור במידת הצורך, ולשתף פעולה עם השונים. במהלך הפעילות הושם דגש על עיבוד הפעילות עם התלמידים לצורך בירור וקבלה של רגשות מסוימים. (לדוגמה: כעס על מעשה של תלמיד "חן" שקלקל עבודה קבוצתית ביצירה הוא רגש מקובל, טבעי, ואפילו מתבקש. עם זאת נעשה ניסיון, להבין את מניעי המעשה המרגיז).

הילדים למדו לקבל מעצם הנתנה, וגילו בעצמם יכולות חדשות. הם גם למדו להיות סובלניים יותר כלפי עצמם. עם זאת, קבלת השונה התמקדה ב"זר" הבא ממסגרת אחרת, ולא השליכה על יכולת הקבלה של ילדים מאוכלוסיית "נווי".

ילדי "חן" עברו אף הם תהליך הדרגתי. הם הפנימו התנהגויות נורמטיביות ולמדו למתן תגובות רגשיות במפגשים עם תלמידי "נווי". היה מקרה של תלמידה מ"חן" שנהגה באלימות במהלך המפגשים. היא הורחקה לזמן מה, ורק לאחר איזון תרופתי ועבודה חינוכית הותר לה להשתתף במפגשים.

סיפורה של שותפות אחת

צוות: העבודה המשותפת והשיחות התכופות גיבשו את אנשי הצוות לקבוצה שעבדה בשיתוף פעולה. הצוות משני בתי הספר ראה לנגד עיניו את מטרות השילוב והזדהה עמן, ולכן גם תכנן את הפעילויות בהתאם.

בשל גודל הקבוצה הוחלט מראש לצרף צוות מקצועי כפול להפעלה, דבר שהקל על ההידברות וההתחשבות בצרכים וביכולות של כלל התלמידים, אולם במהלך הפעילות התעוררו בעיות סביב עניין זה. המורות מבתי הספר השונים היו בעלות אישיות שונה והביאו עמן סגנון עבודה שונה. על אף הנכונות לעבודה משותפת התעוררו במשך הזמן בעיות של הובלת הפעילות ומיקודה. הפתרון שנבחר לגבי הפעילות במוסיקה, היה עבודה בקבוצות. אופן עבודה זה אפשר לכל מורה לנהל חלק אחר בפעילות, בהתאם לתחומי העניין ונטיותיה. בתחום הספורט נראה בתחילה כי מתקיים שיתוף פעולה מלא בין המורות, אולם בהמשך הביעה אחת המורות חוסר שביעות רצון מכך שהיא אינה מוצאת את מקומה בפעילות. למעשה נוצרה מעין תחרות בין המורות, כשאחת מהן לקחה את ההובלה. הפתרון שהוצע היה עבודה בקבוצות שיתחלפו בין המורות. בשלב זה התלמידים הביעו התנגדות לחלוקה לקבוצות לפי מורות וניכרה העדפה ברורה לסגנון עבודה מסוים של אחת המורות. וכך, לאור העזרה של הסטודנטים בפעילות זו, הוחלט לצמצם את הצוות המקצועי ולהסתפק במורה מקצועית אחת. דינמיקה זו מלמדת משהו על עבודת צוות ועל התארגנות מול קבוצה גדולה: קבוצת השילוב היא קבוצה גדולה יחסית לכיתה בבית הספר המיוחד. מורי בית הספר הרגיל, העובדים בדרך כלל עם קבוצה גדולה, יקחו באופן טבעי את הובלת הפעילות על עצמם. מורי החינוך המיוחד, הרגילים לעבודה פרטנית, יתקשו לעתים להתאים את סגנון עבודתם לקבוצה הגדולה. באופן טבעי בתנאים אלה עלולה להתקיים תחרות לא בריאה. ניתן להימנע ממצב זה באמצעות חלוקה מראש לסדנאות עבודה קטנות, או הקצאת תחום לכל בית ספר, תוך שיתוף פעולה שיבוא לידי ביטוי בייעוץ והכוונה של הצוותים, אלה לאלה.

הבעיות בצוותים נפתרו במסגרת שיחות הצוות ובהתייעצויות עם מנהלות בתי-הספר ומדריכת השילוב במתי"א.

התכנית: הפעילות בין הילדים נפרסה על פני שנתיים והיא הביאה לשינוי משמעותי בעמדות כלפי נכים, הן בקרב הילדים והן בקרב ההורים. נוצרה פתיחות וקבלה של השונה, שבעזרת הדרכה והנחיה עשויה להתרחב אולי גם אל השונה שבינינו, וכך לבסס פלורליזם וסובלנות.

בשנה הראשונה התקיימה הפעילות במשך שעה שבועית אחת, ובשנה השנייה במשך שעות שבעיות, בתוספת "הפסקה" משותפת לשם יצירת קשרים לא פורמליים והדהוד בבית ספר "נוי". בבית ספר "חן" לא התקיימה "הפסקה" משותפת בשל

החשש לחשוף את תלמידי "נוי" לאינטראקציות לא מובנות ולא מבוקרות עם כלל אוכלוסיית "חן".

השותפות בין בתי הספר הוגדרה כהצלחה מכל הבחינות, וזאת כתוצאה מהגורמים האלה: בניית תכנית הדרגתית, תוך התחשבות במגבלות והתפתחות של יכולות; תהליכי עיבוד סדירים של הפעילות הן ברמת הצוותים והן ברמת הילדים, תוך מתן כבוד להבדלים אישיים ביכולות, מיומנויות, והרגלי עבודה, ומתן כבוד הדדי. לכל אורך הקשר שמרו הצוותים על פתיחות, קבלה והכלה, ללא שיפוטיות.

משאבי כוח אדם: הפעלת התכנית מצריכה הקצאה של כוח אדם רב יחסית כמו גם רמה אישית גבוהה של הצוות המשלב. יש לשקול עניין זה לפני הכניסה לתכנית, ולהוסיף לשיקולים גם את גודל הקבוצה, שכן תרומה של משאבי כוח אדם גדולים מחייבת תמורה שתבוא לידי ביטוי רק אם הקבוצה המשולבת תהיה גדולה דיה.

שעת צוות: רצוי לבנות את מערכת השעות של צוותי בתי הספר כך שלצוות השילוב משני בתי הספר תהיה אפשרות לקיים ישיבה משותפת בשעות הלימודים. ניתן להבנות במערכת השעות של המורים שעת שהייה משותפת, או שכל חברי הצוות יסיימו את עבודתם מוקדם יחסית ביום משותף, לצורך המפגשים. לחלופין, ניתן לקיים מפגשי צוות בשעה קבועה מדי חמישה שבועות, כאשר אותם מורים שאינם עוסקים בהפעלה הסדירה במחצית השנה ילוו פעילויות ספציפיות כדי לאפשר שחרור למורים הקבועים בשעת המפגש. אם הפעילות מתקיימת אחת לשבועיים, ניתן לקיים את מפגשי הצוות בשבוע שבו לא מתקיימת פעילות.

עיבוד, ליווי וריכוז: בשל העומס המוטל על מערכת השעות של מחנכות בבתי הספר, מומלץ לבחור לליווי התכנית איש צוות ששעות עבודתו גמישות יחסית ולכן יוכל למצוא זמן לעיבוד הפעילות עם התלמידים, להכנה ולתכנון הפעילויות, וכיו"ב – כגון יועץ, רכז וכי. הניסיון שנאסף במסגרות השילוב השונות מלמד על הצורך בבניית צוות, לא אדם אחד. מרכז התכנית צריך לעבוד עם אנשים נוספים, ולכן יש לבחור אדם שיוצר אינטראקציות חיוביות בצוות, אדם שיוכל לגייס לצדו אנשים נוספים, שכן התמודדות עם השילוב ללא תמיכה מאוד שוחקת.

פרק ה קובץ פעילויות למחנשים משולבים

סבוא

כל המידע שנאסף בפרק זה הנו פרי עבודתם של צוותי השילוב: מחנכים, מורים מקצועיים, מנחים מקצועיים, ואחרים, שהקדישו מזמנם ורעיונותיהם בתכנון הפעילויות והעברתן.*

מערכי ההפעלה המופיעים בפרק זה מהווים דגם שלאורו ניתן להבנות שפע של פעילויות נוספות, בהתאם ליכולות האוכלוסייה ותכניות הצוות. הפעילויות המופיעות בפרק (וכן פעילויות רבות שלא הוכנסו בו), הועברו לקבוצות השילוב, והן הותאמו לאוכלוסייה שבה הן נערכו, תוך השקעת מחשבה ותכנון משותף.

1 שיקולים בבחירת הפעילות

כמעט כל תחום פעילות עשוי להתאים לעבודה המשותפת בין הקבוצות. בחירת תחומי הפעילות צריכה לקחת בחשבון בעיקר את משאבי בית הספר (מורים מקצועיים מתאימים, הציוד הקיים, חדרי פעילות).

הכנת הפעילות וההפעלה צריכות לקחת בחשבון את יכולות הילדים המשתתפים, להדגיש יכולות אלה ולהתמקד בפעילות משותפת ומתוך שיתוף פעולה. כדאי לשקול גיוון בפעילויות המוצעות, כדי למנוע שעמום של אותם התלמידים שאחד התחומים אינו לרוחם וכדי ליצור ציפייה וסקרנות לקראת המפגש.

כחלק משגרת המשוב המתקבל לאחר כל פעילות משותפת, מומלץ לקבל את תגובות הילדים על פעילויות שונות. כך ניתן יהיה להתאים פעילויות שונות לאוכלוסיות מגוונות.

---

* תודה רבה לכל העושים במלאכה שחלקו אתנו בנדיבות את פרות עבודתם, מתוך אמונה אמתית בדרך השילוב ורצון להנחילה למסגרות נוספות.

תכנית שנתית

- קיימות מספר אפשרויות לבניית התכנית השנתית כמפורט להלן:
- בניית תכנית שנתית סביב נושא מרכזי (למשל אגדות ילדים), בתחומי פעילות שונים ומהיבטים שונים.
  - בניית פעילות סביב תחום מסוים או תחומים אחדים (למשל ספורט ומוסיקה), ולפתחם במהלך השנה מהיבטים שונים.
  - ביסוס הפעילות על סדנאות מתחלפות.

בתכנון הפעילות יש לקחת בחשבון את משכה וכך לבנות הפעלה שתימשך מפגש שלם. ניתן לשקול חלוקה של שעתיים לשתי יחידות פעילות או שתי סדנאות עם תחלופה ביניהן.

המפגש ייערך תמיד סביב פעילות מובנית. יש לאפשר לילדים ביטוי אישי, אך לא פעילות חופשית לגמרי, שכן בפעילות כזו תיתכן פגיעה שבהיסח הדעת בילדים הנכים, שמוגבלותם תבלוט או שיחושו קשיי הסתגלות, קושי חברתי, בדידות וכיו"ב.

2 סרטים וספרים רלוונטיים

סרטים

המפגש הראשון עם החריג עלול להיות מלווה בחששות שנובעים בחלקם מאי ידיעה. צפייה משותפת בסרט כחלק מההכנה לקראת מפגשים משותפים עשויה לסייע לילדים. היא מאפשרת התמודדות עם חששות ומהווה בסיס מוצלח לדיון במפגשים הצפויים.

ישנם סרטים רבים העוסקים בחריג בחברה. תעשיית הקולנוע הוציאה סרטים באורך מלא אותם ניתן לשאול בספריות הווידאו. לדוגמה: "כף רגלי השמאלית", "החיים לפי ז'ורז'", "מה עובר על ג'ילברט", "מסכה" (בבימויו של פיטר בוגדנוביץ, 1985), "קוראים לי סם", "איש הפיל", "מעל כולם", "לא אוהב אותך", "פאולין ופולטי". יש גם סרטים תיעודיים וסרטי אנימציה אותם ניתן לאתר בעזרת מרכזיות פדגוגיות המשאילות סרטים. לדוגמה: "בראד מתקשה בלימודים" (14 דקות), "הביצה החריגה" (12 דקות), "יום בחייה של בוני קונסולי", "חרש כמוני", "דיסלקציה" (50 דקות, שודר בערוץ 8).

ניתן לשלב סרטים – כהכנה לפעילות המשותפת או במהלכה – כאמצעי לעיבוד מודרך של מפגשים.

ספרים

ברשימה הביבליוגרפית המצורפת לחוברת זו מוזכרים מאמרים וספרי עיון בנושאים הקשורים לתכנית. בפרק זה בחרנו לציין מספר ספרי הדרכה לפעילות חברתית. ספרים אלו ורבים נוספים יכולים לסייע בבניית פעילויות חברתיות משותפות, הכנת חגיגות, וכיו"ב.

יד ביז – שילוב חברתי של החריג והשונה, מאת ד"ר עפרה אילון ורחל לוי-שגב, הספר מציע פעילויות המתאימות לשמש כהכנה לילדים לקראת מפגש, מידע בסיסי על בעלי לקויות שונות, וסיפורים של ילדים בעלי לקויות והורים לילדים כאלה. **הפעלופדיה** – אנציקלופדיה לפעילות חברתית בעריכת ד"ר דב גולדברגר, הוצאת משכל (חמד + ידיעות אחרונות), **"לחוד וביחד"** מאת פז, י, 1981, הוצאת אוניברסיטת תל-אביב, בית הספר לחינוך, פרויקט נטע. **אלפיים משחק ומשחק** מאת משה הורוביץ, הוצאת הקבוץ המאוחד תשמ"ב. **מדריך בפעולה** – 100 ערבי חברה ומשחק, מאת יוסי שלוסברג, הוצאת לילך 1997. **משחקים לכל עת ומשחקים משחקים** מאת מרגלית עקביא, הוצאת לילך 1988, 1991. ועוד ספרים רבים אחרים.

3 פעילויות הכנה

המפגש עם ה"אחר" מלווה ברגשות שונים: סקרנות, פחד, רתיעה, ועוד. מפגש מוצלח עם ה"אחר" מחייב בראש ובראשונה הכנה מתאימה שמטרתה הפגת חששות, העברת מידע ויצירת מוכנות למפגש עם השונה.

את ההכנה יעבירו האנשים הקשורים לפעילות (מחנכת הכיתה, רכזת התכנית בבית הספר או כדומה). כדי להרחיב בנושא הצרכים המיוחדים של אוכלוסיית בית הספר המיוחד ניתן להסתייע במחנכת של כיתה כזו או באדם אחר מבית הספר המיוחד.

מוצע כאן דגם של פעילויות הכנה. כל בית ספר יעצב לעצמו את הדגם המתאים, בהתאם לגיל תלמידיו, לאנשי צוותו וכד'.

בבית הספר המיוחד: חלק משגרת העבודה בבית הספר המיוחד כולל הסתגלות לחברה הנורמטיבית.

הכנת התלמידים תיעשה על-ידי מחנכת הכיתה, בהתאם ליכולות הספציפיות, ותכלול התייחסות לחששות וציפיות התלמידים, ציפיות ראליות מהמפגש (לא נועד למציאת בן זוג), מהן הציפיות מתלמידי בית הספר המיוחד, סימולציות של מצבים וכד'.

בבית הספר הרגיל: תתקיים הכנה לכלל התלמידים המשתתפים בפרויקט השילוב.

דגם אפשרי לתכנית הכנה בבית הספר הרגיל: *

סכגש ראשון: שיחה

- מהם ילדים עם צרכים מיוחדים?
- אילו סוגים של בתי ספר מיוחדים אתם מכירים?
- כיצד ניתן לתקשר עם תלמידים שונים?

זוהי שיחה חופשית. הדברים נרשמים על הלוח, ובהמשך מתייחסים אליהם – אילו תשובות נכונות ואילו לא נכונות, מהם החששות ומדוע? אילו חששות מעוגנים במציאות אפשרית ואילו לא, וכד'.

מפגש זה יסתיים במתן מידע: יש צרכים מיוחדים שונים. במה בעלי צרכים מיוחדים דומים לילדים ה"רגילים" – יודעים לאהוב, לשמוח, לשיר, לשחק, וכו'. ניתן לפרט מעט על הלכות הספציפית של הקבוצה המיועדת (בעלי פיגור – דומים לילדים ה"רגילים" אך עושים הרבה דברים לאט יותר, וכד').

סכגש שני: הקרנת סרטונים/משדרי טלוויזיה ושיחה

1. הקרנת הסרט "אני קלאודיה" (על אודות ילדה שחושבת כי היא לא מקובלת בגלל אוזניה הגדולות).
שיחה: כל אחד יחיד ומיוחד – לכל אחד יש משהו מיוחד/שונה.
2. הקרנת הסרט "חירש כמוני" (התמודדות של ילדה חירשת עם החיים).
שיחה: כיצד ניתן להתמודד עם חריגות 'קלה'.

סכגש שלישי: היחס לאחר

- הקרנת הסרט "הביצה החריגה" (התמודדות החריג בחברה ה"רגילה").
- שיחה:
- האם החריג יכול להשתלב בחברה?
- כיצד ניתן לעזור לו?

---

* מבוסס על תכנית של בית הספר גיבורי ישראל, בתל אביב.

קובץ פעילויות למפגשים משותפים

- מהי דחייה חברתית ולמה היא גורמת?
בחלקו השני של השיעור כדאי להעביר לתלמידים מידע על האוכלוסייה שאותה הם אמורים לפגוש, בעזרת איש מצוות בית הספר המיוחד (למשל, מחנכת הכיתה), ובהשתתפות מחנכת הכיתה מבית הספר הרגיל:
- מי הם הילדים?
- מדוע לומדים ילדים אלה בבית ספר מיוחד?
- יכולותיהם ומגבלותיהם של התלמידים עמם ייפגשו.
- סדר היום של תלמידי בית הספר המיוחד, אופן הלימוד שלהם (מערכת השעות, מספר תלמידים וכו').

יש להשאיר זמן לשאלות, לפוגג חששות, ולתת לילדים להביע את רגשותיהם לקראת המפגש.

4 פעילויות פתיחה

פעילות פתיחה היא פעילות משמעותית מבחינה זו שהיא מתחילה סדרת פעילויות, והרושם הראשוני מפעילויות אלה ייקבע במפגש הראשון. פעילות זו צריכה לסייע בשבירת מחיצות וקירוב הזרים. בשלב זה יש ליצור פעילות מאורגנת היטב כדי למנוע אכזבות.

בפעילות הפתיחה רצוי להצמיד לבגדי הילדים תגים עם שמותיהם כדי שהצוות והחברים החדשים יוכלו לזהותם. גם כאשר חלק מהמשתתפים אינם מסוגלים לקרוא, תגי השמות יעזרו לקוראים, לצוות המתחלף ולצוות הקבוע בבואו לתווך בין ילדים. ההבחנה השמית מסייעת בהפיכת הזולת הזר מאובייקט השייך לקבוצת ה"אחרים" לסובייקט להתייחסות. בהמשך תתואר פעילות פתיחה שבה יוכנו תגים עם שם למשך השנה כולה.

פעילות פתיחה למפגש בודד*

מבנה: חדר כיתה, כיסאות כמספר הילדים, שולחנות עבודה, אורגנית ומנגנת, או גיטריסט ומספר קובצי שירונים ובהם שירים המוכרים לתלמידים.
חומרים: חוט ארוך מאוד, כרטיסים עם שמות הילדים, כיסויי ניילון מותאמים לכרטיסים, מדבקות צבעוניות, אטבים זעירים.

* מבוססת על פעילות שהועברה במסגרת שותפות בין בתי הספר "דקל" ו"תוחלת" ברעננה.

במפגש הראשון מומלץ כי ילדי בית הספר הרגיל יתארחו בבית הספר המיוחד, והפעילות תתבצע בחדר קבוע. הדבר יחזק את תחושת הביטחון של המארחים, ויפתח היכרות של המתארחים עם בית הספר.

בחדר שולחנות מכוסים ניילון מוצמדים לקירות. במרכז החדר מסודרים כיסאות בחצי גורן, ומולם אורגנית.

הילדים מבית הספר הרגיל יתבקשו לשבת ולהשאיר ביניהם מקומות לילדי בית הספר המיוחד.

ילדי בית הספר המיוחד ייכנסו בליווי סייעות, יתפזרו בחדר וישבו על הכיסאות הפנויים.

מילות פתיחה וברכה של מנהלת בית הספר המיוחד ורכוזת הפעילות משני בתי הספר.

שירה משותפת של הילדים בליווי נגינה, וריקוד משותף – זוגות ושלושות מעורבים. פעילות זו מזמנת מגע, וכך ייווצר מגע וקשר. הצוות יקפיד על גבולות המגע. לחלופין ניתן לקיים שירה בציבור בליווי גיטרה ושירונים.

העברת חוט מקשר בין הילדים, והסבר הרציונל שכולנו קשורים יחד: ראשון נקשר, ומבקש להעביר את החוט לחבר מבית הספר השני – כולם נשארים במקומותיהם, נקשרים בחוט בעזרת מנחה. לבסוף כולם נקשרים בחוט ארוך שמקשר בין תלמידים משני בתי הספר. בפעילות זו יש להקפיד על מספר כללים: מחכים להיבחר ולא קופצים; נמנעים ממגע שאינו דרוש.

שינוי מבנה החדר: הילדים יעזרו לסדר את השולחנות לעבודה בקבוצות וישבו בקבוצות מעורבות סביב השולחנות. יש לכוון את פיזור הילדים כך שתהא סמיכות ישיבה של ילדי שני בתי הספר.

הכנת תגי שם – יש להכין מראש כרטיסי קרטון מכוסים ניילון קשיח, שניתן להסירו, עם שמות כל הילדים והצוות, ובגבם קליפס להצמדה לבגד.

כל ילד מקבל תג עם שמו, ומקשט את הכרטיס בדבקיות. התלמידים עוזרים זה לזה. בסיום יהיה בידי כל ילד תג שילווח אותו לאורך השנה, וישמר אצל הצוות.

תגי השם יחולקו מדי מפגש, לילדים ולצוות.

סיום – שירה וריקוד משותפים, או המשך השירה בציבור.

פעילות פתיחה למפגש כפול*

- הכרת שמות
משך: 52 דקות
מבנה: מליאה.
חומרים: מדבקות גדולות עם שמות, כדור קל.

מגלגלים כדור לילד, והוא אומר את שמו ומעביר את הכדור לילד אחר. ילד שקיבל כדור מקבל מדבקה עם שמו (על-מנת למנוע כפילויות). אפשר להציע לילדים לציין תחביב, או תחום עניין, וכיו"ב.

- אמנות: השונה והדומה לצורכי היכרות**
משך: כ-40 דקות
מבנה: מליאה
חומרים: שולחנות עבודה, צלליות גזורות מבריסטול, כלי כתיבה וציור, לוחות וחומר להדבקה (סקוצ'י).

מחלקים צלליות של בלוף/פרח/ וכד', וכל אחד רושם את שמו ומציין משהו שהוא הכי אוהב בעולם באחד מארבעה תחומים אלה: תחביב, בני אדם, חיות, אוכל (או תחומים אחרים) ומקשט את הציור. כדאי להושיב קבוצות מעורבות.

בסיום העבודה כל אחד מהמשתתפים קם ומקריא את אשר כתב. תולים את העבודות על-פי תחומי הבחירה ומשוחחים קצת על הדומה והשונה בין בני אדם.

בסיום הפעילות מחלקים כיבוד.

פעילות פתיחה בסגנון של מסיבה

- שירה בציבור בעזרת שירון.
- משחקי חברה מגוונים (חבילה עוברת, מטפחת).
- כיבוד.

---

* מבוססת על פעילות שהועברה לשותפות בין בתי הספר "יובלים" ו"נופים" בעפולה.
** מבוססת על פעילות שהועברה לשותפות בין בתי הספר "און" ו"ישגב" בתל אביב.

5 חגים וימים מיוחדים, טקסים, קבלות שבת וימי הולדת

במסגרת הפעילות לאורך השנה מומלץ לשלב גם חגיגות משותפות, שיערכו במסגרת של קבוצת השילוב ולא במסגרות רחבות יותר. ניתן להזמין – באופן דו-סטרי – את השותפים כאורחים לטקסים בית-ספריים, אם הדבר מתאים להם.

חגיגות משותפות

בחנוכה, ט"ו בשבט, פורים, פסח, שבועות, ויום ירושלים ניתן לקיים פעילות משותפת לכבוד החג. בפעילות זו אפשר לשלב עבודות יצירה בחומרים שונים (חנוכיית, כדים מחימר, ויטראזיים), בישול משותף (יש לבחון את מוכנות הילדים לאכילה משותפת ואת תגובותיהם כלפי נכיות פיזיות שונות שיש להן השלכות על שליטה בהפרשות וכיו"ב), עריכת סדר (פסח, ט"ו בשבט, שבועות) משותף, נטיעות, חידונים (מומלץ להכין את הילדים מראש), ופעילות דרמה לכבוד פורים. הצעות לפעילויות מתאימות לכבוד החגים ניתן למצוא בספר "הפעלופדיה" שהוזכר לעיל או בספרים דומים.

ראש השנה

הואיל ופעילות השילוב השוטפת מתחילה בדרך כלל מספר שבועות לאחר תחילת השנה, מומלץ לנצל את ראש השנה לפעילות מטרימה. ניתן להחליף ברכות לכבוד החג, לשם יצירת קשר ראשוני וציפייה למפגשים הראשונים.

טקסים

פעילות השילוב מתקיימת במסגרת של קבוצה אינטימית. ניתן להרחיב את המסגרת ולהזמין את השותפים לטקסים שכבתיים או בית-ספריים משותפים, אך זאת לאחר מחשבה מקדימה לגבי השפעה אפשרית של המפגש עליהם: ציבור גדול ובלתי מוכר של קבוצת השונים עלול להוות איום על השותפים לשילוב. כמו כן לעתים תוכני הטקס אינם מתאימים לשותפים. בכל מקרה יש לבדוק האם הזמנת השותפים מתאימה ליכולותיהם, והאם יש בה כדי לעודד קרבה או שמא היא דווקא תיצור מרחק בין השותפים, שיתקשו להתמודד עם העומס.

קבלת שבת

קבלת שבת משותפת יחגגו בעיקר גני ילדים סמוכים. במסגרת החגיגה המשותפת יש

קובץ פעילויות למפגשים משותפים

להקפיד על עקרונות השיתוף וההדדיות: אירוח לסירוגין בשני הגנים, שילוב "אבא" ו"אמא" של שבת משני הגנים, ופעילות מותאמת ליכולות השונות.

יסי הולדת

יום ההולדת הוא גורם מאחד, המשותף לכולם. מומלץ לקבוע ארבעה מועדים לחגיגת ימי הולדת עונתיים, ולשלבם בתכנית השנתית, תוך הדגשת המאפיינים הייחודיים לעונה. תלמידי כיתות ה' ו' יכולים להשתתף בהכנת החגיגות.

יש לקבוע פורמט אחיד לחגיגות, ובתוך המסגרת הכללית להשאיר מקום ליצירתיות. חגיגת יום ההולדת תתקיים כפעילות חברתית משותפת. החוגגים משני בתי הספר יביאו כיבוד, יתקיימו משחקי חברה מגוונים המותאמים ליכולות המשתתפים, וכן חידונים, שירה בציבור וריקודים – אם הדבר מתאים ליכולות בעלי הצרכים המיוחדים.

6 ספורט

פעילות משותפת בתחום הספורט בין אוכלוסיית תלמידים עם צרכים מיוחדים ואוכלוסייה הלומדת בבית ספר רגיל, עשויה לקדם קשר בין המשתתפים רק אם תיוחד לה תשומת לב רבה תוך התמקדות במגבלות וביכולות השונות.

במוקד פעילות כזו יעמדו פיתוח יכולות אישיות ובין-אישיות, תוך שיתוף פעולה והדדיות. הפעילות תתמקד בעבודה על חלקי הגוף השונים, ושימושים שונים בעזרים, כשהדגש יושם על יצירתיות משותפת. ניתן להסב פעילויות תחרות לפעילויות של שיתוף.

בבניית הפעילות כדאי להתחיל מפעילות אישית, במהלך הפעילות להתקדם לפעילות בזוגות (או שלשות) מעורבים משני בתי הספר, ולסיים כל פעילות בפעילות של הקבוצה כולה יחד לגיבוש.

את הפעילות ינחו מורים לספורט. אם המורה המנחה אינה מורה של החינוך המיוחד, רצוי שתתייעץ עם מורה לחינוך גופני של החינוך המיוחד או פיזיותרפיסטית. ניתן גם להתייעץ עם מומחים לספורט נכים במכון וינגייט.

סעברים וסגעים שיעור בנושא סעברים*

- משך הפעילות: שעה וחצי.
  - מיקום: אולם ספורט.
  - ציוד: כיסאות כמספר הילדים; טייפ וקלטות.
1. כיסאות מפוזרים באולם. הילדים יושבים ליד הכיסאות. מופעלת מוסיקה. הילדים צריכים ללכת, בקצב המוסיקה, בין הכיסאות בלי לגעת בהם.
  2. כשנפסקת המוסיקה צריכים להניח יד על הכיסא (כלומר רצים ומניחים יד על כיסא).
  3. נחים על הכיסאות (יושבים).
  4. עומדים ליד הכיסאות. נערך דיון על מעברים: מה זה מעבר? היכן נתקלים במעברים? מעבר חצייה, גשר וכו'.
  5. צריכים למצוא דרך לעבור מעל לכיסא.
  6. המורה מנחה באיזו צורה לעבור בין הכיסאות (ניתן להשתמש ברעיונות הילדים, ולחזקם): בעזרת רגליים, מעבר בלי לגעת, מתחת לכיסא, בעזרת ידיים בלבד, על הבטן וכו'.
  7. התלמידים יעברו את הכיסא בכל צורה, כשיש אפשרות לשנות את מצב הכיסא.
  8. משחק כיסאות מוסיקליים – כל פעם מוציאים כיסא. הכללים: אסור לדחוף; אסור להוציא ילד בכוח; לא יוצאים מהמשחק; אם אין כיסא, יושבים ביחד על הכיסא.
  9. המשך משחק הכיסאות בצורות הליכה שונות (על ארבע, על שש, על הברכיים, קפיצת צפרדע).
- מתחלקים לזוגות לכל זוג כיסא.
10. אחד עובר מעל לכיסא ואחר מתחת (ניתן לתכנן, ולהחליף תפקידים).
  11. התלמידים עוברים את הכיסא בזוגות, מוצאים דרך ומתרגלים, כך שיוכלו להדגים את המעבר שבחרו.
  12. יוצרים מסלול מכיסא, תלמיד ותלמיד שעובר. מחליפים תפקידים.
  13. מתקבצים לרביעיות עם שני כיסאות, ויוצרים מסלול מכיסאות ותלמידים, לאחר מכן מדגימים לכיתה (זה המקום לציין ולהדגיש את נושא העזרה ההדדית).

* השיעור מבוסס על פעילות שהועברה במסגרת שותפות בין בתי הספר "אנוך" ו"גיבורי ישראל" – כיתה ה', 50 תלמידים.

קובץ פעילויות למפגשים משותפים

14. חוזרים לזוגות ונושאים את הכיסא.
15. כל זוג מניח יחד את הכיסא באולם, במקום ובצורה שבחר, וחוזר לשבת במקום. כך יוצרת כל הקבוצה מסלול כסאות משותף.
16. לסיום השיעור – מוסיקה קצבית, וכל אחד עובר את המסלול בדרך שבחר. במהלך השיעור יודגשו המושגים: מעל, מתחת, בין, ביחד, מגע.

משחקים*

- משך הפעילות: שעה וחצי.
  - מקום: אולם ספורט
  - ציוד: 20 כדורים, שקית, רשת, 20 חרוטים.
1. יוצרים שני מעגלים וכל מעגל מקבל כדור. מעבירים את הכדור מאחד לשני מבלי שהכדור ייפול ומבלי לדלג.
  2. נשארים במעגלים. יושבים. מחלקים לתלמידים מספרים. הכדור עובר מאחד לשני. המורה מכריז על מספר, והתלמיד שמספרו הוכרז יוצא מהמעגל, רץ מסביב ומגיע חזרה למקומו.
  3. בזמן הישיבה במעגלים נותנים לאחד התלמידים שקית. התלמיד רץ מסביב למעגל ומניח את השקית מאחורי גבו של אחד התלמידים. לאחר מכן צריך להקיף את המעגל במהירות, בלי להיתפס, ולהתיישב במקום בו הניח את השקית. התלמיד שהשקית הונחה מאחורי גבו מנסה לתפוס את התלמיד הבורח.
  4. מותחים רשת במרכז האולם. מחלקים את הכיתה לשתי קבוצות מעורבות הניצבות משני עברי הרשת. בשני קצות האולם מניחים חרוטים. כל קבוצה מקבלת 6-7 כדורים ומנסה בעזרתם להפיל את חרוטי הקבוצה שממול. הכללים: אסור לזרוק את הכדור מתחת לרשת; אסור להחזיק שני כדורים ביד; אסור ללכת עם כדור. מנצחת הקבוצה שהפילה את חרוטי הקבוצה הנגדית.
  5. נשארים במסגרת הקבוצות. לכל קבוצה 10 כדורים. מטרת כל קבוצה להישאר עם מינימום כדורים. המשחק מתחיל ומסתיים בשריקה. הכללים: אסור לזרוק כדור; אסור להעביר כדור לקבוצה השנייה לאחר הסיום.

---

* מבוסס על פעילות שהועברה לשותפות בין בתי הספר "אנוך" ו"גיבורי ישראל". כיתה ה', 50 תלמידים.

עבודה במוקדים*

- משך הפעילות: 90 דקות.
- מקום: אולם ספורט
- ציוד: טייפ וקלטות, כדורים, כיסאות וגומיות, סל וכדור סל, שקיות ממולאות וחישוקים, מזרן קפיצות עם סימוני מרחק, ספסל וסולם, פחים מפלסטיק, דלגית, חרוטים, מקל פולו, פאזל רגליים.

1. פתיחת השיעור במשחקי "תופסת": "תופסת" כדור, "תופסת" זוגות, "תופסת" עכברים.
2. חלוקת הכיתה לקבוצות. עבודה במוקדים. ליד כל מוקד דף הנחיה.
3. המוקדים:

- **מבוך גומיות** (כיסאות שמחוברות אליהם גומיות בגבהים וצורות שונות) – עברו את המבוך בכל צורה אפשרית – מעל, מתחת ובין הגומיות. מותר לשנות את מצב הגומיות בהתאם להחלטת הקבוצה.
- **קליעה לסל** (סל, כדורסל) – לפי התור נסו לקלוע לסל או לגעת בטבעת.
- **קליעה למטרה** (שקיות ממולאות, חישוקים) – זרקו שלוש שקיות לחישוק. חישוק אחד = 2 נקודות; חישוק שני = 3 נקודות; חישוק שלישי = 4 נקודות.
- **קפיצה למרחק** (מזרון קפיצות עם סימוני מרחק) – עמדו לפני המזרון ברגליים צמודות וקפצו.
- **ספסל אלכסוני וסולם** (ספסל צמוד לסולם) – טפסו על הספסל בכל צורה שתבחרו, עברו לסולם ורדו נכון (שלב אחרי שלב).
- **מסלול מכשולים** (פחים מפלסטיק, דלגית, חישוק, חרוטים, כיסא) – בָּנו ביחד מסלול מכשולים, מהציוד הנמצא. עברו את המסלול בעזרת חלקי גוף שונים (ידיים, רגליים, בטן, גב).
- **פאזל** (פאזל רגליים בצורות וצבעים) – הרכיבו את הפאזל. לאחר שהצלחתם, נעלו אותם על רגליכם. שימו לב לצבעים ולצורות.
- **מעבר כדורים** (מקל פולו, פולו, חרוטים, כדור) – העבירו את הכדור בעזרת המקל בין החרוטים מבלי להפילם.

* מבוסס על פעילות שהועברה לשותפות בין בתי הספר "אנוך" ו"גיבורי ישראל" – כיתה ה', 50 תלמידים.

קובץ פעילויות למפגשים משותפים

- כל קבוצה עוברת ממוקד למוקד.
- ברקע מוסיקה נעימה.
- סיום השיעור – רוגע. דמיון מודרך.

משחק כדורסל משותף*

- משך הפעילות: כ-30 דקות
- מכשירים וחומרים: אולם ספורט, כדורסל וסל בגובה מתאים.
- מחלקים את הילדים לשתי קבוצות מעורבות.
- ממנים קפטן לכל קבוצה – אחד מבית הספר הרגיל והאחר מבית הספר המיוחד.
- תפקיד ה קפטן לבחור את השחקנים שיקלעו וירוצו.

מהלך המשחק:

- שחקן מקבוצה א קולע לסל.
- שחקן מקבוצה ב מקיף את האולם (בריצה או בעזרת כיסא גלגלים ממונע, או בעזרת כיסא גלגלים הנדחף על-ידי חבר).
- שחקן שמחטיא מוחלף בשחקן אחר.
- כאשר שחקן מקבוצה ב. מסיים להקיף את האולם, הקבוצות מתחלפות בתפקידים.
- כל חברי הקבוצה צריכים להשתתף במשחק.
- המנצחת היא הקבוצה שקלעה את מספר הסלים הרב ביותר.

7 דרמה**

פעילות משותפת בדרמה עשויה לפעול הן ברמה האישית – בכיוון של בחינת זהות אישית, פתיחות, קבלה, והן ברמה הבין-אישית – בתחומים של שיתוף פעולה, התייחסות לזולת וכיו"ב. מכאן שפעילות כזו מתאימה מאוד לשמש אמצעי ליצירת קשר בין הילדים המשתתפים בתכנית "שילוב כשותפות".

* מבוסס על פעילות שהועברה לשותפות בין בתי הספר "און" ו"ישגב" – שילוב בין ילדים מכיתה ד', 45 ילדים.

** מבוססות על פעילות שהועברה על-ידי עפר פאר לשילוב בין ילדי גן תקשורת לגן רגיל.

חויית הדרמה היא קואופרטיבית ולא סוליסטית. יש לבנות מארג פעילות שיוצא מהחוויה האינדיווידואלית לחוויה קואופרטיבית אינטגרטיבית.

האווירה בפעילות הדרמטית צריכה להיות משוחררת. המנחה מציב אתגרים, ומפתח אותם עם המשתתפים בהתאם לכיוונים שהם מובילים אליהם. יש להימנע מפיתוח תלות באישור המדריך. ניתן לתת משוב חיובי וגם לאפשר פיתוח קול אישי ואותנטי.

ניתן להיעזר במסכות, תחפושות וכובעים לפעילות דרמטית.

פעילויות הדרמה

א. תרגיל בשפת הג'יבריש

בתרגיל זה התלמידים צריכים להעביר זה לזה מסר בעזרת תנועה, צליל, טון, קצב דיבור, הבעות פנים שפת גוף, וכד'. נאסר עליהם לדבר בשפה אמיתית.

התרגיל משעשע מאוד. כוחו בהיותו לא מילולי. לעתים הילדים מתקשים להביע את עולמם הפנימי באמצעות מילים; תרגיל כזה מאפשר להם להשתחרר מן המילה שלעתים היא רק חוסמת וכובלת.

- חלוקה לזוגות.
- המנחה מסביר את מטרת המשחק.
- המנחה מתאר מצב מסוים.
- התלמידים "מדברים" ביניהם.
- לדוגמה, המצב הבא: ילד מוחרם ואינו מוזמן למסיבת יום שישי. בהפסקה נפגשים הילד המחרים והילד המוחרם, ונוצר ביניהם דו שיח שבמהלכו נאמרים דברים השוברים את הקרח בין המסוכסכים. מטרת המחרים: להזכיר לילד המוחרם שגם הוא נפגע ממנו בעבר. מטרת המוחרם: להעביר לילד המחרים את היעלבותו וכאבו לאור התנהגות המחרים. ניסיון להגיע לקירוב לבבות באמצעות דיאלוג, יאפשר לצדדים להבין את נקודת המבט של האחר.

ב. תרגיל המראה

תרגיל זה דורש ריכוז, התבוננות, גמישות והתאמה לפעולה משותפת, והוא מתנהל כך:

- חלוקה לזוגות.
- שני ילדים עומדים זה מול זה במרחק שיאפשר להם להחזיק ידיים.

קובץ פעילויות למפגשים משותפים

- כללי המשחק: ילד א מביט בילד ב (המראה). ילד ב מהווה השתקפות של ילד א במראה. ילד א מתחיל להניע את גופו באטיות, וילד ב מנסה לשקף כל תנועה ב-זמנית, כך שנוצרות תנועות אחידות ומתוזמנות. לאחר מספר דקות מחליפים תפקידים, וילד א הופך מראה ל-ב.
- ניתן ללוות את התרגיל במוסיקה.

ג. מכונת הרגשות

תרגיל זה נועד לחבר את הילדים אל העולם הרגשי שבתוכם ולתת פורקן לרגשות אנושיים (שלעתים מודחקים).

ניתן ללוות את התרגיל במוסיקה אלקטרונית שקצבה מתכת/מכני.

ניתן להקדים שיחה, שבמהלכה ייבחנו רגשות אנושיים והאופי שבו רגשות אלו באים לידי ביטוי אצל כל אחד מהילדים. כן ייבחן האופן שבו הם מתמודדים עם קיום הרגשות.

התרגיל: ניצור **מכונת כעס**. מכונה זו תורכב מחמישה משתתפים. ילד ראשון מגיע למרכז הבמה. הוא יוצר תנועה מכנית החוזרת על עצמה ומלווה בקול. הוא לא יפסיק לפני השלמת המכונה. ילד שני מוצא נקודת חיבור לילד הראשון, כשגם הוא יוצר תנועה וקול אשר חוזרים על עצמם. כך גם שאר הילדים, בהדרגה, עד השלמת המכונה. כל משתתף מנסה להתחבר אל הכעס האישי שלו ולתת לכך ביטוי תנועתי וקולי.

בסיום מתקבלת "מכונת כעס" המורכבת מחמישה ילדים, כשכל אחד מהם מהווה חלק ממכונה שלמה. ניתן ליצור מכונה לרגשות שונים.

ד. פיסול תמונות

המנחה מתאר מקום שבו תתקיים ההתרחשות, לדוגמה: מספחה. המנחה מזמין מתנדב שיפסל תמונה המורכבת ממספר ילדים. תמונה זו מתרחשת במספחה. ראוי לציין שעל-מנת שהתמונה תעורר עניין במתבונן ניתן אולי לחשוב על איזשהו מצב של קונפליקט, מסתורין וכו'.

ניתן להשתמש בכל אביזר מצוי, כולל להשתמש באיפור. על המפוסלים להיות משוחררים ככל האפשר, כך שיהוו חומר גלם בידי הפסל. בתום הפיסול ניתן לבקש מהילדים לשוחח על מה שעניינהם רואות. ניתן אחר כך לברר אצל הפסל מה הוא ניסה להעביר.

ה. תרגילים לחידוד החושים**חוש המישוש**

1. ילדים ממשישים חפץ מסוים, נשאלים שאלות על החפץ ומתארים אותו.
2. קושרים את עיניו של ילד, והוא צריך לזהות חפץ בעזרת מישוש.

חוש הראייה

1. יושבים במעגל, כולם בוחנים את כולם ומנסים לקלוט כמה שיותר פרטים על היושבים בקבוצה. אז מכסים את עיניו של אחד הילדים ושואלים: מה צבע החולצה של... מה צבע המכנסיים של... וכד'.
2. התרגיל נערך בקבוצות קטנות. שמים חמישה חפצים בשורה, משיימים אותם. אחד המשתתפים צריך לנסות לזכור את כולם. מכסים את החפצים, במגבת ואותו משתתף צריך לציין את כל החפצים. בהמשך ניתן להוריד חפץ, והמשתתף צריך לציין איזה חפץ הורד.

חוש השמיעה

1. תרגיל שתורם ליצירת אמון: בזוגות/שלוש – מכסים את עיני אחד המשתתפים ומובילים אותו, בהנחיה קולית, באופן שלא ייפגע. ניתן להשמיע ליווי קצבי בהובלה. מתחלפים בתפקידים. בסיום משוחחים על תחושותיו של המובל ועל קשיי המוביל.
2. עומדים במעגל. מישוהו יוצר צליל, והאחרים מחקים את הצליל.
3. עומדים במעגל, מישוהו יוצר קצב, האחרים חוזרים על הקצב.
4. עומדים במעגל, בוחרים מקום מסוים ומחקים את הצלילים האופייניים למקום זה (למשל: מפעל – מכונות, יער – בעלי חיים).
5. שוכבים בדממה על הרצפה ומנסים, כל אחד לעצמו, לזהות צלילים במרחב. בסיום המשתתפים מדווחים על צלילים ששמעו (ציפור, נשימה, מכונית וכו').
6. מנסים להפיק צלילים מהגוף שלהם או של חברים, או מפיקים צליל משותף.

חוש הריח

1. זיהוי ריחות – בושם, פרח, מאכלים.
2. אלמנטים של ריחות בחוויה חושית/תרבותית – להתחבר לחוויה של שווקים/ מאכלים/ פרדס בפריחה/ כיסוח דשא וכו'.
3. דמיון מודרך באמצעות חוש הריח – להעלות חוויות ריח.

חוש הטעם

1. זיהוי מאכלים לפי טעם (מלח, סוכר, דבש, קמח, פירות ט"ו בשבט, וכדומה).

קובץ פעילויות למפגשים משותפים

2. דמיון מודרך והמחזה – מדמיינים טעם של מאכלים שונים, מתחברים לחוויית הטעם. ניתן לספר את סיפורו של הרשלה מאוסטרופולי, האוכל חזרת/חרדל אצל הגביר. מציגים את חוויית הטעם. ניתן לתת למשתתפים לזהות חוויית טעם מומחזת.

ו. דרמה עם מוסיקה

1. פיסול הגוף – תנועה חופשית לצלילי מוסיקה, והקפאת התנועה לפסל חי עם עצירת המוסיקה. אפשר להנחות את התלמידים להמחזיז סוגים שונים של פסלים.
2. לקטון ולצמוח – בהתאם לצלילי מוסיקה מתאימה.
3. לנוע בחדר לצלילי מוסיקה, ולהפוך לבעלי חיים – בהמשך אפשר להמחזיז האנשת החיות, כלומר הפחת תחושות ורגשות אצל החיה.
4. לחקות גן חיות בשתי קבוצות – מבקרים ובעלי חיים. להחליף תפקידים.

ז. פנטומימה

1. לחקות פעילות של מכונות.
2. לחקות תנועות חפצים (מכונת כביסה, פטיש, מספריים, מטוס, רכבת, מחט תופרת וכו').
3. מקומות – לדמייך תנועה במקומות שונים ובמצבים שונים: טיפוס על הר, הליכה בשלג, הליכה בגשם, שדה קוצים, חול חם, הליכה בביצה, הליכה בבריכת מים וכו'.
4. הימצאות בתוך אביזר (קופסה, כדור, מיטה חמה, כיסא בטיחות ברכב) – לשוחח על מה מרגישים, מה יכולת התנועה.

ח. קונפליקט

בוחרים מצב של קונפליקט, מחלקים תפקידים ומציגים סיטואציה. המטרה: פיתוח רגישות למצב קונפליקט, לתחושות אישיות, לזולת, לפתרון בעיות. לאחר מכן משוחחים על רגשות והתנהגויות המשתתפים בפעילות. לדוגמה: הידחפות בתור (בין ילדים, עם מבוגר במכולת וכו'), "ברוגז", קבלת הוראה לא רצויה.

ט. המחזות סיפורים*

ניתן להמחזיז סיפורים שונים, ולהתייחס אליהם מהיבטים תיאטרוניים שונים: תפאורה, משחק דרמטי, מוסיקה. להכין יחד הצגה מורכבת של הסיפור.

* בהמשך תפורט פעילות בתחום האגדות בנושא מרכזי (עמ' 95)

8 אמנות פלסטית

עבודה משותפת באמנות פלסטית היא אמצעי מוצלח לטיפול קשר וליצירת תחושת שותפות בין הילדים המשתתפים בתכנית. כאשר בונים תכנית יש לקחת בחשבון את מטרות התכנית, כדי למנוע המרה של המטרה באמצעים. האמנות תשמש כלי להשגת המטרה של שילוב ושותפות.

יצירת מוצר אישי שהילד יביא הביתה עשויה להוות אמצעי מוצלח להשגת מוטיבציה לפעילות, אך היא עלולה גם לפספס את המטרה, זאת כאשר הילדים יתמקדו בהכנת המוצר שלהם וימעטו להתייחס לחבריהם. לטווח רחוק הפעילות עלולה לפספס את המטרה משני כיוונים: ילדי החינוך המיוחד יחוו תסכול ביחס למוצרים שיפיקו לעומת חבריהם ה"רגילים", וילדי בית הספר הרגיל לא יפנימו את מטרת המפגשים ולא יצמחו עם המפגש.

כדי להתגבר על מכשולים אפשריים אלו ניתן להתמקד ביצירה משותפת, או ביצירת מוצרים אישיים, פשוטים, שיש להם משמעות במהלך הפעילות עצמה ולא אחריה.

הפעילות המשותפת בתחום האמנות מזמנת מפגש בלתי אמצעי ושיחה חופשית בין הילדים, ויחד עם זה היא מובנית, ומבטיחה שגם תלמידים שאינם מיומנים בתקשורת בין-אישית יפתחו תחושת שייכות ונושא שיחה משותף. תכופות ניתן לשמוע סביב שולחן העבודה שיחות על מוסיקה, זמרים, תכניות טלוויזיה, ספורט, מבחנים וכיו"ב. יש לכוון את המפגש כך שיאפשר אינטראקציה כזו.

יצירה משותפת

ביצירה משותפת המוצר המוגמר גדול מסך כל חלקיו, ותחושת השותפות של חברי הקבוצה מתגברת כתוצאה מכך.

דוגמאות:

- א. **פסיפס משותף** המורכב מעבודות פסיפס קטנות של זוגות/שלושות, לפי נושא משותף – כמו למשל נושא המזלות או סמלים אחרים. זוגות או שלשות תלמידים יוצרים פסיפס קטן יחד (20 x 20), על גבי קרטון שעליו הוכנה שבלונה). לאחר סיום העבודות מחברים את כל היצירות לתמונה משותפת. מרכיבים אותה על דיקט, יוצרים לה מסגרת פסיפס ותולים על הקיר. משך הפעילות: כשעה וחצי ועד שעתיים וחצי.

קובץ פעילויות למפגשים משותפים

הערה: יש לחשוב על מוטיב משותף, ולקחת בחשבון את התמונה השלמה, תוך הקצאת צבע אחד שימש רק למסגרת, וכיו"ב.*

ב. **עבודת קרמיקה משותפת** – כד גדול שיהיה מורכב מחלקים שונים, שאותם ייצרו כל יחיד/זוג, והם ישולבו ביחד למוצר מוגמר.**

ג. **פסל משותף מעיסת נייר**.

ד. **קולאז'** משותף שייוצר בעבודת הדבקה משותפת, לפי נושא משותף. יש לדאוג להרבה עיתונים, שבועונים וירחונים מתאימים לצורך הוצאת תמונות. ניתן להתאים את נושא הקולאז' לנושא הנלמד במפגשים אחרים – למשל, בעלי-חיים. במקרה זה יש לדאוג לירחונים מתאימים.

ה. **מובייל משותף מחרוזים** – כל תלמיד או זוג תלמידים ייצרו חלק מהמובייל. בסיום עבודותיהם יחוברו ליצירה משותפת.

ו. **תמונה משותפת מחומרים שונים*****

משך הפעילות: 2 x 90 דקות.

חומרים: דיקטים בגודל 45x40 ס"מ, דבק, חומרים בעלי מרקמים שונים וצבעים שונים – רשת, נייר קרפ, ניירות מבריקים, חתיכות קלקר בצורות שונות, סול, פלסטלינה, ועוד כיו"ב.

הילדים יתחלקו לזוגות (או שלשות) מעורבות (רואה וכבד ראייה). כל זוג יבחר נושא לתמונה משותפת. כל זוג יקבל דיקט וייצור במשותף תמונה מהחומרים השונים.

היצירות יצאו מגוונות הן מבחינת המראה, והן מבחינת המגע.

ז. **פעילות יצירתית סביב נושא:** הילדים ייצרו יחד מוצר הקשור לנושא המרכז השנתי.

* מבוסס על פעילות שילוב בין בתי הספר "יובלים" ו"נופים" בעפולה.

** מבוסס על פעילות שילוב בין בתי הספר "בן יהודה" ו"רמת מוריה" בירושלים.

*** מבוסס על פעילות שילוב באמצעות אומנות, בין בתי הספר "דרור" ו"בית חינוך עוורים" בירושלים. כיתה ט'.

לדוגמה: נושא מרכז לפעילות במוסיקה ואמנות – **תרבויות***

פתיחה: שיחה על הנושא – תרבויות נוצרות בקרב קבוצות אנשים. היכן ואיך אנשים חיים? דיון על כדור הארץ, יבשות, מדינות, אזורים מחיה והשפעתם על אורח חיים ותרבות – שלג, מדבר, ים, יבשה, יער וכו', דיון על אורח החיים בכל מקום – איגלו, אוהל, בית, מערות, סוגי בעלי חיים וכו'."ב.

התמקדות בפרויקט – הילדים מחולקים לחמש קבוצות מעורבות. הקבוצות יכינו דגם של אזור מחיה, בהתאם לחלוקה עיקרית של כדור הארץ: מדבר, ים, עיר, שלג, יער.

מקום: חדר גדול עם שולחנות. השולחנות מסודרים לעבודה בחמש קבוצות. על כל שולחן ציוד מתאים.

משך הפעילות: שעה וחצי.

ציוד: קרטוני ביצוע גדולים, צבעי גואש, תבניות ביצים, מכחולים, דבק, ניירות צלופן צבעוניים, חול, פלסטלינה צבעונית, ענפים, איצטרובלים, אבנים, עלים, מספריים, קלקר.

- **מדבר:** לפני הילדים מונחים קרטון ביצוע גדול, צבעים חומים בשקעי תבנית ביצים, מכחולים, חול, פלסטלינה חומה וירוקה, דבק.
- **יער:** לפני הילדים קרטון ביצוע, בריסטולים בגווני ירוק, ענפים, אצטרובלים, אבנים, עצים, פלסטלינה בגווני ירוק וחום, ומעט פלסטלינה צבעונית. צבעים ירוקים וחומים בשקעי תבנית ביצים, מכחולים ודבק פלסטי.
- **ים:** קרטון ביצוע, צלופן כחול, ניירות צבעוניים בכחול וירוק, פלסטלינה צבעונית, דבק, מספריים, צבעי גואש בכחול וירוק.
- **קוטב צפוני:** קרטון ביצוע, צבעי גואש בכחול ולבן, חתיכות קלקר, פלסטלינה שחורה לבנה וצהובה (לפינגווינים), דבק פלסטי, מכחולים.
- **עיר:** קרטון ביצוע, אבנים, פלסטלינה צבעונית, אבנים קטנות, דבק, צבע שחור, מכחולים.

הפעילות נמשכת שעה וחצי, ובמהלכה הילדים מפוררים קלקר, צובעים, מדביקים וגוזרים, ויוצרים דמויות מפלסטלינה וכדו'. כל קבוצה יוצרת אזור מחיה מסוים לאחר שערכו דיון פנימי לגבי התכנית. המוצרים מוצגים בתערוכה הנצפית במסגרת אספות הורים בבתי הספר.

* מבוסס על פעילות משותפת בין בית ספר "אילנות" לבית ספר "קשת" בירושלים. כיתה ה', כ-40 תלמידים.

מוצרים אישיים

ביצירת מוצרים אישיים ניתן להתמקד במוצרים פשוטים שבהם המוקד יהיה העשייה – ובסיוע שייתנו ילדי החינוך הרגיל לחבריהם, או ביצירת מוצר לבן הזוג מבית הספר השני.

לדוגמה:*

א. הכנת שרשרת לבן הזוג.

ב. הכנת חמסה.

חומרים: דיקט בצורת חמסה, קלקר בצורת חמסה, צבעי אקריליק או גואש, מדבקות בצורות שונות, דבק פלסטי, מכחולים, משחת עיצוב, גיל נצנצים, ספוג, מחט עבה.

תהליך העבודה: צובעים את משטח החמסה ומחכים שיתייבש. מדביקים את המדבקה בדבק פלסטי וגם עליה מורחים דבק פלסטי. מחכים שיתייבש. בעזרת מחט עבה או מרצע מחוררים חור בחלק העליון כדי שאפשר יהיה לתלות את העבודה. מסביב למדבקה מתופפים בעזרת מכחול את משחת העיצוב ומחכים שתתייבש. בעזרת ספוג מתופפים גיל נצנצים על משחת העיצוב. ניתן לקשט בפיטים, אבני חן וכדו'. משחילים חוט תלייה בתוך החור שהוכן מראש.

ג. בקבוק חול צבעוני

חומרים: מכלי זכוכית, גירים צבעוניים, מלח בישול, נייר לטש (נייר זכוכית) או פומפייה, שעווה או אקדח דבק חם.

תהליך העבודה: מגרדים את הגירים הצבעוניים, כל צבע בנפרד, על פומפייה או נייר לטש. מערבבים כל צבע בנפרד עם מלח הבישול. מניחים שכבות של צבע בכוס. יש להקפיד שהצבעים לא יתערבבו. בסיום יש לאטום את פתח הכוס בעזרת שעווה, פלסטלינה או דבק חם.

ד. פעילות "יד ביד"***

משך הפעילות: 45 דקות

חומרים: בריסטולים עם צללית פנים, מדבקות תווי פנים, טושים צבעוניים.

* הדוגמאות נלקחו מתכנית של מורות האמנות בבית ספר "און".
** מבוסס על פעילות משותפת בין בית ספר "דקל" לבית ספר "תוחלת" ברעננה.

תהליך העבודה: הילדים ישבו בקבוצות, ליד שולחנות, כשלכל ילד מהחינוך המיוחד בן זוג אחד או שניים מבית הספר הרגיל.

- כל ילד מקבל בריסטול ועליו צללית של פנים לפי מינו. כמו כן יחולקו מדבקות ללא דבק של תווי פנים וטושים צבעוניים. כל ילד ידביק את תווי הפנים במקום הנכון, ויצבע את הדמות. ילדי החינוך הרגיל יעזרו לחבריהם לאתר, לשיים ולמקם את חלקי הפנים, ויסייעו להם להדביק וכיו"ב. לאחר השלמת העבודה יודבקו הדמויות על גיליונות של בריסטול צבעוני, וכן יודבקו מדבקות עם אותיות של שם הילד על היצירה.

עבודה כזו מאפשרת שיתוף פעולה, עזרה הדדית, וגם למידה של יכולות הזולת, ללא תחרותיות והישגיות, העלולות להסיט את תשומת הלב מהעיקר לטפל.

משך העבודה: כ-25-30 דקות.

- הילדים מקבלים בריסטול צבעוני, ומציירים זה את כף ידו של חברו על הבריסטול, כך שכפות ידי שני החברים יופיעו על הבריסטול יחדיו.

משך העבודה: כ-5-10 דקות, ובסיומה יכתבו הילדים את שמם על המוצר המסמל שילוב.

הילדים יקבלו אותיות גזרות מראש של שמות בתי הספר, ימרחו אותן בדבק, ידביקו ויפזרו נצנצים צבעוניים.

משך העבודה: 5-10 דקות

ה. מסיכות*

משך העבודה: 45 דקות

מטרה: הכנת מוצר משותף – שלם המורכב משני חלקים.
חומרים: מסכות קרטון שטוחות בצורות שונות, עם חורים לאף, לפה ולעיניים, ומסגרות מגוונות, שקפים, טושים עמידים בפני מים במגוון צבעים, שמיניות בריסטול, מספריים.

* מבוסס על פעילות משותפת של בתי הספר "דקל" ו"תוחלת" ברעננה.

קובץ פעילויות למפגשים משותפים

תהליך העבודה: מחלקים את הילדים לזוגות. כל זוג מקבל שקף. כל זוג בוחר מסכה. מציירים את צללית המסכה על השקף בטוש שחור. גוזרים את השקף לשניים. כל אחד מבני הזוג צובע מחצית מהמסכה לפי הסימנים, בעזרת טושים עמידים במים. בסיום מצרפים את שני החלקים למסכה משותפת.

9 טבע וחקלאות

הפעילות בנושא הטבע תהיה פעילות לימודית חווייתית. הפעילות בתחום זה תתמקד בתופעות בטבע הסובב, בהבנת תהליכים, בעריכת היכרות עם בעלי חיים, טיפול בהם וכדו'. באמצעות פעילות זו ניתן להתייחס למושגים מתחום "השילוב" – כמו שוני בין פרטים (זרע אחד נבט ואחר לא), צרכים שונים (שמש וצל, חום וקור, מזון), עולם שלם המורכב מפרטים שונים באופן הרמוני, הדדיות ושיתוף פעולה, וכיו"ב.

יש לזכור כי המטרה הראשונה של הפעילות היא **פעילות משותפת**, והלימוד הוא אמצעי, או ערך מוסף של הפעילות בתחום זה.

א. שימושים בצמחים*

במפגש לומדים הילדים על שימוש בצמחים לתועלת האדם. השימוש נעשה בחומרים ספציפיים שיש בצמחים השונים והמשמשים בדרך כלל לשמירה על הצמח מפני בעלי חיים רועים (אוכלי הצמחים). כך למשל המנטול בנענע, או הקארווקרול באזוב (זעתר). בשימוש בצמחים יש לנקוט זהירות משום שיש ביניהם צמחי רעל מסוכנים. הידיעה באילו צמחים מותר להשתמש ולאילו צרכים עוברת, בעל-פה, מדור לדור, וכן ניתן ללמוד זאת מהספרות ובאמצעות תצפית על בעלי חיים. כך למשל מתוך תצפית בפסמונים התגלה המלוח כצמח מרפא נגד סוכרת.

הפעילות

משך הפעילות: 90 דקות.

---

* מבוסס על תכנית של חברת "יעל" חינוך בטבע בע"מ בהנהלת חגי אופנבר. הועבר לשותפות של בתי הספר "הקשת" ו"אילנות" בירושלים. 45 תלמידים.

אופן הפעילות: במהלך הפעילות עוברים הילדים מתחנה לתחנה, ולומדים על צמחים שונים. יש לחלק את הילדים לקבוצות מעורבות.

1. חליל פאן

חומרים: קנים, משוריות, חוט שמשון, חוט מתנות, גרעינים שונים (שעועית, פופקורן, חמוס).

מהלך הפעילות: מנסרים 4-5 פרקים של קנה באורכים שונים, צד אחד שתום במחיצה של פרקי הקנה וצד שני פתוח. קושרים את הקנים אחד לשני בעזרת חוט שמשון, כך שפתחי כל הקנים נמצאים באותו הגובה. הקשירה תיעשה בשני מקומות, כשכל הפתחים יחד והצד החסום למטה.

מוסיפים קשירת מתלה לצוואר עם חוט מתנות. מכוונים את הסולם המוסיקלי בעזרת גרעינים שונים שמכניסים לקנים.

2. חבל מאגבה

חומרים: עלים של אגבה, סכין יפנית, מאזני קפיץ.

מהלך הפעילות: משתמשים באגבה ירוקה עם קוץ אחד בקצה בלבד (אחרת ייגרם גירוי). חותכים את הקוץ הבודד וזורקים. פורסים פרוסות לאורך העלה, ועם הציפורניים שולפים את הסיבים ומנקים מהם את ה"בשר" של העלה. אוספים מספר סיבים ושוזרים אותם יחד לחבל. אפשר לקשור אותם למאזני קפיץ ולמדוד את הכוח של הילדים.

3. משחת טיון

חומרים: עלים של טיון דביק, סיר בתוך סיר, מקור אש, וזליון, צלחות פטרי קטנות, מדבקות, כלי כתיבה, כף מתכת.

מהלך הפעילות: חותכים עלי טיון, מחממים וזליון בתוך סיר הנתון בתוך סיר נוסף ובו מים רותחים. כשהוזליון נמס מוסיפים את העלים החתוכים ומבשלים אותם בוזליון עד לשינוי צבעם. מעבירים את הוזליון המותך עם עלה או שניים לצלחת פטרי קטנה, סוגרים ומדביקים מדבקה: "משחת טיון" (טוב למרוח אותה נגד דלקות בסדקים ברגליים).

ב. העדפות בעלי חיים*

משך הפעילות: 90 דקות

במהלך המפגש יבדקו הילדים את ההעדפות שיש לבעלי חיים בתחומים שונים: מצע, מזון, מחסה חום וכד'. הממצאים יסייעו להם לדאוג לתנאים נאותים בהחזקת בעלי החיים בשבי. ניתן לפתח שיחה בנושא העדפות בכלל, וכן בהבדלים בין פרטים שונים.

תיאור הפעילות: הילדים יתחלקו למספר קבוצות מעורבות, וכל קבוצה תבדוק את העדפת בעלי החיים בתחומים השונים כמפורט להלן:

1. מצע

חומרים: קרטוני לחם גדולים, חצץ, חול, נסורת, אבנים, מדבקות צבעוניות, אוגרים או גרבילים.

מהלך הפעילות: מחלקים את תחתית קרטון הלחם לרבעים. בכל רבע מפזרים מצע שונה: חצץ, חול, נסורת ואבנים. משחררים אוגר או גרביל וסופרים מ-1 עד 5. בכל פעם שמגיעים ל-5 מדביקים מדבקה על דופן הארגז מעל למצע שעליו נמצאת החיה. כל ילד מדביק בתורו. לאחר שמדביקים 30-40 מדבקות, מפסיקים ובודקים היכן יש יותר מדבקות – זהו המצע המועדף על החיה.

2. מזון

חומרים: קרטוני לחם גדולים, קרטון ביצוע, מזונות שונים (חסה, גזר, לחם, תערובת, כרוב, עגבנייה, תפוח עץ, גרעיני תירס וכו'), שקיות פס סגור קטנות, סרט הדבקה, מדבקות צבעוניות.

מהלך הפעילות: משחררים אוגרים, שרקנים, ארנבות, גרבילים, כל אחד במרחב שונה סגור (קרטון לחם). דוגמאות מזון בשקית פס סגור מדביקים על גיליון קרטון ביצוע. מציעים מזונות שונים. כל פעם שחיה טועמת ממזון מסוים מדביקים מדבקה מתחת לשקית. לכל חיה – מדבקה בצבע אחר. בסיכום רואים איזה סוג מזון העדיפה כל חיה.

---

* מבוסס על תכנית של חברת "יעל" חינוך בטבע בע"מ בהנהלת חגי אופנבכר. הועבר ל-45 תלמידים בשותפות בין בתי הספר "קשת" ו"אילנות" בירושלים.

3. **מחסה:** חומרים: קרטון לחם, קרטונים שונים, סרט הדבקה, מדבקות צבעוניות, צינורות שונים.

מהלך הפעילות: הילדים בונים "בתים" לחיות בתוך קרטון הלחם. משחררים אוגרים, שרקנים, גרבילים, וארנבות, ובדקים היכן מעדיפה כל חיה להימצא – בחלקים החשופים או בקרטונים וצינורות.

סיכום: במליאה מסכמים את ממצאי הקבוצות.

ג. מכרסמים – עיבוד שונה*

מטרות: מפגש חברתי בין שתי אוכלוסיות תלמידים, תוך יצירת קשר חברתי נורמטיבי. הכרת מכרסמים (ארנבון, שרקן, אוגר) בעזרת תצפית, ליטוף, האכלה, וכן כרטיס מידע ומילוי דף מידע. מתן תחושת ביטחון עצמי והצלחה לתלמידי בית הספר המיוחד, המכירים את המכרסמים מפינת החי שבבית ספרם.

מהלך הפעילות: התכנסות והסבר על הפעילות המתוכננת, חלוקה לשלוש קבוצות, כשכל אחת חוקרת מכרסם אחר (החלוקה מבוצעת על-ידי מתן מדבקה עם שם של אחד משלושת המכרסמים, באופן אקראי לכל תלמיד). משך הפעילות: 10 דקות.

כל קבוצה מחולקת לארבע תת-קבוצות (5 ילדים בכל תת-קבוצה) וחוקרת את אחד הנושאים האלה: מזון, רבייה, מגורים, מראה חיצוני. משך הפעילות: כ-40 דקות.

כל תת-קבוצה תקבל מכרסם לתצפית, ליטוף והאכלה וכן דף מידע אותו יקריא תלמיד לכל הקבוצה, סרט מדידה, משקל וירקות להאכלה. כל חברי הקבוצה חוקרים בודקים וכותבים. בתום החקירה מתאספים חברי הקבוצה ומציגים את תוצאות חקירתם. המידע שנאסף מודבק על בריסטול.

התכנסות משותפת. נציגים של כל קבוצה מציגים את המידע שאספו על המכרסם שאותו חקרו.

* מבוסס על פעילות שהועברה לשותפות בין בתי הספר "סאלד" ו"בן גוריון" בכפר סבא. 60 תלמידים בכיתה ד'.

קובץ פעילויות למפגשים משותפים

חומר נלווה: קבוצות הילדים מצוידת בחומר עזר על בעל החיים שאותו התבקשו לחקור, ו"תעודת זהות" למילוי באמצעות החקירה.

תעודת זהות של המכרסם :	
אורח חייו :	
מראה חיצוני	
אורך :	
משקל :	
מספר גפיים :	
אורך זנב :	
תיאור האוזניים :	
תיאור העיניים (צבע, גודל, מראה) :	
סוג הכסות (צבע, תחושה) :	
מגורים :	
תיאור מקום המגורים :	
טמפרטורה (חום/קור) :	
מצע :	
מרחב :	
מזון	
סוג מזון :	
כלי הגשה :	

רבייה	
משך ההיריון:	
מספר ולדות:	
אורח חיי הוולדות:	
טיפול בוולדות:	
דברים נוספים שראיתם או למדתם היום:	

דפי סיזע

הארנבון

הארנבון מופיע בישראל כחיית בר. הארנבון המבוית (מאולף לחיות עם בני אדם) גדול מארנבון הבר ושונה ממנו בצבעיו. אופיו הטוב והנוח של הארנבון הופך אותו לחיית-מחמד אהודה.

רבייה: ההיריון של הארנבון קצר יחסית ונמשך כ-30 יום. תהליך ההמלטה פשוט ולא נמשך יותר מרבע שעה. האם באה אחת ליום להיניק את גוריה. גורי הארנבון נולדים עיוורים וחסרי שיער כמעט. כעבור 9 ימים נפקחות עיניהם. הארנבונים הצעירים נשארים ב"קן" כ-3 שבועות. לאחר מכן הם יוצאים מדי פעם החוצה, להכיר את הסביבה ולדאוג לצורכיהם.

תזונה: הארנבון אוכל ירקות למיניהם, שאריות לחם, סוגים שונים של גרעינים ושחת (עשב). יש להגיש לארנבון את מזונו בקערית עגולה עשויה פלסטיק קשה או מתכת. רצוי להגיש לארנבון מזון שלוש פעמים ביום, בכמויות קטנות, ואת המנה העיקרית להגיש לו בערב. מים טריים צריכים לעמוד לרשותו כל הזמן.

מגורים: לארנבון אין צורך במקום מגורים מהודר. מקום המגורים שלו צריך לענות על הדרישות האלה: שטחו צריך לאפשר תנועה חופשית, השטח האידאלי הוא 60 x 80 x 100 ס"מ. מקום המגורים צריך להיות יבש, ללא רוח פרצים. חשוב לרפד את רצפת המלונה בנסורת, בקש או בשחת. יש לאפשר לארנבון עצמו לבנות לו את הקן ולכן חשוב לספק לו קש ומעט זרדי עצים, והוא ירפד את הקן בשערותיו.

האוגר

האוגרים נמנים עם סדרת המכרסמים. הם נקראים כך משום שהם אוגרים את מזונם בכיסי הלחיים הגדולים שלהם. כיום משמשים האוגרים כחיות-מחמד, הם אינם מפיצים ריח ואינם נושכים. האוגר הוא חיית לילה; ביום הוא ישן.

מגורים: את האוגרים יש להחזיק בכלוב חזק שאינו ניתן לכרסום בקלות. גודל הכלוב הרצוי: 25x35x20 ס"מ. יש לרפד את הרצפה בקש או בשחת, שבעזרתם יכינו האוגרים לעצמם מחילה או קן (אסור לרפד את הרצפה בבד כותנה או בעיתונים). האוגרים אוהבים לטפס, לכן הכלוב חייב להיות סגור מלמעלה. התנועה חשובה מאוד לאוגרים ולכן רצוי להתקין עבורם גלגל מסתובב, שימש לריצה.

תזונה: האוגרים ניזונים באופן טבעי מגרעיני דגנים, זרעי עשבים, עלים ירוקים וחרקים. הם שותים לעתים רחוקות. חשוב לספק להם תעסוקה בעזרת חפצים הניתנים לכרסום – כמו פקקים, קליפות קשות וחתיכות עץ. לאוגרים יש נטייה לאגירה ולכן יש לספק להם דחף זה על-ידי תוספת מזון.

רבייה: משך ההיריון אצל אוגרים הוא 16-18 יום בלבד (זהו ההיריון הקצר ביותר של יונק כלשהו). לאחר ההמלטה באה תקופת היניקה. הנקבה ממליטה 4-10 אוגרים קטנים בבת אחת. עד היום ה-13 לחיים הם אינם רואים, ולומדים להכיר את סביבתם בעזרת חוש הריח בלבד. האוגרים הקטנים יונקים במשך שבועיים עד שלושה שבועות מיום הולדתם.

ד. תנועת בעלי חיים – מפגש בתחום הספורט*

מטרת המפגש: הכרת תנועות בעלי חיים (צפרדע, תולעת, גורילה, קנגורו, סרטן, חסידה), והתנסות בתנועות אלו במסגרת מפגש המשלב טבע עם ספורט. משך המפגש: שעה וחצי

מהלך הפעילות: מתחילים את הפעילות ב-10 דקות של חימום. לאחר מכן מחלקים את התלמידים באופן אקראי לקבוצות מעורבות של עשרה תלמידים. העבודה מתבצעת בתחנות, 7-10 דקות בכל תחנה, לפי נושאים (בכל תחנה יינתן הסבר על הפעילות):

---

* מבוסס על פעילות שהועברה לשותפות בין בתי הספר "סאלד" ו"בן גוריון" בכפר סבא. 60 תלמידים בכיתה ד'.

- ניתורים נמוכים – בשיתוף הרגליים והידיים**
ישנם בעלי חיים המשתמשים בידיהם ורגליהם יחד כדי לנתר ממקום למקום.
מי הם? (צפרדע)
השרירים המשתתפים בתנועה: בעיקר שרירי הרגליים – ירך ושוק. הידיים משמשות לאיזון.
הוראות: מירוץ שליחים – הסתדרו בשני טורים עורפיים. הראשון בכל טור ינתר ניתורי צפרדע מקו ההתחלה לצד השני וחזרה, ייגע בבא בתור, והשני יתקדם באופן דומה אחריו. הקבוצה המנצחת היא זו שכל חבריה סיימו ראשונים.
- הליכה על ארבע**
אילו בעלי חיים ההולכים על ארבע אתה מכיר?
השרירים המשתתפים בתנועה: שרירי הרגליים וחגורת הכתפיים.
הוראות: עמדו על ארבע. קוף – בטן כלפי מטה. סרטן – בטן כלפי מעלה. עמדו על הקו המסומן, ולהוראת המורה התקדמו במהירות המרבית לקו ממול, ונסו לקחת את הכרית המונחת שם או לגעת בה (עורכים שני סבבים, אחד בתנועה של קוף והשני בתנועת סרטן).
- מעבר מכשולים**
בעלי החיים עוברים מכשולים רבים בדרכם אל היעד. הם צריכים להתקדם בתוך צמחייה או מחילה, לעבור מעל מכשולים ומתחתם.
השרירים המשתתפים בתנועה: כל שרירי הגוף.
הוראות: התקדמו במעבר מתחילתו עד סופו (מעבר מכשולים – מעל ספסל, מקל, וכדו').
- ניתורים גבוהים על שתי רגליים**
בעלי חיים רבים מתקדמים בעזרת ניתור על שתי רגליים. אילו בעלי חיים כאלה אתה מכיר? (קנגורו).
השרירים המשתתפים בתנועה: שרירי הרגליים, בעיקר הירך, הנקראים השריר הארבע-ראשי.
הוראות: עלו על המדרגה הגבוהה, התקדמו לאורכה, וקפצו בשתי רגליים לתוך החישוק הראשון. משם נתרו מחישוק לחישוק כמו קנגורו, ברגליים צמודות.
- איזון בתנועה – שיווי משקל דינמי**
על מנת להתקדם על דופן החר התלול נעזר האייל בשיווי משקל. באיזה איבר בגוף משתמשים בעלי החיים כדי לשמור על איזון?

קובץ פעילויות למפגשים משותפים

השרירים המשתתפים בתנועה: רגליים וכן הידיים לשם איזון.
הוראות: עמדו על הצמיג ונסו לאזן את משקל גופכם כך שלא תיפולו. התקדמו לאורך מסלול הצמיגים והשתדלו להישאר מאוזנים ככל האפשר.

• איזון ללא תנועה – שיווי משקל סטטי

בעלי חיים רבים עומדים ללא תזוזה, לפעמים על רגל אחת ולפעמים על שתיים, לפעמים על מקום רחב ונוח ולפעמים על מקום צר ומסוכן. אילו בעלי חיים אתם מכירים שעומדים בשקט וממתינים, תוך שמירה על שיווי המשקל? (חסידה, שפן סלע, ציפורים על חוט חשמל).

השרירים המשתתפים בתנועה: רגליים וידיים, כנפיים לשם איזון.
הוראות: התקדמו לאורך המסלול ונסו לשמור על איזון. עמדו מסביב למסלול וקפצו עליו. נסו לשמור על איזון ולא ליפול. נסו את כל החפצים, בכל הגבהים.

סיום: ריקוד אירובי משותף.

ה. מסיק זיתים (אוקטובר-נובמבר)*

מטרה: פעילות משותפת בטבע, ליצירת קרבה בין ילדים משני בתי הספר. היכרות ופעילות בטבע.

ציוד: יריעות ניילון/סדינים/שמיכות כמספר הקבוצות; מקלות; צנצנות נקיות; מלח; מים נקיים; לימון; דליים; ביצה קשה.

מהלך הפעילות:

1. מגיעים לאתר ובו עצי זית עם זיתים בשלים.
2. מתחלקים לקבוצות לפי מספר הילדים/עצים. לפחות 6-8 ילדים בקבוצה, מעורבת משני בתי הספר.
3. כל קבוצה משוחחת על המסיק ועל סוגי פעילות אחרים מאותו מין (למשל בציר, קטיף).
4. שיחה על שימור – מה משמרים? מדוע? לאיזה צורך? דרכי שימור – ריבות, ירקות בדרכים שונות, בשר וכו'.
5. מספר ילדים עומדים עם מקלות ומכים על עצי הזית; שאר הילדים מחזיקים את היריעות מתחת לעץ ואוספים בהן את הזיתים.
6. שופכים את תכולת היריעה לדלי.

* מבוסס על תכנית של חברת "יעל" חינוך בטבע בע"מ בהנהלת חגי אופנבר. הועבר לשילוב עם משותקי מוחין, 45 ילדים בכיתה ה'.

7. ממיינים: את העלים והענפים זורקים, את הזיתים משאירים בדלי.
8. הכנת תוצרים מהזיתים – הסבר על טכניקות שונות: הפקת שמן/כבישת זיתים, וכו'.
9. שבירת זיתים באמצעות אבן, והשרייתם במי מלח.
10. יש לסיים את כבישת הזיתים עם מי מלח ולימון פרוס. לאחר החלפת מים פעמיים ביום למשך שלושה ימים מכניסים את הזיתים למי מלח עם לימונים פרוסים ואוטמים לחלוטין. ניתן להוסיף עלה דפנה, גרגרי פלפל שחור, שום ופלפולן חריף.
11. ניתן ללמד בדיקת מליחות מספקת על-ידי ציפה/שקיעה של ביצה קשה במים. המים מספיק מלוחים כשהביצה הקשה צפה עליה.

1. הכנת "לדר"

משטחים פרות יבשים על צלחות ומשאירים אותם לייבוש בשמש.

2. חקלאות

חקלאות היא תחום פעילות מתאים מאוד לשותפות, בתנאי שיש באחד מבתי הספר השותפים גינה או חממה מתאימות. הפעילות בחקלאות מאפשרת עבודה תוך שיתוף פעולה, ומעודדת שיחה על דמיון ושוני בין צמחים – המשותף והייחודי, צרכים ייחודיים וכדו'. הפעילות בגינה היא פעילות מלכדת ומגבשת, בהיותה פעילות תהליכית שיש בה מעקב משותף, טיפוח, עישוב וגיזום, וכן שימוש בתוצרים.

פעילויות לדוגמה

1. **השרשה:** ניתן להשריש עלים (של ירקה, יהודי נודד, ועוד), ולשתול אותם בגינה משותפת או בעציצים.
2. **הנבטה:** ניתן להנביט זרעים (חיטה, חומוס, אפונה ריחנית) ולהכין גינה.
3. **השרשת פקעות וגרעינים:** ניתן להשריש פקעות וגרעינים של אבוקדו, בטטה וכדו'.
4. שתילה.
5. **שימוש בצמחי תבלין:** הכנת תה מצמחי תבלין, תוך לימוד שמותיהם ושימושיהם השונים.
6. **שימוש בצמחי תבלין:** לצורך תיבול והכנת מאכלים (פיצות).
7. **טיפול בגינה:** עישוב וטיפוח.

10 מוסיקה

תחום המוסיקה יוכל לשמש מוקד מוצלח לפעילות משותפת. תחום זה הנו חלק מתכנית הלימודים הסדירה בשני בתי הספר, ויכולת הילדים בתחום דומות כמעט בכל הנכיוות. את הפעילות בתחום המוסיקה ניתן לפרוש על פני שנה או מחציתה, ולגוון את המפגשים בפעילויות שונות, כפי שהתחום מציע – מוסיקה מזרחית, מוסיקה קלסית, הכנת מופעי שירה או מקהלה משותפת, נגינה, ריקוד, ועוד כיד הדמיון.

בחרנו להדגים מתוך שפע הפעילויות שצפינו בהן, עיבודים לפעילות מוסיקלית בתחומים שונים:

א. תרבויות במוסיקה*

רצינול: המפגש המוסיקלי יכול להוות פתח להעשרה תרבותית ואינטלקטואלית. כך, למשל, ניתן להתייחס לתרבויות מההיבט המוסיקלי לאורך תקופת זמן. דרך מושגי התרבות ניתן להמחיש את מושג ה"שונות", הגיוון והייחוד, שהם מהות התרבות והקבלה הבין תרבותית בעולם כמו גם את מהות השילוב.

נושאי הפעילות: הילדים ילמדו על ארצות ותרבותן. למשל: סין, ברזיל, אפריקה, ארצות הברית, מרוקו, הודו.

הטרמה: לקראת המפגש המשותף יכינו קובצי מידע לתלמידים בנוגע לארצות ולתרבויות שעליהן ילמדו בקרוב. הילדים משני בתי הספר יעברו הטרמה על הנושא, וילמדו גאוגרפיה, היסטוריה, תרבות, הוויי ומוסיקה. הכנת הילדים תערך בכיתה במהלך השבוע שלפני הפעילות.

הפעלה: הילדים יחולקו לקבוצות מעורבות של 10-12 תלמידים. כל קבוצה תעבד באמצעות מוסיקה תרבות מסוימת. כל קבוצה תקבל דף ובו תמצית מידע על הארץ ותרבותה – תעודת זהות (ארץ, בירה, אוכלוסייה, כלכלה, שפה, דת, היסטוריה, מאכלים, סמלים וכיו"ב).

---

* מבוסס על פעילות שהועברה לשותפות בין בתי הספר "אילנות" ו"קשת" בירושלים. 40 תלמידים.

כל קבוצה תקבל אביזרים מתאימים (תרבוש לתורכיה, בדים ומדבקות פנים להודו, אקדחים לארצות הברית, וכיו"ב) וכלים מוסיקליים.

הילדים יאזינו למוסיקה אופיינית (שירי קאנטרי, שירי עבדות ושחרור, בלוז, פופ ורוקנרול לארצות הברית, גונג ופעמוני רוח לסין, מגוון רעשנים לברזיל, תופים לדרום אפריקה) וינסו לקשרה למידע על אותה ארץ, תוך הדרכה של הצוות.

הילדים יכינו הופעה בתנועה ומוסיקה שתייצג את הארץ בה התמקדו.

מליאה

ההופעות ישולבו בסיפור מסגרת – חייזרים באו לארץ, וצריך להסביר להם על ארצות ותרבותן. כל קבוצה, בתורה, תסביר מעט על התרבות ותופיעה עם המוסיקה.

הקבוצה שתייצג את ארצות הברית, למשל, עשויה לפתוח את הופעתה במלחמה בין קאובואים ואינדיאנים, כשברקע מוסיקת מערבונים בכיובו של קלינט איסטוד. לאחר מכן יושמע שיר בלוז שבו זמר שחור מתאר את תקופת העבדות – תקופה שבה השחורים עבדו בפרך בשדות הכותנה של בעליהם הלבנים, והילדים יבטאו זאת בפנטומימה של עבודה בגבות כפופים, כשרודנים עם שוטים ומקלות נוגשים בהם. בהשמעת שיר הנשמה הנודע "שלח את עמיי" ה"עבדים" יקומו ויפצחו בריקוד שחרור (גם ילדים בכיסאות גלגלים ירקדו, כשהם מוסעים על-ידי חבריהם).

לבסוף הילדים ירקדו ביחד לקצב שירי הרוקנרול.

סמלים ודגלים

בשבוע שלפני הפעילות הילדים ילמדו על הסמלים המופיעים בדגלי מדינות. בפעילות עצמה כל קבוצה תקבל כרטיס עבודה ותידרש לענות על שאלות בנוגע לסמלי הדגל. לקראת סיום הפעילות כל קבוצה תיתן הסבר על סמלי דגלה, ותבצע תהלוכה לצלילי המנון מדינתה, בליווי כלי נגינה אופייניים למדינה.

בפעילות הבאה הילדים יתנסו בנושא זה, בחיפוש אחר סמל שיתאים לפעילות השילוב בין שני בתי הספר, וילמדו המנון משותף שחובר מראש. יוכנו דגלים וחולצות טריקו עם הסמל המשותף.

11 כלכלת בית

פעילות סביב נושא כלכלת הבית היא פעילות מהנה בכל הגילים. עבודה משותפת במטבח ואכילה משותפת הן פעילויות מקרבות ומגבשות. בבתי ספר לחינוך מיוחד יש לעתים תכופות מטבח מצויד, וניתן לקיים בו את הפעילות. בפעילות זו בקיאותם של תלמידי בית הספר המיוחד רבה, בשל תרגול מוקדם שעברו. ילדי בית הספר הרגיל יפיקו הנאה ותועלת מהתנסות חווייתית בבישול, הכוללת קריאת מתכון, מדידת כמויות, ערבוב וכדו'.

ניתן לקיים פעילות בישול לקראת החגים, ולסיימה בחגיגה משותפת (לביבות וסופגניות בחנוכה, סלט פרות בט"ו בשבט, חלות, עוגות ועוגיות וכדומה).

יש להכין לקראת הפעילות דפי מתכון מפורטים (ניתן להיעזר בספרי בישול לילדים), מצרכים וכלי עבודה, ולחלק את הילדים לקבוצות עבודה משותפות.

מומלץ לשלב פעילות בישול עם פעילויות אחרות. למשל: הכנת כדורי שוקולד במהלך עיבוד האגדה "עמי ותמי". הכנת פיצות עם עשבי תבלין מהגינה בפעילות חקלאית, וכיוצא באלה.

למרות המלצות אלו, על הצוות לגלות רגישות רבה להיגינה בתחום זה, ולהימנע מפעילות שעלולה לגרום רתיעה אצל הילדים.

כדורי שוקולד סמצות, ללא אפייה*

מבנה: הילדים ישבו ביחד סביב שלושה ריכוזי שולחנות מצופים ניילון.
כלים: שקיות ניילון קטנות כמספר הילדים, קערות גדולות, מערוכים, מנג'טים, כפיות.

חומרים: 8 מצות, 1 מרגרינה, 4 כפות קקאו, $\frac{3}{4}$ כוס סוכר, 1-2 כפות תמצית רוט.

אופן ההכנה:

1. הילדים יפוררו את המצות על-ידי הכנסתן לשקית ניילון וחבטות באמצעות מערוך. לאחר מכן ישפכו אותן לקערה (כל קבוצה לקערה משלה).

---

* מבוסס על פעילות של שותפות בין בתי הספר "דקלי" ו"תוחלת" ברעננה. כיתה ו', 25 ילדים.

2. המרגרינה תומס על גבי אש נמוכה, ולאחר מכן יוספו לה קקאו וסוכר עד להמסה. ניתן להוסיף רום.
3. התערובת החמה תימזג לעיני הילדים לקערות עם פירורי המצות על השולחנות.
4. לאחר ערבוב בכף עץ, תועבר התערובת למנגיטים בעזרת כף.
5. הילדים יפזרו קוקוס בעזרת כפיות.
6. יש לצנן במקרר.

פעילות זו ממחישה את דרכי העבודה ההיגייניות המומלצות. בתיאבון.

12 ספרות

הפעילות סביב סיפורים יכולה להתקיים בתחומים שונים: המחזות סיפורי ילדים, עיבוד אגדות, כתיבת שירים וחמשירים, וכדו'. מומלץ להבנות את הפעילות ביחס כלשהו לנושא לימודי שבו עוסקים באותה העת הילדים המשתתפים בפעילות.

פעילות על-פי הנושא השנתי

הפעילות המשותפת תהפוך במשך הזמן לחלק אינטגרלי מפעילות בתי הספר, ולכן מומלץ להתאימה לתוכני הלימוד הפורמליים שלהם. ניתן להתאים נושא לימודי שמיועד לשכבה המשתתפת בשילוב לפעילויות משולבות. במקרה כזה, ניתן "לטעום" ממנו במסגרת השילוב, ולהרחיב עליו מאוחר יותר.

נושא לדוגמה: חברים מהאגדות*

הכיתה מבית הספר הרגיל שהשתתפה במפגשים הייתה כיתה ה'. בכיתה ה' נלמד נושא הסיפור העממי, שניתן לקשרו לפעילות חווייתית בנושא אגדות ילדים.

רציונל: אגדות מעשירות את חיי הילד ומעניקות לו איכות מופלאה. הן מספקות לדמיונו ממדים חדשים אשר לא היה עולה בידו לגלותם בצורה כה אמתית בכוחות עצמו בלבד. צורתן של האגדות והמבנה שלהן מעלים בפני הילד דמויות, שסביבן הוא יכול לטוות את חלומותיו בהקיץ, ובאמצעותן להיטיב לנווט את חייו. האגדות

* מבוסס על פעילות של שותפות בין בתי הספר "סאלד" ו"בן גוריון" בכפר סבא. 60 ילדים בכיתה ה'.

קובץ פעילויות למפגשים משותפים

מביאות לפני הילד מאבקי קיום יום-יומיים שהם חלק בלתי נפרד מהקיום האנושי. האגדות מציגות עמידה מול קשיים בלתי צפויים, ולעתים אף בלתי מוצדקים. בסיום גובר הגיבור על כל המכשולים ויוצא כשידו על העליונה. האגדות מאפשרות לילד עימות ישיר עם מצוקות אנושיות בסיסיות – חיים, מוות, הזדקנות, פרידה, רעב וכי' וכל זאת באמצעות עלילה פשוטה.

הדמויות באגדה מעוצבות בבהירות והיא נמנעת מלעסוק בפרטים. כל הדמויות אופייניות ונטולות ייחוד. בכל אגדה מתגלים הטוב והרע בדמויות מסוימות ובמעשיהן, כפי שגם בחיים מצויים הטוב והרע בכל, והנטייה לשניהם קיימת בפנימיותו של כל אדם.

הדמויות באגדות אינן דו־ערכיות, אינן טובות ורעות בעת ובעונה אחת כפי שהדבר קורה במציאות. כשם שהקיטוב שליט במחשבתו של הילד כן הוא שליט באגדות.

לסיכום: האגדות הן יצירות ספרות המובנות לילד במלואן, הוא יפיק משמעויות שונות מן המעשייה בהתאם לתחומי התעניינותו וצרכיו באותו הרגע. אם תינתן לו הזדמנות הוא ישוב לאותו סיפור כאשר יהיה מוכן להרחיב את המשמעויות הישנות, או להחליפן החדשות. האגדות מציעות פתרונות ארעיים או פתרונות קבע ללחצים יום-יומיים.

אגדות ותלמידים בעלי צרכים מיוחדים: תלמידים בעלי צרכים מיוחדים – בעיקר תלמידים בעלי כישורי חשיבה נמוכים יחסית – מפיקים תועלת עצומה מפשטות העלילה, מהפישוט במצבים, ממספר הדמויות הקטן ומבהירות הצגתן. כל אלה מקילים על תלמידים בעלי צרכים מיוחדים להבין את העלילה.

הקיטוב שבמעשייה מאפשר לתלמידים בחינוך המיוחד להבין בנקל את הדמויות: אחות אחת טובה וחרוצה – אחרת רעת לב ועצלנית. האחת יפת תואר – האחרת מכוערת. הורה אחד כולו טוב – השני רשע.

האגדות מַזְמְנות לתלמיד מגע ישיר אך מוגן יחסית עם פחדים שאינם מקבלים ביטוי מילולי. דרך האגדות הילד נחשף להתמודדויות שמהן לא ניתן לברוח. הגיבורים עומדים איתנים נגד קשיים בלתי צפויים ולעתים אף בלתי מוצדקים, ובסיום הם גוברים על המכשולים ויוצאים כשידם על העליונה.

האגדות הן אמצעי מגשר בין אוכלוסיית תלמידים רגילה לאוכלוסיית תלמידים מיוחדת. במפגשים סביב הנושא הנ"ל ייטשטש הפער בין התלמידים וכולם יפיקו תועלת ויהנו, במגבלות יכולתם.

הבחירה באגדות מאפשרת לשני הצדדים מפגש בעולם בטוח ומוכר יחסית.

תכנית שנתית:

- א. "כובע הקסמים" – עיבוד האגדה וסדנת כובעים.
- ב. "שלגייה" – עם משחקי חברה.
- ג. "עמי ותמי" – יום מתוק.
- ד. "הענק וגנו" – חוויה חקלאית.
- ה. אגדות ילדים – סדנת מחשבים.
- ו. עיבוד אגדות לתהלוכת פורים משותפת להורים וילדים.
- ז. הכנת תחפושות לתהלוכה – סדנה משותפת להורים וילדים.
- ח. תהלוכה משותפת לכבוד פורים.
- ט. "הדייג ודג הזהב" – ספורט מהאגדות.
- י. ביקור משותף במוזאון הילדים בחולון.

פירוט שלוש מהפעילויות:

הענק וגנו – חוויה חקלאית

מטרות המפגש: מפגש חברתי בין שתי אוכלוסיות תלמידים, כ-60 ילדים, ליצירת קשר חברתי נורמטיבי. הכרת הסיפור "הענק וגנו" והמחזותו על-ידי התלמידים. פעילות משותפת לכבוד ט"ו בשבט – שתילת שתילים, וחקירת פרחי חורף.

תיאור המפגש והפעולות:

התכנסות והצגת הסיפור על-ידי תלמידי בית הספר המיוחד (שעברו הכנה מוקדמת) – 15 דקות.

פעילות בשתי קבוצות מעורבות שמתחלפות ביניהן – 30 דקות לפעילות – 60 דקות.

שתילה: עם המורה לחקלאות – חוויה חקלאית של עידור, חפירה ושתילה משותפת.

חקירת פרחי חורף: הקבוצה מחולקת לשלוש קבוצות (10 ילדים בקבוצה), המתבקשות לחקור אחד מהפרחים: כלנית, נרקיס ורקפת. חברי הקבוצה מקבלים פרחים, זכוכית מגדלת ודף מידע על הפרח. כל תת-קבוצה מתבקשת לכתוב את ממצאיה על בריסטול ולהציגו בפני חברי הקבוצה.

התכנסות וחלוקת שתיל לכל תלמיד – 10 דקות.

חומר נלווה (דפי חידע):

כלנית: פרח בר יפה וצבעוני הגדל בארצנו. פרח הכלנית בנוי לרוב מ 6 עלי כותרת בצבעי אדום, לבן, כחול, סגול או ורוד. צבע עלי הגביע הוא ירוק ובאמצע יש אבקנים רבים בצבע שחור. אבקן: האבקנים דומים לעמודים דקיקים שבראשם נמצאת אבקה. לכלנית יש פקעת בתוך האדמה שבה היא אוגרת מזון ועליה יושבים ניצני ההתחדשות. ההאבקה של הכלנית נעשית בידי חרקים הבאים לאכול מאבקתה. פריחת הכלנית היא בחודשים ינואר עד סוף מארס. הכלנית היא צמח מוגן ואין לקטוף את פרחיה.

נרקיס: זהו פרח לבן וריחני, בעל בצל, כלומר צמח בעל ניצן התחדשות תת קרקעי ואיבר אוגר מזון. פרח הנרקיס הוא בעל שישה עלי כותרת לבנים ושישה אבקנים לבנים. אבקן: האבקנים דומים לעמודים דקיקים שבראשם נמצאת אבקה. במרכז הפרח נמצאת עטרה צהובה. הפרחים סדורים בתפרחת העטופה בעלה קרומי גדול המכסה אותה ומגן על הפרחים שבה. הפרחים עשירים בצוף ומושכים אליהם דבורים ורפרפים המאביקים אותם. פרח הנרקיס הוא פרח מוגן ואסור לקטוף אותו.

רקפת: היא אחד היפים והמוכרים בפרחי ארצנו. הרקפת נפוצה בעיקר בין סלעים וטרשים. היא צמח פקעת רב-שנתי. תפקידה של הפקעת הוא לאגור מזון ועליה יושבים ניצני ההתחדשות. בקיץ נעלמים חלקי הצמח שמעל האדמה והיא שרויה בתרדמה בקרקע. בבוא החורף צומחים העלים מניצני ההתחדשות ומופיעים על פני הקרקע ואחריהם מופיעים גם הפרחים. לעלים צורת לב וצבעם ירוק עם כתמים לבנים-ירקרקים. לפרח גביע ירוק וחמישה עלי כותרת שצבעם לבן, ורוד. לרקפת חמישה אבקנים בצבע צהוב שאליהם באים חרקים ומאביקים אותם. אבקן: האבקנים דומים לעמודים דקיקים שבראשם נמצאת אבקה. פרח הרקפת הנו צמח מוגן שאסור לקטוף אותו.

תוספות: מחלקים לתלמידים דפי צביעה עם ציור הפרח.

שלגייה – משחקי תברה

מטרות המפגש: מפגש חברתי נורמטיבי בין שתי אוכלוסיות תלמידים (60 ילדים), תוך יצירת קשר חברתי נורמטיבי.

הכרת סיפור אגדה והמחזתו.

שיתוף פעולה ומשחק משותף במשחקי תברה המוכרים לכולם.

מהלך הפעילות:

- א. התכנסות, המחזות הסיפור על-ידי תלמידי בית הספר המיוחד, שעברו הכנה מראש – 20 דקות.
- ב. חלוקה לקבוצות בעזרת מדבקות אשר חולקו באופן אקראי. שמות הקבוצות: שלגייה, גמדים, מכשפה, נסיך ותפוח.

עבודה בתחנות על-פי נושאים (50 דקות):

- **שלגייה:** חבילה עוברת ובה שאלות על הסיפור "שלגייה".
- **תפוח:** תפוס את התפוח – תחרות אכילת תפוחים צפים מתוך קערת מים.
- **גמדים:** שבעת הכיסאות של הגמדים – משחק הכיסאות.
- **מכשפה:** חפשו את הכובע של המכשפה – משחק חס-קר.
- **נסיך:** משחק הטעמים.
- התכנסות והצגת הסיפור על-ידי תלמידי בית הספר הרגיל (15 דקות).

מופע סיום משותף:

הילדים מתחלקים לשלוש קבוצות מעורבות (כ 20 תלמידים בקבוצה). כל קבוצה מקבלת שלוש אגדות שנלמדו בפעילות המשותפת, ואופציות לליווי מוסיקלי מתאים מתוך קלטות שירי ילדים ("כבר ירד השלג בהרים רחוקים"; "אני אוהב שוקולד" וכדו'). הילדים בוחרים להציג תמונה או שתיים המתייחסות לאגדה, מחלקים תפקידים בהתאם לרצון הילדים, ללא תיוג על-פי בית הספר, ומתחילים בחזרות משותפות.

הורים מתנדבים משני בתי הספר מכינים תפאורה ותלבושות.

לסיום מועלה מופע בן שעה ורבע, בפני ילדי שני בתי הספר והורי הילדים המציגים; זהו שיאו של השילוב.

13 פעילות חברתית

כל הפעילויות שפורטו עד כה הן פעילויות חברתיות. ניתן גם לקיים הפעלות חברתיות מגבשות, לאירועים מיוחדים, חגים וכדומה. לדוגמה: שניצל בורשט, הכספת, גלגל המזל, בינגו, חבילה עוברת, מי מכיר (כל ילד רושם על כרטיס מאפיינים אישיים (מראה, תחביבים, תכונות מיוחדות). המנחה מקריא כרטיס והמשתתפים צריכים לזהות מי כתבו, ועוד ועוד. ספרי עזר למשחקים וחידונים ניתן למצוא בספריות פדגוגיות. רשימה חלקית נמצאת בראשית פרק זה.

14 פעילויות עם הורים

מפגשי השילוב הם אמצעי ליצירת קשר בין אוכלוסיות. כל אחת מהאוכלוסיות הנוטלות חלק בשילוב היא חלק אינטגרלי מקהילה שכוללת משפחות (הורים ואחים), עמיתים (תלמידים ומורים נוספים) וסביבה (שכנים וחברים). ראוי להרחיב את מעגל השילוב כך שהשפעת הפעילות המשותפת תכה גלים בקהילה הסובבת. אחד האמצעים לכך הוא פעילות משותפת עם הורים.

את הפעילות המשותפת עם ההורים מומלץ להתחיל בשלב מוקדם של השנה, אך רק לאחר שהצוותים והילדים כבר מכירים אלה את אלה והקשר נרקם. ניתן לשקול הזמנת קבוצות קטנות של הורים לפעילויות במהלך השנה, או מספר אירועי שיא במהלך השנה. לא מומלץ לדחות את המפגש המשותף לסיום השנה, שכן מפגש כזה מונע התחברות אמיתית המפירה את תהליכי השילוב.

כפי שצוין בפרק הדין בנהלים, הורי התלמידים ישתתפו במפגשי הכנה לשילוב. רצוי לבחור ועד הורים משותף משני בתי הספר לשילוב, כדי שיהיה שותף בהכנת הפעילות המשותפת. מומלץ לשלב הורים בפעילויות משותפות, שיהוו אירועי שיא של התכנית.

פעילויות אלו יהיו קשורות לתחומי הפעילות של הילדים כגון:

- א. ביקור משותף במוזאון – מתאים לנושאי אמנות.
- ב. הפעלה משותפת בדרמה.
- ג. תהלוכת פורים משותפת – ההורים יסייעו בהכנת תלבושות ותפאורה.
- ד. ביקור משותף בגן חיות – מתאים לנושא של בעלי חיים.
- ה. הפעלה משותפת בטבע.
- ו. פיקניק משותף עם משחקי חברה.

15 פעילויות הדרכה

הצוותים הנוטלים חלק בתכנית מתמודדים עם נושאים החורגים משגרת ההוראה והחינוך שאליה הם מורגלים. הם מקיימים פגישות צוות סדירות המיועדות להתחלקות בחוויות, לפתרון בעיות ולתכנון פעילויות. מסגרת זו לא תמיד נותנת מענה מקצועי לצרכים העולים במפגשים.

על-מנת להרחיב ולהעמיק את יכולות הצוותים, ניתן לשלב במסגרת ההשתלמות הבית-ספרית גם הדרכה מקצועית לצוותי השילוב, תוך התמקדות בבעיות ייחודיות

לשילוב, שעשויות להיות רלוונטיות לכלל צוותי בית הספר.

המדריך יכול להיות פסיכולוג חינוכי, עובד סוציאלי, או כל איש מקצוע אחר שיוכל לענות על צורכי הצוותים.

דוגמה להשתלמות שנבנתה בידי הגב' נורה אדר בשיתוף עם "אשלים" ומתי"א תל-אביב לצוותי שילוב משותפים ממוסדות חינוך שונים (גן רגיל + גן לחינוך מיוחד – שיתוק מוחין, מבתי ספר רגילים ובתי ספר לחינוך מיוחד – פיגור ושיתוק מוחין) וממגוון מקצועות (גננות, מורות לספורט, מחשבים, מוסיקה, מחנכות) בתל-אביב:

- א. היכרות, תיאום ציפיות, העלאת נושאים רלוונטיים לדיון בסדנה.
- ב. השילוב – דיון בהיבטים שונים: מטרות, אמצעים ופרמטרים להערכת "הצלחה" בשילוב; עמדות מורים כלפי השילוב.
- ג. השלכות שונות של השילוב על התלמידים:
  - תלמידים עם צרכים מיוחדים – השפעות על זהות, הערכה עצמית, כישורים חברתיים ולימודיים.
  - תלמידים רגילים – תגובות שונות של תלמידים בכיתה הרגילה כלפי השילוב ודרכי ההתמודדות עמן.
- ד. קשרים שונים בין ילדים מבחינה התפתחותית ופסיכולוגית; גורמים המקלים/מקשים על יצירת קשר בין ילדים עם מוגבלות וילדים מהחינוך הרגיל. הקשר בגילאים השונים – קשר של היכרות וקבלה מול חברות; על מה להסתכל במפגש.
- ה. הכרה והבנה של עולמו של הורה לילד חריג. היבטים רגשיים ומערכתיים בעבודה עם ילדים חריגים, התמודדות עם רגשות וסוגיות העולים סביב מפגשי השילוב.
  - ו. יחסי הורים-מורים בנושא השילוב: עמדות שונות של הורים כלפי השילוב, המקור הרגשי והקוגניטיבי של עמדותיהם והשפעות אפשריות על עמדותיהם; עבודה עם הורים לילדים בעלי צרכים מיוחדים ועם הורים לילדים רגילים; דרכי התמודדות עם סוגים שונים של הורים.
  - ז. סוגיות בעבודה משותפת של מורים מהחינוך המיוחד ומהחינוך הרגיל.

רשימת מקורות

- אילון, ע', לוי-לשם, ר' (1990). יד ביד – שילוב חברתי של החריג והשונה. חיפה: הוצ' נורד.
- גולן, מ, (מרץ 2002). הערכת שביעות רצון של הורי פעוטות עם צרכים מיוחדים המשתתפים בתכניות שילוב במעונות יום ומשפחתונים, עבודת גמר לתואר מוסמך, עו"ס, אוני' ת"א.
- דו"ח הועדה לבחינת יישום חוק החינוך המיוחד בראשות פרופ' מרגלית, ת"א (2000).
- זכאי, ד' (1982). עמדות ילדים רגילים כלפי ילדים אפזיים בעקבות הסברה ומגע יומיומי. חוק חינוך מיוחד התשמ"ח 1988.
- רון, ח' (1988-89). נורמליזציה כאידיאל, הד החינוך ס"ג, א-יב.
- טיאנו, ש' (1997). עורך. פסיכיאטריה של הילד והמתבגר. הוצ' דיונון, אוני' ת"א.
- ליפשיץ, אסתר (1995). שילוב חינוכי בגיל הרך. הד הגן נ"ט, 252-259.
- מרגלית, מ', מירון, מ' (1982). עמדות כלפי חריגות ואיסטרטגיות שינוי. סקר ספרות, בתוך: עיונים בחינוך 33.
- מרום, מ', עוזיאל, ל' (יולי 2001). סקירת ספרות בנושא ילדים עם נכויות במצבי סיכון. מכון ברוקדייל, ירושלים.
- פלאוט, א' (1994). תלמידים לקויי שמיעה. אתגרים בחינוך ובהוראה, הוצ' "אח" חיפה, עמ' 401-415, 429, 434.
- פלאוט, א' (1977). השפעת סוג המגע בין תלמידים שומעים וחרשים בבתי ספר רגילים ועמדת המורה, על קבלה חברתית של תלמידים חרשים על-ידי חבריהם השומעים. עבודת מוסמך לפסיכולוגיה, אוני' בר אילן, ר"ג, עמ' 8.
- קריב, מ' (1977). מידת מקובלות הילדים המפגרים פיגור קל כפונקציה של המסגרת. עבודת גמר לתואר מוסמך, אוני' בראילן.
- רייטר, ש' (1998). חבר חריג. במערכות הרווחה, הבריאות והחינוך, חיפה: גסטליט.
- רייטר, ש' (1989). שילוב ילדים חריגים בבתי ספר רגילים אתגר לשנות ה-90. סוגיות בחינוך מיוחד ושיקום, מס' 6 25-37.

Cartledge, G. & Milbum, J.F. (1980). *Teaching social skills to children*. New York: Pergamo Press, pp. 236-241.

Garret, J.F. & Levine, E.S. (1973). *Rehabilitation practices with the physically disabled*. N.Y.: Columbia University Press, chap.1.

Goffman, M. (1963). *Stigma*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

Hahn, H. (1989). Disability and the reproduction of bodily images: The Dynamics of Human Appearance. In J. Wolch & M. Dearbon (eds.). *The power of geography: How territory shapes social life*. (pp.370-388). Boston University Press.

- Safilios, R. (1970). *The sociology and social psychology of disability and rehabilitation*. N.Y.: Random House.
- Sobsey, D. (1994). *Violence and abuse in the lives of people with disabilities – The end of a silence acceptance?* Baltimore, Maryland: Paul H. Brooks.
- Vernon, M. & Makowsky, B. (1969). Deafness & minority group dynamics. *The Deaf American*, 1969, 21, no.11.
- Waxman, B.F. (1991). Hatred: The unacknowledged dimension in violence against disabled people. *Sexuality and Disability*, 9(3), 185-199.
- Wolfensberger, W.A. Brief overview of the principle of normalization. Flynn R.J. & Nitsch K.E. (eds.) (1980) *Normalization, Social Integration, and Community Services*. Baltimor: University Park Press.
- Wright, B.A. (1960). *Physical disability – A psychological approach*, N.Y.: Harper & Row.

"אפשר ביחד" היא תכנית לשילוב על בסיס עיקרון של שותפות בין שונים.

תנאי הכרחי לעתיד משותף בחברה אחת רבת פנים הוא פיתוח יכולת הידברות בין תלמידים עם נכויות לבין תלמידים דגילים.

הספר מביא בחלקו הראשון מבוא תיאורטי הנוגע בהיבטים שונים של שילוב, חשיבותו והרציונל העומד מאחוריו. בהמשך מציע הספר נהלים להתקשרות בין מסגרות החינוך המשתתפות בתכנית ומגוון פעילויות שנוסו בהצלחה ומדגימות חלק מהאפשרויות לפעילות משותפת.

הספר מיועד לצוותי חינוך המעוניינים להפעיל תכניות שילוב בין תלמידים מהחינוך המיוחד לבין תלמידים הלומדים בחינוך הדגיל.

מעין בלום היא בעלת תואר שני בסוציולוגיה של החינוך, ניהלה את התכנית מספר שנים ותייעדה את מגוון פעילויות השילוב שהופעלו במסגרתה.

